

บทที่ ๒

หลักสังคหวัตถุ ๔ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

การศึกษาหลักสังคหวัตถุ ๔ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ผู้วิจัยได้ศึกษารวบรวมข้อมูลจาก เอกสารชั้นปฐมภูมิ และเอกสารชั้นทุติยภูมิ นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้รวบรวมจากเอกสารผลงานวิจัยทางพระพุทธศาสนามีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๑ หลักสังคหวัตถุ ๔ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๑.๑ ความหมายของหลักสังคหวัตถุ ๔

๒.๑.๒ องค์ประกอบของหลักสังคหวัตถุ ๔

ก. ทาน

ข. ปิยวาจา

ค. อัตถจริยา

ง. สมานัตตตา

๒.๒ หลักธรรมที่เกื้อกูลกับสังคหวัตถุ ๔

๒.๒.๑ พรหมวิหาร ๔

๒.๒.๒ อิทธิบาท ๔

๒.๒.๓ ขรรวาสธรรม ๔

๒.๒.๔ กัลยาณมิตร ๗

๒.๒.๕ เบญจศีล หรือ ศีล ๕

๒.๑ หลักสังคหวัตถุ ๔ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๑.๑ ความหมายของหลักสังคหวัตถุ ๔

สังคหวัตถุ เป็นหลักธรรมในศาสนาพุทธ โดยเป็นภาษาบาลีแยกออกเป็น ๒ ศัพท์ คือ สังคห ๑ วัตถุ ๑ สังคหแปลเป็นภาษาไทยว่าสงเคราะห์ มีความหมายว่า ช่วยเหลือ อุดหนุน วัตถุในที่นี้หมายความว่าเรื่อง รวมทั้ง ๒ ศัพท์ มีความหมายว่า เรื่องความช่วยเหลือจะช่วยเหลือกันด้วยวิธีอย่างไรบ้าง ท่านได้วางไว้เป็น ๔ อย่าง ช่วยเหลือกันด้วยวิธีนอกเหนือจาก ๔ อย่างนี้ ไม่เรียกว่า สังคหวัตถุ คือเรื่องความช่วยเหลือที่ทำให้รักใคร่นับถือกลมเกลียวกัน หรือหมายถึง หลักธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจของผู้อื่น ผู้กโมตรี เอื้อเพื่อเกื้อกูล หรือเป็นหลักการสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน

พระพุทธเจ้าทรงสอนหลักการสร้างมนุษยสัมพันธ์ไว้เรียกว่า สังคหวัตถุ หมายถึงวิธีผูกใจคน พระองค์ตรัสว่า รถม้าแล่นไปได้เพราะมีลิ่มสลักคอยตรึงส่วนประกอบต่าง ๆ ของรถม้า

เข้าด้วยกันฉันใด คนในสังคมก็ฉันนั้น คือทำหน้าที่เป็นกาวใจเชื่อมประสานคนทั้งหลายเข้าด้วยกัน ลี้มสลักดังกล่าวนี้คือ สังคหัตถุ์นักบริหารจะสามารถผูกใจเพื่อนร่วมงาน ไม่คิดถลักันแกล้งใส่ร้ายป้ายสี ถ้าทำได้อย่างนี้ก็ย่อมจะเป็นที่รักที่พอใจของทุกคนรอบข้างดังเช่นเรื่องของหัตถกอุบาสก ชาวเมืองอาฬวีผู้มีสังคหัตถุ์ธรรมประจำใจ^๑

นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายของสังคหัตถุ์ ๔ ไว้ดังนี้

สังคหัตถุ์ หมายถึง หลักการครองใจคน หลักยึดเหนี่ยวใจกันไว้ วิธีทำให้คนรักหลักสังคมสงเคราะห์ ซึ่งเป็นเครื่องประสานใจและเหนี่ยวรั้งใจคนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ และทำให้อยู่กันด้วยความรักความปรารถนาดีต่อกัน เหมือนลี้มสลักที่ตรึงตัวรถไว้มิให้ชิ้นส่วนกระจายไป ทำให้รถแล่นไปได้ตามที่ต้องการ

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมาย สังคหัตถุ์ ไว้ว่า ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว คือ ยึดใจบุคคลและประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคี, หลักการสงเคราะห์^๒

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับสังคหัตถุ์ ๔ ไว้ว่า สังคหฺพละ แปลว่า กำลังแห่งการสงเคราะห์ หรือมนุษยสัมพันธ์ ซึ่งเป็นธรรมที่สำคัญมากสำหรับนักบริหาร ผู้ทำงานให้สำเร็จโดยอาศัยคนอื่นถ้านักบริหารบกพร่องเรื่องมนุษยสัมพันธ์ ก็จะไม่มีคนมาช่วยทำงาน เมื่อไม่มีใครช่วยทำงานเขาก็เป็นนักบริหารไม่ได้

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ได้ให้ความหมายของคำว่า สังคหัตถุ์ แปลว่า ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งการสงเคราะห์กัน ธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจกัน^๓

พระราชสุทธานมมงคล ได้กล่าวไว้ว่า สังคหัตถุ์ ๔ เป็นทางให้เกิดของสามัคคีอันประกอบไปด้วยหลักธรรม

ชูฤทธิ์ เติงไตรสรณ์ ได้กล่าวว่า หลักสังคหัตถุ์ ๔ เป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลทั่วทุกคน ร่วมสร้างสรรค์ประสานสังคมให้ดงามมีเอกภาพ^๔

ปรีชา นันทาภิวัฒน์ ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับสังคหัตถุ์ ๔ ไว้ว่า สังคหัตถุ์ ๔ เป็นธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวคือ ยึดเหนี่ยวใจบุคคลและประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคี^๕

^๑ อนุฎฐก. (ไทย) ๒๓/๒๔/๒๖๗.

^๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสนา ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๖๗-๑๖๘.

^๓ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), ชุตติคำวัด, (กรุงเทพมหานคร : เลียงเชียง, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐๓๙.

^๔ ชูฤทธิ์ เติงไตรสรณ์, สุขภาวะองค์กรรวม สุขภาพแบบพอเพียงนวัตกรรมใหม่ของสุขภาพอย่างไทย, (นนทบุรี : องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก, ๒๕๕๒), มปท.

^๕ ปรีชา นันทาภิวัฒน์, พจนานุกรมหลักธรรมพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดวงแก้ว, ๒๕๔๔), หน้า ๑๔๓.

บุญสิริ ขวลิตรำรง ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับสังคหวัตถุ ๔ ไว้ว่า เป็นธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดเหนี่ยวจิตใจของกันและกัน อันเป็นไปเพื่อการสงเคราะห์กัน^๖

คุณ โทษณ์ ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับสังคหวัตถุ ๔ ไว้ว่า สังคหวัตถุ ๔ ว่าเป็นหลักผูกใจคน เป็นเหมือนมนตร์รัก มนต์เสน่ห์หา เมตตา มหานิยม^๗

สรุป สังคหวัตถุ ๔ เป็นหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา ที่เป็นวิธีปฏิบัติเพื่อยึดเหนี่ยวจิตใจของคนให้เกิดความรักความสงเคราะห์ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลทุกคน ร่วมสร้างสรรค์ ประสานสังคมให้ดีขึ้น เป็นบ่อเกิดแห่งความสามัคคี ดังที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ใน สังคหวัตถุสูตร ว่า^๘

ทานญจ เปยยวชฺชญจ อตฺถจริยา จ ยา อิธ

สมานตตฺตา จ ฐมฺเมสุ ตตฺถ ตตฺถ ยถารหิ.

“การให้ทาน การพูดจาไพเราะ การประพฤติตนให้เป็นประโยชน์

ในโลกนี้ความเป็นผู้มีตนสม่าเสมอในธรรมทั้งหลายนั้น ตามควร”^๙

หลักธรรมของสังคหวัตถุนี้ หากผู้ใดยึดถือปฏิบัติ เชื่อแน่ว่าจะเป็นที่รักใคร่เคารพนับถือของเพื่อนร่วมงานและบุคคลทั่วไป คนไทยเรานั้นมักชอบจดจำถ้อยคำที่คล้องจองกันจึงใคร่ขอเสนอคำที่จะทำให้จำได้ง่าย และเป็นคาถาสำหรับทำให้ตนเองเป็นที่รักใคร่ของบุคคลทั่วไป คือ

โอบอ้อมอารี (ทาน)

วจีไพเราะ (ปิยวาจา)

สงเคราะห์ประชาชน (อตฺถจริยา)

วางตนเหมาะสม (สมานตตฺตา)

๒.๑.๒ องค์ประกอบของหลักสังคหวัตถุ ๔

สังคหวัตถุนี้มีองค์ประกอบอยู่ ๔ ประการด้วยกัน ที่เจ้าอาวาสนำมาใช้ในการปฏิบัติต่อพระภิกษุ สามเณร ภายในวัดให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งไว้ และเพื่อเป็นการโน้มน้าวให้ผู้ร่วมงานหรือผู้ได้บังคับบัญชาให้ปฏิบัติงานโดยมีความรู้สึกใกล้ชิดเป็นกันเอง ร่วมมือร่วมใจปฏิบัติงานอย่างราบรื่น เพื่อให้สังคมในหมู่คณะเกิดความสงบสุข มีผู้กล่าวไว้ดังต่อไปนี้

^๖ บุญสิริ ขวลิตรำรง, ธรรมโอสธ, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๙), หน้า ๒๓-๓๑.

^๗ คุณ โทษณ์, พุทธศาสนากับชีวิตประจำวัน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๒๕-๒๘.

^๘ อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๓๒/๓๗.

^๙ อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๒/๕๑.

ในพระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต แบ่งสังคหวัตถุ ออกเป็น ๔ องค์ประกอบ ดังนี้^{๑๐}

๑. ทาน ให้ปัน คือ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ ช่วยด้วยทุนการแบ่งปัน สิ่งของแก่ผู้อื่นที่ควรให้ ตลอดจนให้ความรู้ความเข้าใจ และศิลปวิทยารวมไปถึงการให้อภัยแก่ผู้อื่น ทำให้สังคมอยู่กันอย่างมีความสุข เพราะการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

๒. ปิยวาจา คือ การพูดจาน่ารัก ปราศรัยด้วยถ้อยคำสุภาพอ่อนหวาน ไพเราะเป็นที่รัก พูดด้วยคำที่นาฟัง ชี้แจงในสิ่งที่เป็นประโยชน์ให้กำลังใจ ทำให้เกิดความพอใจแก่ผู้ได้ยินได้ฟัง ก่อให้เกิดมนุษยสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน

๓. อัตถจริยา คือ การบำเพ็ญให้เป็นประโยชน์แก่ผู้เกี่ยวข้องหรือผู้อื่น เป็นการปฏิบัติสิ่งที่เป็นประโยชน์ซึ่งกันและกัน มีน้ำใจช่วยเหลือผู้อื่นโดยไม่หวังผลตอบแทน ด้วยกำลังความคิด กำลังกาย และกำลังทรัพย์ การทำตนให้เป็นประโยชน์เท่าที่จะทำได้ เช่น ส่งเสริมจริยธรรม ส่งเสริมให้ผู้อื่นได้รับในสิ่งที่ดี การช่วยเหลือผู้อื่นจะทำให้หมู่คณะและสังคม และประเทศชาติมีความก้าวหน้า ได้รับความสำเร็จในสิ่งต่าง ๆ เป็นอย่างดี

๔. สมานัตตตา คือ การปฏิบัติตนเสมอต้นเสมอปลาย ทำตัวให้เข้ากันได้ เป็นเพื่อร่วมทุกข์ร่วมสุขกัน ไม่เอาเปรียบ ร่วมเผชิญและแก้ปัญหาเพื่อประโยชน์สุขร่วมกัน ไม่ถือเราถือเขา รู้จักผูกมิตรกับผู้อื่น เช่น ในยามที่ตนตกทุกข์ได้ยากก็ไม่ทอดทิ้ง ยังช่วยเหลือ ย่อมเกิดความสุขและความสามัคคีในหมู่คณะ

มีผู้กล่าวถึงรายละเอียดเกี่ยวกับองค์ประกอบของสังคหวัตถุ ๔ ได้แก่ ทาน ปิยวาจา อัตถจริยา และสมานัตตตา ไว้ดังนี้

ก. ทาน

ความหมายของทาน

คำว่า ทาน ที่แปลว่า การให้ นั้น จัดเป็นบุญเป็นกุศล เป็นความดีอย่างหนึ่ง หมายถึง เจตนาที่เป็นเหตุให้เกิดการให้ก็ได้ หมายถึงวัตถุ คือสิ่งของที่ให้ก็ได้ ทานจึงมีความหมายที่เป็นทั้งนามธรรมและรูปธรรม ถ้าหมายถึงเจตนาที่ให้ก็เป็นนามธรรม ถ้าหมายถึงวัตถุที่ให้ก็เป็นรูปธรรม ในที่นี้จะขอกล่าวถึงทานในความหมายทั้งสองอย่างนี้รวมๆ กันไป ดังพุทธพจน์ที่ว่า “มณาปทายี ลภเต มณาป” แปลว่า ผู้ให้สิ่งที่น่าพอใจย่อมได้รับสิ่งที่น่าพอใจ^{๑๑}

^{๑๐} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๒/๕๐.

^{๑๑} อัง.ปณจก. (บาลี) ๒๒/๔๔/๔๕., อัง.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๔๔/๗๒.

ทาน เป็นกิริยาศัพท์ แปลว่า ให้ เป็นนามศัพท์ แปลว่า ของที่ให้ กิริยาที่ให้ไม่คิดเอาคืนกลับมา กล่าวโดยสามัญแห่งโวหารว่า ทาน ในทานนั้นมีพรรณนาไว้โดยนิพพานะว่า ทิยยติ เอเตนาติ = ทาน วัตถุ นั้น ๆ มีข้าว น้ำ เป็นต้น อันบุคคลทั้งหลายยอมให้ด้วยธรรมชาตินี้เป็นเหตุ เพราะเหตุนั้น ธรรมชาตินั้น จึงชื่อว่าทาน ธรรมชาติเป็นเหตุให้ซึ่งวัตถุ นั้นแห่งบุคคลผู้ให้บริจาค เจตนามีไทยธรรมทานวัตถุเป็นสหาย ชื่อว่าทาน^๒

พระธรรมปิฎก ได้ให้ความหมายไว้ว่า ทาน การให้ปัน คือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เสียสละ แบ่งปันช่วยเหลือสงเคราะห์ด้วยปัจจัยสี่ ทุนหรือทรัพย์สินของ ตลอดจนให้ความรู้ ความเข้าใจ และศิลปวิทยาต่าง ๆ ที่เป็นของตนเองแก่ผู้อื่นที่ควรแบ่งปัน เช่น ถวายสิ่งของแก่พระภิกษุ สามเณร บิณฑูร มารดา หรือบุคคลอื่น การให้ที่เป็นส่วนรวม เช่น สร้างวัด โรงพยาบาล ถนน ศาลา สระน้ำ และสวนสาธารณะ เป็นต้น การให้ครบองค์ ๓ ย่อมมีอานิสงส์มาก คือ ก่อนให้ให้มีจิตใจยินดี ขณะให้ก็เลื่อมใส และหลังจากให้ก็ใจเบิกบาน ซึ่งเป็นการให้ด้วยจิตคิดอนุเคราะห์ซึ่งกันและกันโดยไม่หวังผลตอบแทน การให้เพื่อบูชาคุณความดี เช่น ให้อาหารเสื่อผ้า และการทำดีต่อผู้มีพระคุณ เสียภาษีให้รัฐ รวมทั้งทำบุญตักบาตร เป็นต้น ซึ่งการให้นี้พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสไว้ว่า “ทท ปิโย โหติ ภขณติ น พหุ” แปลว่า ผู้ให้ยอมเป็นที่รัก คนหม่อมมากย่อมคบหา^๓ ซึ่งถือว่าเป็นมนต์มหาเสน่ห์ที่จะยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้อื่นได้เป็นอย่างดีและตลอดไป

ประเภทของทาน

ทานสามารถแยกออกได้ ๒ ประเภท คือ

๑) อามิสทาน ให้สิ่งของแก่เพื่อนหรือผู้อื่นที่ด้อยกว่ารวมทั้งการให้รางวัลต่าง ๆ ในวันและเวลาอันสมควร การให้วัตถุสิ่งของต่างๆ สรุปรวมเป็นปัจจัย ๔ เป็นกุศลเจตนาที่เกิดขึ้นด้วยความรัก^๔

อามิสทาน คือการให้วัตถุสิ่งของ การให้ในลักษณะนี้ใครก็ปฏิบัติได้ เป็นการทำได้ง่าย ในสังคมชาวพุทธ^๕ มีให้ข้าว น้ำ ยารักษาโรค เป็นต้น และทรัพย์สินเงินทองภายนอก ทั้งที่เป็นของที่รักมาก เช่น อวัยวะเลือดเนื้อ แขน ขา ดวงตา และวัตถุที่หวงแหนที่สุด คือ การสละชีวิต อามิสทาน หรือ ทานวัตถุ มี ๑๐ อย่าง ตามที่ท่านกล่าวไว้ดังนี้

๑. อนุ ได้แก่ ของเคี้ยวและของกินทุกอย่าง เช่น ข้าว

๒. ปาน ได้แก่ น้ำดื่ม ของลื้มรสทุกอย่าง เช่น น้ำมะม่วง

^๒ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, สุขาวรรณ พลอยชุม รวบรวม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๘๖.

^๓ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ชีวิตงาน และสังคมที่สมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๕๖.

^๔ อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๔๒/๑๑๙.

^๕ อร่าม อินพุม, มงคลชีวิต ๓๘ ประการ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ เพชรกระรัต, ๒๕๓๗), หน้า ๑๐๒.

๓. วตุถ์ ได้แก่ เครื่องปกปิด คือผ้าถุง ผ้าห่ม ผ้าเช็ดตัว
๔. ยาน ได้แก่ สิ่ง чтоช่วยให้ได้สำเร็จ เช่นรถ คานหาม ร่ม รองเท้า
๕. มาลา ได้แก่ ดอกไม้ทั้งปวง ต่างโดยเป็นดอกไม้ที่ร้อยแล้ว และยังมีได้ร้อย เช่น ระเบียบดอกมะลิ เป็นต้น หรือต้นไม้ดอก ต้นไม้ใบ
๖. คนธ ได้แก่ ของหอมทุกอย่างและเครื่องอุปกรณ์ของหอมที่บดแล้วและมีได้บด และของลูบไล้ทุกอย่างมีจันทร์ เป็นต้น
๗. วิเลปน ได้แก่ เครื่องทำการย้อมผิว เครื่องตกแต่งเช่นรงทิว เครื่องย้อม เครื่องทา
๘. เสຍยา ได้แก่ สิ่งที่พึงให้นอน มีเตียงและตั่ง เป็นต้น และผ้าปาวาร(ผ้าห่มใหญ่ ,เสื้อคลุม) และผ้าโกเชาว์(ผ้าทำด้วยขนแพะ) เป็นต้น เช่น เสื้อ หมอน มุ้ง ผ้าห่ม
๙. อวสธ ได้แก่ ที่อาศัยสำหรับบำบัดอันตรายมีลมและแดด หรือที่พักมีเรือนชั้นเดียว เช่น ที่พัก เครื่องรับรอง ศาลา ม้านั่ง เป็นต้น
๑๐. ปริเปยຍ ได้แก่ เครื่องอุปกรณ์แห่งประทีปมีไส้และน้ำมัน เป็นต้น เช่น ประทีป (วัตถุสำหรับส่องแสง) เทียน รูป เครื่องแสงสว่าง^{๑๖}

วัตถุธาน ๑๐ ประการนี้ พิจารณาตามเกณฑ์ในเบื้องต้นว่า มีอะไรบ้างเป็นสิ่งที่ควรให้ การให้วัตถุธานทั้ง ๑๐ ประการนี้ ไม่ได้เฉพาะเจาะจงแก่บรรชิตเท่านั้น ขมราวาสและสัตว์เดรัจฉานก็ให้ได้เช่นกัน จะเห็นว่า อามิสทาน มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตในสังคม แต่ไม่ควรละเลยธรรมทาน เมื่อจะบำเพ็ญทานควรพึงทำให้ครบทั้งอามิสทานและธรรมทาน สมตามคำกล่าวของพระพุทธองค์ว่า”อามิสทาน ช่วยค้ำจุนชีวิตให้เขามีที่พึ่งอาศัยแต่ธรรมทานช่วยให้เขารู้จักพึ่งตนเองได้ต่อไป เมื่อให้อามิสทาน พึงให้ธรรมทานด้วย”^{๑๗}

๒) ธรรมทานหรือวิทยาทาน หมายถึง การให้ธรรม การให้ความรู้และแนะนำสั่งสอนให้รู้ดีรู้ชั่วหรือการแนะนำให้รู้ศิลปวิทยาในการประกอบสัมมาชีพ

ธรรมทานหรือวิทยาทาน ได้แก่ การให้ธรรมเป็นทาน คือ แนะนำสั่งสอนให้ผู้อื่นตั้งอยู่ในธรรมหรือกล่าวธรรม ให้ความรู้ ความถูกต้องดีงาม คำสอนมุ่งเน้นให้นำไปปฏิบัติในทางที่ถูกต้อง โดยเฉพาะในทางพระพุทธศาสนา การได้สัมผัสทางประสาทหู ตา จมูก กายใจ ก่อให้เกิดธรรมารมณ์^{๑๘} การได้รับสัมผัสจากผู้อื่นและผู้อื่นได้รับสัมผัสจากเรา ทำให้เกิดสภาวะทางอารมณ์ เช่น ได้ยินเสียงที่ไม่เพราะหู เห็นรูปไม่งาม ดมกลิ่นไม่ดี กายร้อนหนาว มีความโกรธที่เกิดจากการกระทำของผู้อื่น เมื่อเกิดขึ้นต้องรู้จักให้อภัยเหล่านี้ก็เรียก “ธรรมทาน”

^{๑๖} พระสิริมงคลจารย์, มังคลัตถทีปนี แปล เล่ม ๓, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๐), หน้า ๕-๖.

^{๑๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๑๐๘.

^{๑๘} พระมหาสุวิทย์ วิบุลย์, ทานก้าวแรกแห่งการพัฒนาคุณภาพชีวิต, (ปทุมธานี : ฟองทองเอ็นเตอร์ไพรซ์, ๒๕๔๑), หน้า ๒๑.

การให้ความรู้ การสอนบอกกล่าวธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าหรือบอกวิชาความรู้ที่ไม่เป็นโทษ เพื่อให้ผู้รับดำเนินชีวิตได้อย่างผาสุก พระพุทธองค์ตรัสว่า “การให้ธรรมเป็นทาน ชนะการให้ทั้งปวง”^{๑๙} ตลอดถึงการแนะนำในส่วนจิตใจ เช่น การให้ความรู้ ความเข้าใจที่ถูกต้อง การให้อภัยซึ่งกันและกัน การประชาสัมพันธ์ในสิ่งที่ดีที่งาม ทั้งในส่วนที่เป็นโลกียธรรมและโลกุตตรธรรม รวมถึงพระธรรมคำสอนที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประสพแล้วอันเป็นเหตุนำประโยชน์สุขมาให้ทั้งในโลกนี้และโลกหน้าตลอดทั้งคำสอนที่เป็นหนทางความดับทุกข์ก็จัดเป็นธรรมทานด้วย

ธรรมทานเป็นยอดแห่งทานทั้งปวง คือเลิศ ประเสริฐสุด กว่าอามิสทานทั้งปวงสมตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทาน ๒ อย่างนี้ ทาน ๒ อย่าง อะไรบ้าง คือ

(๑) อามิสทาน (การให้สิ่งของ) (๒) ธัมมทาน (การให้ธรรม) บรรดาทาน ๒ อย่างนี้ ธรรมทานเป็นเลิศ”^{๒๐} และการให้ธรรมเป็นทาน ชนะการให้ทั้งปวง ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระคาถาแก่ท้าวสักกะจอมเทพและเหล่าเทวดาว่า “การให้ธรรม ชนะการให้ทั้งปวง รสแห่งธรรมชนะรสทั้งปวง ความยินดีในธรรม ชนะความยินดีทั้งปวง ความสันติค้นหา ชนะทุกข์ทั้งปวง”^{๒๑}

เจตนาที่เป็นเหตุให้เกิดการให้ทานนั้น แบ่งตามกาลเวลาได้ ๓ กาล^{๒๒} คือ ปุพเพเจตนา เจตนาที่เกิดขึ้นก่อน คือเมื่อนึกจะให้ ก็แสวงหาตระเตรียมสิ่งที่จะให้นั้นให้พร้อม มุญจเจตนา เจตนาที่เกิดขึ้นในขณะที่กำลังให้ของเหล่านั้น อปรเจตนา เจตนาที่เกิดขึ้นหลังจากได้ให้เรียบร้อยแล้ว แล้วเกิดความปิติยินดีในการให้ของตน

บุคคลใดที่ทำบุญหรือให้ทานด้วยจิตใจที่โสมนัสยินดี ทั้งประกอบด้วยปัญญา เชื้อกรรมและผลของกรรมครบทั้ง ๓ กาลแล้ว บุญของผู้นั้นย่อมมีผลมาก

เจตนาทั้ง ๓ กาลนี้ เมื่อเกิดขึ้นมาแล้วก็ต้องดับไปเช่นเดียวกับสังขารธรรมอื่นๆ และเมื่อดับไปแล้วสามารถจะส่งผลนำไปเกิดในสุคติภูมิเป็นมนุษย์และเทวดาได้ ใน พระไตรปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน แสดงความบุญกรรม คือกรรมในชาติก่อนๆ ของผู้ที่สำเร็จเป็นพระอรหันต์ที่เกี่ยวกับทานไว้มากมาย ตัวอย่างเช่น พระอรหันต์รูปหนึ่งในอดีตชาติได้ถวายผลไม้กอกผลหนึ่งแก่พระพุทธเจ้าที่ประทับอยู่ในป่าใหญ่ รูปหนึ่งเคยถวายดอกบุนนาค รูปหนึ่งเคยถวายขนม รูปหนึ่งเคยถวายรองเท้า เป็นต้น นับแต่นั้นมาท่านเหล่านั้นไม่เคยเกิดในทุคติภูมิเลย เกิดอยู่แต่ในสุคติภูมิ เป็นมนุษย์และเทวดาเท่านั้น ตราบจบในชาติสุดท้ายได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์

^{๑๙} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๕๗/๑๒๔.

^{๒๐} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐ / ๑๕๒ / ๑๒๐.

^{๒๑} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕ / ๓๕๔ / ๑๔๔.

^{๒๒} <http://www.dhammadhome.com/front/webboard/show.php?id=18918> [๓ มิถุนายน ๒๕๕๔]

วัตถุทาน คือสิ่งของที่ให้นั้นก็มีหลายอย่าง กล่าวกว้างๆ ก็ได้แก่ปัจจัย ๔ คือ จีวร ซึ่งรวมทั้งเครื่องนุ่งห่มด้วย บิณฑบาต ซึ่งรวมทั้งอาหารเครื่องบริโภคทุกอย่าง เสนาสนะ ที่อยู่อาศัย คิลานเภสัช คือยารักษาโรค

ลักษณะของทาน

ทาน คือ การให้มีลักษณะและรายละเอียดต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

ทานที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า ทานของอสังตบุรุษและทานของสังตบุรุษ ตามที่แสดงไว้ใน อสังปปริสสุต และ สังปปริสสุต อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ดังต่อไปนี้

ทานของอสังตบุรุษ คือทานของคนไม่ดี มีอยู่ ๕ อย่าง คือ ให้โดยไม่เคารพ ๑ ให้โดยไม่ยำเกรง ๑ ไม่ให้ด้วยมือของตนเอง ๑ ให้โดยทิ้งขว้าง ๑ ไม่เห็นผลในอนาคตแล้วให้ ๑

ส่วน ทานของสังตบุรุษ ย่อมให้ทานโดยเคารพ ๑ ให้โดยยำเกรง ๑ ให้ด้วยมือของตนเอง ๑ ให้โดยไม่ทิ้งขว้าง ๑ เห็นผลในอนาคตจึงให้ ๑

อีกนัยหนึ่ง แสดงว่า ทานของสังตบุรุษ^{๒๓} มี ๕ อย่าง คือให้ทานโดยศรัทธา ๑ ให้ทานโดยเคารพ ๑ ให้ทานตามกาลอันควร ๑ เป็นผู้มีจิตคิดอนุเคราะห์ให้ทาน ๑ ให้ทานโดยไม่กระทบตนและผู้อื่น ๑ ถ้าตรงข้ามกับ ๕ ข้อนี้ก็ถือว่าเป็นทานของอสังตบุรุษทานของสังตบุรุษ^{๒๔} นัยที่ ๑

๑) ให้ทานโดยเคารพ คือให้ด้วยความเต็มใจ ไม่ได้ให้ด้วยความเกรงกลัวหรือจำใจให้ เวลาให้ก็ให้ด้วยกิริยาที่นอบน้อมยิ้มแย้มแจ่มใส

๒) ให้ทานโดยยำเกรง คือเคารพในทานของตนและเคารพในผู้รับ การเลือกให้แต่ของดี ของมีประโยชน์ ของสะอาดมีรสดี เป็นต้น เชื่อว่าเคารพทานของตน อีกประการหนึ่งผู้ที่ให้ของที่พอใจ ย่อมได้ของที่พอใจ ผู้ที่ให้ของที่เลิศ ย่อมได้ของที่เลิศ ผู้ที่ให้ของที่ดี ย่อมได้ของดี ผู้ที่ให้ของที่ประเสริฐย่อมเข้าถึงสถานที่ประเสริฐ นรชนใดให้ของที่เลิศ ให้ของที่ดี ให้ของที่ประเสริฐ นรชนนั้นจะบังเกิดในที่ใดๆ ย่อมมีอายุยืน มียศ นี่เป็นพระดำรัสของพระพุทธเจ้า

การเลือกผู้รับที่สมควรแก่ของ และเลือกผู้รับที่เป็นผู้มีศีล มีคุณธรรม เชื่อว่า เคารพในผู้รับ ข้อนี้มีได้หมายความว่าถ้าผู้รับเป็นสัตว์ดิรัจฉาน หรือเป็นผู้ไม่มีศีลแล้ว ไม่ต้องให้ ควรให้ทั้งสิ้น แต่ของที่ดี ของที่ประณีต ของที่สะอาด มีรสเลิศ ย่อมสมควรแก่ผู้รับที่เลิศ คือผู้ที่ประพฤติปฏิบัติธรรม ผู้มีศีลยิ่งกว่าผู้อื่น ยิ่งให้แก่ผู้มีศีลจำนวนมากเป็นประโยชน์สุขแก่ผู้มีศีลจำนวนมาก ที่เรียกว่า สังฆทาน ยิ่งมีผลมากจนประมาณไม่ได้ว่าเท่านั้นเท่านี้ชาติ

๓) ให้ด้วยมือของตนเอง ข้อนี้หมายความว่า เวลานี้เราเป็นมนุษย์ มีมือ มีเท้า มีอวัยวะครบบริบูรณ์ เราจึงควรทำทานนั้นด้วยมือตนเอง ไม่ควรใช้ผู้อื่นทำแทนอยู่เสมอๆ ถ้า

^{๒๓} อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๔๘/๒๔๔-๒๔๕.

^{๒๔} อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๔๗/๒๔๓-๒๔๔.

จะใช้ก็ควรใช้เป็นบางครั้งบางคราวในเวลาจำเป็น นอกจากนั้นแล้วควรทำทานด้วยมือของตนเอง เพราะนอกจากจะทำให้เกิดเจตนาที่เป็นบุญในขณะที่กำลังให้แล้ว ในวิภวภูฏอนยาวนานนี้ เราไม่อาจทราบได้ว่าเราจะเกิดเป็นคนมือชาดเท้าชาดเมื่อใด ถ้าเราเกิดเป็นคนมือชาดแล้ว แม้จะมีมืออยู่และเราอยากให้ทานด้วยมือของเราเอง เราจะให้ได้อย่างไร นอกจากจะอาศัยผู้อื่นทำแทนเท่านั้น

๔) ให้โดยไม่ทิ้งขว้าง ข้อนี้หมายถึงไม่ทิ้งขว้างการให้ คือให้อยู่โดยสม่ำเสมอ ให้อยู่เป็นประจำ

๕) เห็นผลในอนาคตจึงให้ หมายความว่า ให้เพราะเชื่อว่า ทานมีจริง ผลของทานมีจริง ทานทำให้เกิดในสวรรค์ได้จริง แม้เกิดเป็นมนุษย์ก็เป็นผู้มั่งคั่งบริบูรณ์ด้วยทรัพย์สิน หรือเชื่อว่าทานเป็นการขัดเกลาความตระหนี่ เป็นบันไดก้าวไปสู่สวรรค์และมรรคผล นิพพานได้ สัตบุรุษท่านเชื่อนี้อาจให้ทาน

ถ้าเป็นทานของอสังขัตบุรุษ^{๒๕} ก็มีนัยตรงข้ามกับที่กล่าวนี้ทานของสังขัตบุรุษนัยที่ ๒

๑) ให้ทานโดยศรัทธา ผู้ที่เป็นสังขัตบุรุษ คือคนดีทั้งหลายนั้นย่อมให้ทานเพราะศรัทธา และผลของกรรมว่ามีจริงจึงให้ ครั้นให้แล้วย่อมเป็นผู้มั่งคั่งมีทรัพย์มาก มีโภคะมาก และเป็นผู้มีรูปงาม น่าดูน่าเลื่อมใส มีผิวพรรณงดงามในที่ๆ ทานนั้นเสด็จผล

๒) ให้ทานโดยเคารพ คือ ให้ด้วยกิริยาที่เคารพ นอบน้อม ครั้นให้แล้วย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก และเป็นผู้มีบุตร ภรรยา ทาส และคนใช้หรือคนงาน เป็นผู้เคารพเชื่อฟัง สนใจสดับรับฟังคำสั่ง ตั้งใจใคร่รู้ในที่ๆ ทานนั้นเสด็จผล

๓) ให้ทานตามกาลอันควร ครั้นให้แล้ว ย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก และย่อมเป็นผู้มีความต้องการที่เกิดขึ้นตามกาลบริบูรณ์ ในที่ๆ ทานนั้นเสด็จผล คือ เป็นผู้มั่งคั่งมีทรัพย์มาตั้งแต่วัยเด็ก สามารถจะนำทรัพย์สินนั้นไปใช้ให้เกิดประโยชน์ได้ในขณะที่ยังมีกำลังวังชาแข็งแรง สติปัญญาเฉียบแหลม ไม่ใช่ได้ทรัพย์มาเมื่อหมดกำลังกายและกำลังปัญญาจะนำทรัพย์สินนั้นไปใช้ให้เกิดประโยชน์แล้ว

กาลทาน หรือทานที่ให้ในกาลอันควรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงไว้ใน กาลทานสูตร อังคตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ว่ามีอยู่ ๕ อย่าง^{๒๖} คือ

๑. อาคันตุกะทาน คือทานที่ให้แก่ผู้มาสู่ถิ่นของตน หมายความว่าผู้นั้นเป็นผู้มาใหม่ ยังไม่รู้จักสถานที่และบุคคลในถิ่นนั้น เราก็ช่วยสงเคราะห์ให้ที่พักหรือข้าวของต่างๆ เพื่อให้เขาได้รับความสะดวกสบาย แม้พระภิกษุที่จรมาจากที่อื่น ท่านยังไม่รู้จักทางที่จะไป บิณฑบาตเป็นต้น ภิกษุที่อยู่ก่อนหรืออุบาสก อุบาสิกา ก็ช่วยอนุเคราะห์ท่าน ด้วยการถวาย

^{๒๕} อญ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๔๗/๒๔๔.

^{๒๖} อญ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๖/๕๗.

อาหารบิณฑบาต และของใช้ที่จำเป็นแก่สมณะ ทำให้ท่านได้รับความสะดวกสบายไม่เดือดร้อน อย่างนี้จัดเป็น อาคันตุกะทาน และเป็นกาลทาน

๒. คมิกะทาน คือทานที่ให้แก่ผู้เตรียมตัวจะไป หมายความว่า ให้แก่บุคคลที่เตรียมตัวจะไปยังถิ่นอื่น สัตบุรุษยอมสละเคราะห์คนที่จะเดินทางไปนั้น ด้วยค่าพาหนะ หรือด้วยยานพาหนะ ตลอดจนเครื่องอุปโภคบริโภคที่สมควร

๓. ทุพภิกขทาน คือ ทานที่ให้ในสมัยข้าวยากมากแพง ผู้คนอดอยาก ได้รับความเดือดร้อน แม้ในสมัยที่น้ำท่วม ไฟไหม้ ผู้คนเดือดร้อนไร้ที่อยู่ การให้ที่พักอาศัย และข้าวของ เครื่องใช้ข้าวปลาอาหารในเวลานั้น ก็จัดเป็นกาลทาน

๔. นวสัสสะทาน การให้ข้าวใหม่แก่ผู้มีศีล

๕. นวผละทาน การให้ผลไม้ใหม่แก่ผู้มีศีล

ข้อ ๔ และข้อ ๕ จัดเป็นกาลทาน เพราะข้าวใหม่ก็ดีผลไม้ที่ออกใหม่ตามฤดูกาลก็ดี มิใช่ว่าจะมีอยู่เสมอตลอดปี มีเป็นครั้งเป็นคราวตามฤดูกาลเท่านั้น สัตบุรุษยอมนำข้าวใหม่และผลไม้ที่เพิ่งออกใหม่ ถวายแก่พระภิกษุสงฆ์ผู้ทรงศีล แล้วจึงบริโภคเองต่อภายหลัง ท่านที่เคยมีชีวิตอยู่ในชนบทคงจะเคยพบเห็นว่า เวลาที่ข้าวออกรวงเป็นน่านม ชวานาก็จะเก็บเอารวงข้าวอ่อนมาทำเป็นข้าวยาคุถวายพระ ข้าวแก่อีกนิดก็เอามาทำเป็นข้าวเฒ่า ข้าวสุกแล้วก็เอามาสีเป็นข้าวสารหุง ถวายพระภิกษุผู้ทรงศีลก่อน แม้ชาวสวนเมื่อผลไม้แก่จัดเขาก็เก็บเอามาถวายพระเสียก่อน แล้วจึงนำออกขายหรือบริโภคเอง คนที่มีใช้ชวานาชาวสวนบางคนเมื่อเห็นข้าวใหม่หรือผลไม้ที่ออกใหม่วางขายตามตลาด ก็ซื้อมาแบ่งถวายพระเสียก่อนแล้วจึงบริโภค นับว่าท่านเหล่านี้ ได้ทำบุญของท่านถูกกาลเทศะเป็นอย่างยิ่ง ตรงต่อคำสอนของพระบรมศาสดา ในข้อกาลทาน

บางแห่งท่านรวมเอาการให้ข้าวใหม่ และการให้ผลไม้ใหม่ไว้เป็นข้อเดียวกัน แล้วเพิ่ม คิลานทาน คือ การให้ทานแก่คนเจ็บไข้ไร้ที่พึ่ง ด้วยยา และอาหารเป็นต้น ซึ่งคิลานทาน นี้ก็สมควรจะเป็นกาลทานได้ เช่นกัน

เพราะเหตุที่กาลทาน เป็นทานที่ให้ในเวลาจำกัดทำไม่ได้โดยสม่ำเสมอ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่าเป็นทานที่มีผลมาก ยิ่งให้ในผู้มีศีลผู้ประพฤติดังมีผลมาก แม้บุคคลผู้อนุโมทนาต่อทานของผู้นั้น หรือช่วยเหลือให้ทานของผู้นั้นสำเร็จผล ก็ได้รับผล ทั้งบุญของผู้ให้ก็ไม่บกพร่อง เพราะฉะนั้นบุคคลจึงควรยินดีในการให้ทาน ทานที่บุคคลให้แล้วย่อมมีผลมาก ทั้งยังติดตามไปเป็นที่พึ่งแก่เขาในโลกหน้าด้วย

๔) มีจิตคิดอนุเคราะห์จึงให้ หมายความว่า สัตบุรุษนั้นเมื่อเห็นผู้ใดได้รับความลำบาก ขาดแคลนสิ่งใด ก็มีจิตคิดช่วยเหลือคนเหล่านั้นด้วยความเต็มใจ โดยไม่หวังผลตอบแทนโดยไม่คิดว่าเมื่อเราช่วยเหลือเขาแล้ว เขาจะต้องตอบแทนคุณของเรา แต่ช่วยเหลือเพราะต้องการให้คนเหล่านั้นได้รับความสุขสบาย ครั้นให้แล้วย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มี

โภคะมาก และเป็นผู้มีจิตโน้มไปเพื่อบริโภคกามคุณ ๕ ที่สูงๆที่ประณีต ที่เป็นของดียิ่งๆ ขึ้นไปในที่ที่ทานนั้นผลัดผล

๕) ให้ทานโดยไม่กระทบตนและผู้อื่น หมายความว่าไม่กระทบคุณงามความดีของตน และไม่กระทบคุณงามความดีของผู้อื่น บางคนเคยทำทานด้วยทรัพย์สินและเงินทองครั้งละมากๆ แต่บางคนก็ทำเพียงครั้งละเล็กละน้อยๆ ตามฐานะของตน คนที่ทำมากบางคนทำแล้วก็ชอบชมคนอื่น ชอบบอกล่าวว่าจากถูกผู้อื่นที่ทำน้อยกว่า เป็นการยกตนข่มท่านอย่างนี้ชื่อว่าทำให้คุณงามความดีของตนลดน้อยลง

พระพุทธองค์ตรัสว่า การสาดน้ำล้างภาชนะลงไปใ้บ่อน้ำคร่ำ ด้วยเจตนาที่จะให้สัตว์ที่อาศัยอยู่ในที่เหล่านั้นได้รับความสุข ก็ยังมีอานิสงส์ไม่น้อย จะป่วยกล่าวไปเกี่ยวกับการให้ทานในผู้มีศีล หรือในบุคคลหม่มมากที่ประพฤติปฏิบัติตรง ทั้งโดยเจาะจงและไม่เจาะจง

ใน ทักขินาวิกคสูตร มัชฌิมนิกาย อุปปริตฺถนาสกั พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงจำแนกอานิสงส์ของทานที่ให้โดยเจาะจงและไม่เจาะจงไว้ตามลำดับชั้น ถึง ๒๑ ประเภท^{๒๗} คือ

๑. ให้ทานแก่ดิรัจฉาน มีอานิสงส์ร้อยชาติ คือ ให้อายุ วรรณะ สุขะ พละ และปฏิภาณ ถึง ๑๐๐ ชาติ

๒. ให้ทานแก่ปุถุชนทุศีล มีอานิสงส์พันชาติ

๓. ให้ทานแก่ปุถุชนผู้มีศีล มีอานิสงส์แสนชาติ

๔. ให้ทานแก่ปุถุชนผู้ปราศจากความยินดีในกาม นอกพุทธศาสนา อย่างพวกนักบวชหรือฤาษีที่ได้มานเป็นต้น แม้ไม่ได้นับถือพระพุทธศาสนา ก็ยังมีอานิสงส์ถึงแสนโกฏิชาติ

สี่ประเภทนี้เป็นปาฏิปุคคลิกทาน เป็นทานที่ให้โดยเจาะจง คือให้แก่บุคคลใดบุคคลหนึ่งโดยเฉพาะ และมีผลจำกัด ยังมีปาฏิปุคคลิกทานที่มีผลไม่จำกัด คือให้ผลนับประมาณชาติไม่ได้ มากน้อยตามลำดับชั้นอีก ๑๐ ประเภท ดังต่อไปนี้

๑. ให้ทานแก่บุคคลผู้ปฏิบัติ เพื่อทำให้แจ้งซึ่ง โสตาปัตติผล

๒. ให้ทานแก่พระโสดาบันบุคคล คือผู้ที่บรรลุโสดาปัตติผลแล้ว

๓. ให้ทานแก่บุคคลผู้ปฏิบัติ เพื่อทำให้แจ้งซึ่งสกทาคามีผล

๔. ให้ทานแก่พระสกทาคามีบุคคล

๕. ให้ทานแก่บุคคลผู้ปฏิบัติ เพื่อทำให้แจ้งซึ่งอนาคามีผล

๖. ให้ทานแก่พระอนาคามีบุคคล

๗. ให้ทานแก่บุคคลผู้ปฏิบัติ เพื่อทำให้แจ้งซึ่งอรหัตตผล

๘. ให้ทานแก่พระอรหันต์

๙. ให้ทานแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า

^{๒๗} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๙-๓๘๐/๔๒๗-๔๓๐.

๑๐. ให้ทานแก่พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

รวมเป็นปาฏิปุคคลิกทาน คือทานที่ให้โดยเจาะจง ๑๔ ประเภท ใน ๑๔ ประเภทนี้ ประเภทที่ ๑ มีผลน้อยที่สุด ประเภทที่ ๑๔ มีผลมากที่สุด และทานที่ให้โดยไม่เจาะจงผู้ใดผู้หนึ่งที่เรียกว่า สังฆทาน มี ๗ อย่าง^{๒๔}

๑. ให้ทานในสงฆ์ ๒ ฝ่าย (คือภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์) มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข

๒. ให้ทานในสงฆ์ ๒ ฝ่าย ในเมื่อพระตถาคตปรินิพพานไปแล้ว

๓. ให้ทานในภิกษุสงฆ์

๔. ให้ทานในภิกษุณีสงฆ์

๕. ให้ทานในบุคคลที่ขอมาจากสงฆ์ ๒ ฝ่าย ด้วยคำว่าขอได้โปรดจัดภิกษุและภิกษุณีจำนวนเท่านี้ขึ้นเป็นสงฆ์แก่ข้าพเจ้า

๖. ให้ทานในบุคคลที่ขอมาจากภิกษุสงฆ์ ด้วยคำว่าขอได้โปรดจัดภิกษุจำนวนเท่านี้ขึ้นเป็นสงฆ์แก่ข้าพเจ้า

๗. ให้ทานในบุคคลที่ขอมาจากภิกษุณีสงฆ์ ด้วยคำว่าขอได้โปรดจัดภิกษุณีสงฆ์จำนวนเท่านี้ขึ้นเป็นสงฆ์แก่ข้าพเจ้า

สังฆทานทั้ง ๗ อย่างนี้ ปัจจุบันเราทำได้เพียง ๒ อย่าง คือให้ทานในภิกษุสงฆ์ และให้ทานในบุคคลที่ขอมาจากภิกษุสงฆ์เท่านั้นเพราะพระตถาคตเสด็จปรินิพพานแล้ว ภิกษุณีสงฆ์ก็สูญวงศ์แล้ว

ขึ้นชื่อว่าสังฆทานย่อมมีผลมาก มากจนประมาณไม่ได้ว่าเท่านั้นเท่านี้ชาติ แม้ในอนาคตกาล จักมีแต่ โคตรภูภิกษุ มีผ้ากาสาวะพັນที่คอ หรือผูกข้อมือ เป็นคนทุศีล มีธรรมลามก พระพุทธองค์ ก็ยังตรัสว่า คนทั้งหลายจักถวายทานเฉพาะสงฆ์ได้ในเหล่าภิกษุทุศีลนั้น ทักขิณาที่ถึงแล้วในสงฆ์ แม้ในเวลานั้นก็มีผลนับประมาณไม่ได้ ปาฏิปุคคลิกทานจะมีผลมากกว่าสังฆทาน คือทักขิณาที่ถึงแล้วในสงฆ์แม้โคตรภูสงฆ์ หาเป็นไปได้ไม่

แต่ว่าสังฆทาน จะเป็นสังฆทานได้ก็ต่อเมื่อผู้ถวายมีความเคารพยำเกรงต่อสงฆ์เท่านั้น วางใจในสงฆ์เสมอเหมือนกันหมด ไม่ยินดีเมื่อได้พระหรือสามเณรที่ชอบใจ หรือไม่ยินร้ายเมื่อได้พระหรือสามเณรที่ไม่ชอบใจ หรือต้องการผู้แทนของสงฆ์ที่เป็นพระเถระ แต่ได้พระนวกะหรือสามเณรก็เสียใจ หรือได้พระเถระผู้ใหญ่ก็ดีใจอย่างนี้ ทานของผู้นั้นก็ไม่ใช่สังฆทานเพราะขาดความเคารพในสงฆ์ หรือผู้แทนที่สงฆ์ส่งไปในนามของสงฆ์ ด้วยเหตุนี้การถวายสังฆทานที่ถูกต้องจึงทำได้ไม่ถ่วงนัย

ในทางพระวินัย ภิกษุ ๔ รูปขึ้นไป จึงเรียกว่า สงฆ์แต่การถวายไทยธรรมแก่ภิกษุแม้รูปเดียวที่สงฆ์จัดให้เป็นองค์แทนของสงฆ์ ก็จัดเป็นสังฆทานเหมือนกัน

^{๒๔} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๘๐/๔๒๕-๔๓๐.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงความบริสุทธิ์แห่งทักษิณา คือทานไว้ ๔ อย่าง^{๒๙} คือ

๑. ทักษิณาบางอย่างบริสุทธิ์ฝ่ายทายกคือผู้ให้ แต่ไม่บริสุทธิ์ฝ่ายปฏิบัติคือผู้รับ กล่าวคือผู้ให้เป็นผู้มีศีลงาม มีธรรมงาม ได้ของมาโดยชอบธรรม เป็นผู้เชื่อกรรมและผลของกรรม แต่ผู้รับเป็นผู้ทุศีล มีธรรมลามก

๒. ทักษิณาบางอย่างบริสุทธิ์ฝ่ายปฏิบัติคือผู้รับ แต่ไม่บริสุทธิ์ฝ่ายทายก กล่าวคือผู้รับเป็นผู้มีศีลงาม มีธรรมงาม แต่ผู้ให้เป็นผู้ทุศีล มีธรรมลามก ได้ของมาโดยไม่ชอบธรรม เป็นผู้ไม่เชื่อกรรมและผลของกรรม

๓. ทักษิณาบางอย่าง ไม่บริสุทธิ์ทั้งฝ่ายทายกและปฏิบัติคือ ทั้งผู้ให้และผู้รับเป็นผู้ทุศีล มีธรรมลามก

๔. ทักษิณาบางอย่างบริสุทธิ์ทั้งฝ่ายทายกและปฏิบัติคือ ทั้งผู้ให้และผู้รับเป็นผู้มีศีลงาม มีธรรมงาม ทานที่บริสุทธิ์ทั้งสองฝ่ายอย่างนี้ย่อมมีผลไพบูลย์

อนึ่ง พระบรมศาสดาตรัสว่า ถ้าทายกคือผู้ให้เป็นผู้มีศีลงาม มีธรรมงาม ได้ของมาโดยชอบธรรม มีศรัทธาเชื่อกรรมและผลของกรรม และปฏิบัติคือผู้รับ เป็นผู้มีศีลงาม มีธรรมงาม ปราศจากราคะแล้วทานของผู้นั้นเลิศกว่าอามิสทานทั้งหลาย

อนึ่งใน ทานานิสังสสูตร อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต พระพุทธองค์ทรงแสดงอานิสงส์ของทานไว้ ๕ อย่าง^{๓๐} คือ

๑. ผู้ให้ทาน ย่อมเป็นที่รักที่ชอกใจของชนหมู่มาก

๒. สัปบุรุษ ผู้สงบ มีพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และสาวกของพระพุทธเจ้า ย่อมคบหาผู้ให้ทาน

๓. กิตติศัพท์อันงามของผู้ให้ทาน ย่อมขจรขยายไปทั่ว

๔. ผู้ให้ทาน ย่อมไม่เหินห่างจากธรรมของคฤหัสถ์ คือมีศีล ๕ ไม่ขาด

๕. ผู้ให้ทาน เมื่อตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ แล้วทรงสรุปเป็นคาถาว่า ผู้ให้ทานย่อมเป็นที่รักของชนเป็นอันมาก ชื่อว่าดำเนินตามธรรมของสัปบุรุษ (คือ มหาบุรุษ หรือพระโพธิสัตว์) สัปบุรุษผู้สงบ ผู้สำรวมอินทรีย์ ประพฤติพรหมจรรย์ ย่อมคบหาผู้ให้ทานทุกเมื่อ สัปบุรุษเหล่านั้น ย่อมแสดงธรรมเป็นที่บรรเทาทุกข์แก่เขา เขาได้ทราบชัดแล้ว ย่อมเป็นผู้หาอาสวะมิได้ ประณีพพานในโลกนี้

ทานเป็นสิ่งควรอย่างยิ่งที่จะสะสมบุญ ให้งอกงามเพิ่มพูนขึ้นในจิตใจ เพราะว่าเมื่อไรที่จิตใจเต็มเปี่ยมไปด้วยบุญ เมื่อนั้นกิเลสจะไม่มีหลงเหลืออยู่ในจิตใจเลย

^{๒๙} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๘๑/๔๓๐.

^{๓๐} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๕/๕๖.

ทานใน ทานสูตร อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต^{๓๑} พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้ทานที่ให้แล้ว มีผลมาก แต่ไม่มีอานิสงส์มาก และเหตุปัจจัยที่ทำให้ทานที่ให้แล้ว มีผลมาก และมีอานิสงส์มาก ไว้ดังต่อไปนี้

๑. บุคคลบางคน ให้ทานด้วยความหวังว่า เมื่อตายไปแล้ว จักได้เสวยผลของทานนี้ เมื่อตายไป ได้เกิดในเทวโลกชั้นจาตุมหาราชิกา สันกรรม สันฤทธิ์ สันยศ หมดความเป็นใหญ่ในเทวโลกแล้ว ก็กลับมาสู่ความเป็นอย่างนี้ คือกลับมาเกิดในโลกนี้อีก ทานอย่างนี้มีผลมาก แต่ไม่มีอานิสงส์มาก

๒. บุคคลบางคนไม่ได้ให้ทาน เพราะหวังผลของทาน แต่ให้ทานเพราะรู้ว่าทานเป็นของดี เป็นบุญ เป็นกุศล จึงให้เมื่อตายไป ได้เกิดในเทวโลกชั้นดาวดึงส์ สันกรรม สันฤทธิ์ สันยศ หมดความเป็นใหญ่ในเทวโลกแล้ว ก็กลับมาสู่ความเป็นอย่างนี้ คือกลับมาเกิดในโลกนี้อีก ทานอย่างนี้มีผลมากแต่ไม่มีอานิสงส์มาก

๓. บุคคลบางคนไม่ได้ให้ทาน เพราะหวังผลของทาน ไม่ได้ให้ทานเพราะรู้ว่าทานเป็นของดี แต่ให้ทานเพราะละอายใจที่ พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย บรรพบุรุษเคยทำมา ถ้าไม่ทำก็ไม่สมควร ครั้นตายลงได้เกิดในเทวโลกชั้นยามา สันกรรม สันฤทธิ์ สันยศ หมดความเป็นใหญ่ในเทวโลกแล้ว ก็กลับมาสู่ความเป็นอย่างนี้ คือกลับมาเกิดในโลกนี้อีก ทานอย่างนี้มีผลมาก แต่ไม่มีอานิสงส์มาก

๔. บุคคลบางคน ไม่ได้ให้ทานเพราะหวังผลของทาน ไม่ได้ให้ทานเพราะรู้ว่าทานเป็นของดี ไม่ได้ให้ทานตามบรรพบุรุษ แต่ให้ทานเพราะเห็นสมณพราหมณ์เหล่านั้นหุงหากินไม่ได้ เราหุงหากินได้ ถ้าไม่ให้ก็ไม่สมควร ครั้นตายลงได้เกิดในเทวโลกชั้นดุสิต สันกรรม สันฤทธิ์ สันยศ หมดความเป็นใหญ่ในเทวโลกแล้ว ก็กลับมาสู่ความเป็นอย่างนี้ คือกลับมาเกิดในโลกนี้อีก ทานอย่างนี้มีผลมาก แต่ไม่มีอานิสงส์มาก

๕. บุคคลบางคน ไม่ได้ให้ทานเพราะหวังผลของทาน ไม่ได้ให้ทานเพราะรู้ว่าทานเป็นของดี ไม่ได้ให้ทานตามบรรพบุรุษ ไม่ได้ให้ทานเพราะเห็นว่า สมณพราหมณ์หุงหากินไม่ได้ แต่ให้ทานเพราะต้องการจำแนกแจกทานเหมือนกับฤาษีทั้งหลายในปางก่อนได้กระทำมหาทานมาแล้ว เขาตายไปได้เกิดในเทวโลกชั้นนิมมานรดี สันกรรม สันฤทธิ์ สันยศ หมดความเป็นใหญ่แล้ว ก็กลับมาสู่ความเป็นอย่างนี้ คือกลับมาเกิดในโลกนี้อีก ทานอย่างนี้มีผลมาก แต่ไม่มีอานิสงส์มาก

๖. บุคคลบางคน ไม่ได้ให้ทานเพราะหวังผลของทาน ไม่ได้ให้ทานเพราะว่าทานเป็นของดี ไม่ได้ให้ทานตามบรรพบุรุษ ไม่ได้ให้ทานเพราะเห็นว่าสมณพราหมณ์หุงหากินไม่ได้ ไม่ได้ให้ทานเพราะต้องการจำแนกแจกทานเหมือนฤาษีทั้งหลายในปางก่อนได้กระทำมหาทาน แต่ให้ทานเพราะคิดว่า เมื่อให้แล้ว จิตจะเลื่อมใสโสมนัสจึงให้ ครั้นตายไปย่อมเกิด

^{๓๑} อัง.นวก. (ไทย) ๑๕/๓๓/๒๕๕๘-๒๕๕๙.

ในเทวโลกชั้นปรนิมิตวสวัตดี สันกรรม สันฤทธิ์ สันยศ หมดความเป็นใหญ่แล้ว ก็กลับมาสู่ความเป็นอย่างนี้ คือกลับมาเกิดในโลกนี้อีก ทานอย่างนี้มีผลมาก แต่ไม่มีอานิสงส์มาก

๗. บุคคลบางคนในโลกนี้ ไม่ได้ให้ทานเพราะเหตุที่กล่าวแล้วทั้ง ๖ อย่างข้างต้นนั้น แต่ให้ทานเป็นเครื่องปรุงแต่งจิต คือให้ทานนั้นเป็นเครื่องขัดเกลาจิตใจหมดจดจากกิเลสด้วยอำนาจของสมณะและวิปัสสนา จนได้ฌานและบรรลุปะเป็นพระอนาคามีบุคคล ตายแล้วได้ไปเกิดในพรหมโลก เขาสันกรรม สันฤทธิ์ สันยศ หมดความเป็นใหญ่ในพรหมโลกแล้ว เป็นผู้ไม่ต้องกลับมาเกิดในโลกนี้อีก คือปรินิพพานในพรหมโลกนั่นเอง ทานชนิดนี้เป็นทานที่มีผลมาก และมีอานิสงส์มาก

สรุปรวมความว่า ทานชนิดใดก็ตาม เป็นปัจจัยให้ต้องเกิดอีก ทานชนิดนั้นแม้มีผลมาก ได้เกิดที่ดีมีความสุขอันเป็นทิพย์ แต่ทานนั้นก็ไม่มีอานิสงส์มาก เพราะไม่สามารถจะทำให้หมดจดจากกิเลสได้

พระพุทธองค์ทรงมีพระมหากรุณาอันยิ่งใหญ่แก่สัตว์โลกแม้เมื่อทรงแสดงเรื่องทานก็ทรงแสดงให้พุทธบริษัทได้รับประโยชน์ครบทั้ง ๓ ประการ คือ ประโยชน์ในโลกนี้ ประโยชน์ในโลกหน้า และประโยชน์อย่างยิ่ง คือ มรรค ผล นิพพาน ด้วยเหตุนี้ จึงควรทำใจให้เลื่อมใส บำเพ็ญทานให้เกิดประโยชน์ทั้ง ๓ ประการ จึงจะได้ชื่อว่า ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระองค์อย่างแท้จริง

ในโภชนทานสูตร อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า ทายกผู้ให้โภชนะเป็นทาน ชื่อว่าให้ฐานะ ๕ อย่างแก่ปฏิกุฬาค คือ ผู้รับ ๕ อย่าง^{๓๒} คือ

๑. ให้อายุ
๒. ให้วรรณะ คือผิวพรรณ
๓. ให้ความสุข คือ สุขกาย สุขใจ
๔. ให้กำลัง คือความแข็งแรงของร่างกาย
๕. ให้ปฏิภาณ คือฉลาดใน

ใน กิณฑสูตร สังยุตตนิกาย สคาถวรรค^{๓๓} พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

การให้ข้าวและน้ำ ชื่อว่า ให้กำลัง
 การให้ผ้า เครื่องนุ่งห่ม ชื่อว่า ให้ผิวพรรณ
 การให้ยานพาหนะ ชื่อว่า ให้ความสุขทั้งกายและใจ
 การให้ประทีปดวงไฟ ชื่อว่า ให้ดวงตา

การให้ที่อยู่อาศัย ชื่อว่า ให้ทุกอย่าง คือให้กำลัง ให้ผิวพรรณ ให้ความสุข และให้ดวงตา

^{๓๒} อัง.ปัญจก. (ไทย) ๒๒/๓๗/๕๘.

^{๓๓} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๔๒/๕๘.

แต่การพร่ำสอนธรรม คือการให้ธรรมะ เชื่อว่าให้สิ่งที่ไม่ตาย เพราะบุคคลจะพ้นจากความตายไม่ต้องเกิดอีกได้ ก็เพราะอาศัยการได้สดับตรับฟังธรรม ด้วยเหตุนี้พระพุทธองค์จึงตรัสว่า การให้ธรรมะชนะการให้ (สิ่งอื่น) ทั้งปวง แม้การจะทำทานให้ถูกต้องก็ต้องอาศัยการฟังธรรม

ใน วนโรปสูตร สังยุตตนิกาย สคาถวรรค^{๓๔} พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบเทวดาที่มาทูลถามว่า ชนพวกไหนมีบุญเจริญในกาลทุกเมื่อ ทั้งกลางวันและกลางคืน ชนพวกไหนตั้งอยู่ในธรรมสมบูรณ์ด้วยศีล เป็นผู้ไปสวรรค์ ด้วยข้อความว่า

ชนเหล่าใดสร้างอาราม (คือสวนดอกไม้ สวนผลไม้) ปลูกหมุ่ไม้ (เพื่อให้ร่มเงา) สร้างสะพาน และชนเหล่าใดให้โรงน้ำดื่มเป็นทาน บ่อน้ำ บ้านเป็นที่พักอาศัย ชนเหล่านั้นย่อมมีบุญเจริญในกาลทุกเมื่อ ทั้งกลางวันและกลางคืน ชนเหล่านั้นตั้งอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีล เป็นผู้ไปสวรรค์

ซึ่งมีความหมายว่า ชนเหล่าใดทำกุศลมีการสร้างอารามเป็นต้น เหล่านี้ เมื่อระลึกถึงการทำกุศลนั้นในกาลใด ในกาลนั้นบุญย่อมเจริญ คือเพิ่มขึ้น และเมื่อชนเหล่านั้นตั้งอยู่ในธรรม คือกุศลธรรม ๑๐ มีการไม่ฆ่าสัตว์ เป็นต้น ย่อมเป็นผู้มีศีลสมบูรณ์ ละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมเกิดในสวรรค์

นอกจากนั้น เจตนาที่เป็นเครื่องจเว้นจากปาณาติบาต เป็นต้น พระพุทธองค์ก็ตรัสว่าเป็นมหาทาน เป็นทานที่ยิ่งใหญ่ดังที่ตรัสไว้ในนริยสูตร อังคตตรนิกาย จกนิบาต^{๓๕} ว่า

การงดเว้นจากปาณาติบาต คือการไม่ฆ่าสัตว์ทั้งด้วยตนเองและใช้ผู้อื่น เป็นการให้ความปลอดภัยแก่ชีวิตสัตว์

การงดเว้นจากกามินาทาน คือการถือเอาของที่เจ้าของเขามีได้ให้ทั้งโดยตนเอง และใช้ผู้อื่น เป็นการให้ความปลอดภัยแก่ทรัพย์สินของผู้อื่น

การงดเว้นจากกาเมสุมิจฉาจาร คือการประพฤติดินบุตร ภรรยา สามีของผู้อื่น เชื่อว่า ให้ความบริสุทธิ์แก่บุตร ภรรยา สามีของผู้อื่น

การงดเว้นจากมุสาวาท คือการกล่าวเท็จ กล่าวไม่จริงเชื่อว่าเป็นความจริงแก่ผู้อื่น

การงดเว้นจากสุรา เมรัย และของมึนเมา เสพติด อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เชื่อว่าให้ความปลอดภัยแก่ทุกสิ่ง คือให้ความปลอดภัยแก่ชีวิตสัตว์ แก่ทรัพย์สินของผู้อื่น แก่บุตร ภรรยา สามีของผู้อื่น และให้แต่คำพูดที่เป็นจริงแก่ผู้อื่น ทั้งนี้เพราะผู้ที่มึนเมาแล้วย่อมขาดสติ เป็นผู้ประมาท สามารถจะประพฤดิล่วงศีลได้ทุกข้อ รวมทั้งประพฤติดินอื่นๆด้วย ด้วยเหตุนี้ผู้ที่อึดคัตขาดแคลนทรัพย์สินสิ่งของที่จะนำออกให้เป็นทานก็ไม่ควรเดือดร้อนใจ เพราะเราสามารถจะบำเพ็ญทานที่ยิ่งใหญ่เป็นมหาทาน เป็นทานที่ไม่เจาะจง เป็นทานที่แผ่ไปยัง

^{๓๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๔๗/๖๑.

^{๓๕} อง.จก.ก. (ไทย) ๒๒/๑๔๕/๒๔๒.

สัตว์ทั้งหลายหาประมาณมิได้ ด้วยการรักษาศีล ๕ ยิ่งถ้าสามารถจะทำได้ทั้งสองอย่างก็ยิ่งประเสริฐ

ลักษณะของการให้ทานของสัตบุรุษนั้นพระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ ๕ ประการด้วยกัน คือ ทานด้วยศรัทธา ทานโดยเคารพ ทานตามกาลอันควร ทานด้วยจิตอนุเคราะห์ ทานไม่กระทบตนและผู้อื่น^{๓๖}

๑. ให้ทานด้วยศรัทธา คือ การให้ด้วยเชื่อว่าผลของการให้ทานนั้นมีประโยชน์เกื้อกูลแก่คนอื่น ผู้ให้มีใจดี เบิกบานและอิ่มใจเมื่อให้ทานแล้ว นอกจากนี้ มีความเชื่อว่าผลของการคิดดี พูดดี และทำดี ย่อมมีผลตอบสนองแก่บุคคลผู้ทำต้องติดสอยห้อยตามผู้ทำไปเหมือนเงาตามตัว

๒. ให้ทานโดยเคารพ คือ ให้ด้วยการนอบน้อมอ่อนละมุนละม่อม ให้ด้วยวาจาไพเราะอ่อนหวาน และให้ด้วยน้ำใจอ่อนน้อม

๓. ให้ทานตามกาล คือ ให้ในกาลอันสมควร เช่น ถวายผ้าอาบน้ำฝนในฤดูการเข้าพรรษาหรือเวลาออกพรรษาทวายผ้าจำนำพรรษา ตลอดทั้งถวายภัตตาหารเช้าเพลเป็นต้น

๔. ให้ด้วยจิตอนุเคราะห์ คือ ให้เกื้อหนุนโอบอ้อมอารีเมตตา และให้อุดหนุนเอื้อเฟื้อช่วยเหลือด้วยกรุณา ท่านแสดงผลของการให้ทานตามกาล และการให้ด้วยจิตอนุเคราะห์ว่า จะเป็นคนมั่งคั่งมีทรัพย์สินสมบัติมาก มีเครื่องใช้สอยเหลือเฟือและมีความประสงค์เต็มเปี่ยม

๕. ให้ทานไม่กระทบกระทั่งตนและคนอื่น คือ ให้ตามกำลังของตนที่มีอยู่และไม่ต้องรบกวนของคนอื่นมาให้ทาน ท่านแสดงผลของการให้ทานข้อนี้ว่าจะเป็นคนมั่งคั่งมีทรัพย์สินสมบัติมาก และมีโภคทรัพย์ปราศจากภัย^{๓๗}

นอกจากนี้พระพุทธองค์ทรงแสดงถึงสัปบุรุษสถานสูตร ๘ ประการ ดังนี้

๑. สัตบุรุษยอมให้ของที่สะอาด
๒. สัตบุรุษยอมให้ของที่ประณีต
๓. สัตบุรุษยอมให้ของตามกาล
๔. สัตบุรุษยอมให้ของที่สมควร
๕. สัตบุรุษยอมเลือกให้

การให้ ได้แก่ การเสียสละ การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ การแบ่งปันช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของการให้ทานให้เพื่อขจัดกิเลส เช่น การบริจาคทานแก่สมณชีพราหมณ์ ผู้ทรงศีล เพื่อขจัดความโลภหรือความตระหนี่ เป็นการชำระจิตใจให้สะอาด ยกกระดับจิตใจให้สูงขึ้น และการให้เพื่อสงเคราะห์หรือเพื่อยืดเหนี่ยวน้ำใจคนอื่น การทำทานโดยให้สังคหวัตถุนี้ ในแง่ปฏิบัติ หมายถึง การเฉลี่ยหรือแบ่งให้จากส่วนที่ตนมีอยู่ มิใช่ให้มากมายจนไม่เหลือ หรือให้จนผู้รับร่ำรวย

^{๓๖} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒ / ๑๔๘ / ๒๔๔.

^{๓๗} ชัยวัฒน์ อัตพัฒน และคณะ, หลักการดำรงชีวิตในสังคม, (กรุงเทพมหานคร :มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๖), หน้า ๑๖๒.

จุดประสงค์เน้นที่การแสดงอริยาศย์ไม่ตรีมากกว่าความมากหรือน้อยของวัตถุที่ให้ เพราะฉะนั้น คนยากจนหรือคนที่มั่งคั่งของเล็กน้อยก็สามารถแบ่งปันให้ทานผู้อื่นได้ตามอัตภาพของตน เช่น การแบ่งปันอาหารให้เพื่อน แบ่งปันเครื่องเขียนให้เพื่อน เป็นต้น คุณธรรมข้อนี้จะช่วยให้ไม่เป็นคนละโมภ ไม่เห็นแก่ตัว เราควรคำนึงอยู่เสมอว่า ทรัพย์สินของที่เราหามาได้ มิใช่สิ่งจริงยั่งยืน เมื่อเราสิ้นชีวิตไปแล้วก็ไม่สามารถจะนำติดตัวเอาไปได้

การให้ชั้นยอดเยี่ยม ไม่มีการให้ชนิดอื่นดีกว่า เพราะการให้ชนิดนี้เป็นธรรมทาน เป็นทานที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ยอดเยี่ยม เพราะให้สิ่งที่เปี่ยมอมตะ ไม่ตาย สมด้วยพระพุทธภาษิตว่า

“สพฺพทานํ ธมฺมทานํ ชินาติ

การให้ ธรรม ย่อมชนะ การให้ทั้งปวง”^{๓๘}

การให้ธรรมนำความสว่างไสวไปสู่จิตใจ เพื่อนมนุษย์ผู้มีดีบอด หรือตกอยู่ในทุกข์โศก กำลังได้รับอันตรายแก่ชีวิตนั้น เป็นบุญมหาศาล ขอให้ชาวพุทธช่วยกันส่งสอนต่อๆ ไป ให้ชาวพุทธมีวิญญูณนักเผยแผ่ ทำหน้าที่ชาวพุทธผู้รักพระศาสนา ช่วยกันเผยแผ่พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ด้วยการใช้ปากสนทนาหรือพูดจาธรรมะ บุญอะไรจะประเสริฐเท่าการให้ธรรมะเป็นทาน

ข. ปิยวาจา

ความหมายของปิยวาจา

ปิยวาจา หรือ เปยยวัชชะ หมายถึง ความเป็นผู้มีวาจาน่ารัก พูดอย่างรักกัน วาจาเป็นที่รัก วาจาพูดเต็มหัวใจหรือวาจาซาบซึ้งใจ คือ กล่าววาจาสุภาพไพเราะอ่อนหวาน มีหางเสียง สมานสามัคคี ซาบซึ้งใจ ทำให้เกิดไมตรีรักใคร่นับถือ^{๓๙} จะเห็นได้ว่า การให้แต่เพียงอย่างเดียวนั้นไม่สามารถที่จะทำให้เป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนทั่วไปได้ จึงต้องรู้จักปราศรัยให้ไพเราะนุ่มนวลน่าฟัง เมื่อฟังแล้วเกิดกำลังใจที่จะทำความดียิ่ง ๆ ขึ้นไป เปรียบเสมือนน้ำทิพย์ชโลมใจ ประสานใจทุก ๆ ดวงให้เป็นดวงเดียวกัน^{๔๐}

การพูดเจรจาวาจาที่อ่อนหวาน ได้แก่ การพูดอย่างรักกัน คือกล่าวคำสุภาพไพเราะน่าฟัง ชี้แจง แนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ มีเหตุผลเป็นหลักฐาน ชักจูงในทางที่ดีงาม หรือแสดงความเห็นอกเห็นใจ ให้กำลังใจ รู้จักพูดให้เกิดความเข้าใจดี สมานสามัคคี เกิดไมตรีทำให้เกิดความรักใคร่นับถือ และช่วยเหลือเกื้อหนุนกัน ความปรารถนาดีต่อผู้อื่น เป็นการพูดที่เป็นคำสัตย์ คำจริง เป็นคำพูดที่ให้ผู้ฟังเกิดความสบายใจเบิกบานใจ ซึ่งตรงกับสุภาษิตไทยว่า “ปากเป็นเอก เลขเป็นโท” ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การพูดเป็นสิ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่งที่จะยึดเหนี่ยว

^{๓๘} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๖๓.

^{๓๙} ขุ.อิติ. (บาลี) ๒๕/๙๘/๔๗๓, ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๐๐/๔๗๗.

^{๔๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๖๗.

จิตใจผู้อื่นได้ยืนนาน เป็นมิตรสหายหรือเพื่อนที่ดี และสนิทสนมต่อกันตลอดไป หรือคนเหนียวมา หรือผิดหวังมา เพียงแต่พูดไพเราะโดยการให้กำลังใจก็ย่อมเป็นคำพูดที่รัดตรึงจิตใจของผู้อื่นได้เป็นอย่างดี เพียงแต่ผู้พูดต้องพูดด้วยความเห็นอกเห็นใจจริง ๆ เท่านั้น การพูดคำสุภาพอ่อนหวาน เพื่อให้เกิดความสมานสามัคคี ปิยวาจาทำได้ง่าย เพราะวาจานั้นมีในตัวเรา เพียงเรามีสติ มีเมตตาในใจก็สามารถพูดออกมาได้

ประเภทของปิยวาจา

ปิยวาจาสามารถแยกออกได้ ๒ ประเภท คือ

๑) คำพูดที่พูดออกไปแล้วคนฟังเกลียดเป็นนิจจุติ^{๔๑} เช่น คำหยาบ คำด่า คำประชด คำกระทบกระเทียบ คำแดกดัน คำสบถ เป็นต้น คำพูดเหล่านี้เรียกว่า “อัปปิยวาจา”

๒) คำพูดที่พูดออกไปแล้วทำให้คนฟังรักเป็นนิจจุติ^{๔๒} เช่น คำอ่อนหวาน คำชมเชยจากใจจริง คำพูดที่ชวนให้เกิดความสมัครสมานไมตรี เป็นต้น

วาจาที่ไพเราะอ่อนหวาน ย่อมเป็นคุณสมบัติสำคัญในการพูดเพื่อยืดเหนียวใจของผู้ฟังให้เกิดความนิยมนรักใคร่และเชื่อถือ และแสดงออกถึงความคิดที่สะท้อนมาจากจิตใจ ทำให้เห็นถึงคุณลักษณะผู้พูด การอบรมขัดเกลาจิตใจของบุคคลนั้น ดังผู้มีมารยาทจะต้องระมัดระวังในการใช้วาจา แบ่งเป็น การพูดทั่วไป และการพูดแบบสนทนา

การพูดทั่วไป การพูดแบ่งเป็นการพูดทางการหรือกึ่งทางการ อาจพูดอยู่ในบุคคล ๒ บุคคล หรือกลุ่มๆ การพูดผู้พูดอาจพูดคนเดียว โดยมีผู้ฟังกลุ่มใหญ่ฟังอยู่ ซึ่งกฎระเบียบต่างๆในการพูดขึ้นอยู่กับกาลเทศะเท่านั้น และต้องรวมกับมารยาทการแต่งกาย การใช้ถ้อยคำ ท่าทีประกอบการพูด น้ำเสียง ฯลฯ

การพูดเป็นเสมือนดาบสองคม พูดให้ดีหรือไม่ดีก็ได้ การพูดดีต้องอาศัยการฝึกฝนเป็นอย่างมาก เพราะไม่ใช่เป็นการสนทนากับบุคคลอื่นซึ่งเป็นเรื่องปกติ แต่การพูดนั้นมีผู้ฟังเป็นจำนวนมากและผู้ฟังมีระดับสติปัญญาที่แตกต่างกัน ดังนั้น ผู้พูดควรระมัดระวังในการพูดดังนี้

๑. พูดให้ชัดถ้อยชัดคำ ไม่พูดคำหยาบคาย
๒. ไม่พูดวกไปเวียนมาจนผู้ฟังไม่เข้าใจ
๓. ไม่พูดนอกเรื่องที่กำหนด
๔. ควรคำนึงถึงเวลาที่เขากำหนดให้พูด ไม่พูดเกินเวลา
๕. ไม่ควรพูดคำที่รุนแรงเกินไป และควรขอโทษในการล่วงเกินซึ่งกันและกัน
๖. ไม่สอดสวณวาจาหรือแย่งชิงพูด
๗. ควรเปิดโอกาสให้ผู้ฟังซักถามปัญหาต่างๆได้เท่าที่เวลาอำนวยให้

^{๔๑} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), **ชุดคำวัด**, (กรุงเทพมหานคร : เลียงเชียง, ๒๕๔๖), หน้า ๘๖๑.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน.

๘. ไม่พูดด้วยเสียงอันดังเหลือเกิน
๙. ไม่ใช่เสียงตวาด หรือพูดจากระโชกกระชาก
๑๐. ไม่ใช้วาจาอันหักหาญดั่งด้น
๑๑. ไม่ชอกแซกไต่ถามธุระส่วนตัวหรือการในบ้านของเขาที่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับตนเอง
๑๒. ควรระมัดระวังในการใช้ถ้อยคำ ไม่ใช่ถ้อยคำพรวดพราด
๑๓. พูดสิ่งใดยอมให้เป็นทีที่เชื่อถือได้
๑๔. ไม่กล่าวถึงสิ่งควรปิดบังท่ามกลางประชุมชน
๑๕. ไม่เยาะเย้ยถากถางผู้กระทำผิดพลาด

การพูดแบบสนทนา คือ การพูดกับผู้อื่นหรือการสนทนากันในสังคมนั้น มีความสำคัญมาก การสนทนาเป็นการพูดกับผู้อื่น แตกต่างไปจากการพูดคนเดียว กล่าวคือการสนทนาย่อมมีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน มีการพูดจาระหว่างบุคคลซึ่งอาจมากกว่าสองคน ดังนั้น มารยาทในการสนทนาพึงปฏิบัติดังนี้

๑. ควรใช้คำพูดที่สุภาพอ่อนน้อม
๒. ในการพูดถึงบุคคลอื่นๆ ไม่ควรเหยียดหยามเอาความบกพร่องเสียหายของบุคคลนั้นๆ ขึ้นมา วิพากษ์วิจารณ์ โดยการดูถูกดูแคลน หรือเยาะเย้ยเสียดสีผู้นั้น
๓. ไม่พูดไร้สาระ หรือพูดพล่อยจับใจความไม่ได้
๔. ไม่พูดสอดแทรกขณะที่มีการสนทนาเป็นกลุ่มนั้น
๕. ไม่พูดเสียงดังในสถานที่ต้องการความเงียบสงบ
๖. ไม่กล่าวถึงสิ่งโสโครกพึงรังเกียจในท่ามกลางประชุมชน
๗. ไม่พูดเปรียบเปรยเคาะแคะสตรีกลางประชุม
๘. ไม่กล่าวถึงสิ่งควรปิดบังท่ามกลางประชุมชน
๙. ไม่ขอแยกผู้หนึ่งมาจากผู้ใด เพื่อจะพาไปพูดจาความลับกัน
๑๐. ไม่กล่าวถึงความชั่วร้าย อันเป็นความลับเฉพาะบุคคลในที่แจ้ง
๑๑. ไม่เก็บเอาความลับของผู้หนึ่งมาเที่ยวพูดแก่ผู้อื่น
๑๒. ไม่พูดสับปลับกลับลอกตลบตะแลง
๑๓. ไม่รับวาจาคล่องๆ โดยมีได้เห็นว่าการจะเป็นได้หรือไม่ หมายถึงต้องใครครวญให้แนกใจก่อนจึงรับคำหรือจึงปฏิบัติ มิใช่ทำแต่สักว่าทำพูดโพล่งโดยมิได้คำนึงให้แน่ชัดว่าจะทำได้หรือไม่
๑๔. เมื่อตนทำพลาดพลั้งสิ่งใด แก่บุคคลผู้ใด ควรออกวาจาขอโทษเสมอ
๑๕. เมื่อผู้ใดได้แสดงคุณต่อตนอย่างไร ควรออกวาจาขอบคุณเขาเสมอ
๑๖. ไม่กล่าวสรรเสริญรูปกายบุคคลแก่ตัวเขาเอง
๑๗. ไม่ทักถึงการร้ายโดยพลั้งโพล่ง ให้เขาตกใจ
๑๘. ไม่ทักถึงสิ่งอันน่าอายน่ากระดากโดยเปิดเผย

๑๙. ไม่เอาสິงที่นำจะอายจะกระดากมาเล่าให้แขกฟัง
๒๐. ไม่กล่าวถึงการอับมงคลในเวลามงคล
๒๑. ไม่ใช้วาจาอันข่มขี
๒๒. ไม่สนทนาแต่เรื่องตนถ่ายเดียว จนคนอื่นไม่มีช่องจะสนทนาเรื่องอื่นได้
๒๓. ไม่นำธุระตนเข้ากล่าวแทรกในเวลาธุระอื่นของเขาซุลมุน
๒๔. ไม่กล่าววาจาติเตียนของที่เขาหยิบยกให้ว่าไม่ดีหรือไม่พอ
๒๕. ไม่ใช้วาจาอันโอ้อวดตนและลบหลู่ผู้อื่น
๒๖. ไม่เอากการในบ้านของผู้ใดมาแสดงในที่แจ้ง
๒๗. ไม่ใช้คำสบถติดปาก
๒๘. ไม่ใช้ถ้อยคำมูสา
๒๙. ไม่นินทาว่าร้ายกันและกัน
๓๐. ไม่พูดส่อเสียดยุ่งให้เขาแตกร้างกัน
๓๑. ไม่เป็นผู้สอพลอประจบประแจง
๓๒. ไม่แข่งชักให้ร้ายผู้ใด

ลักษณะของปียวาจา

ปียวาจามีลักษณะและรายละเอียดต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

หลักการพูดที่ดีต้องคำนึงถึง การใช้ภาษา ต้องเลือกใช้ถ้อยคำที่เข้าใจง่ายเหมาะสมกับวัยของผู้ฟัง ผู้พูดและผู้ฟังมีจุดมุ่งหมายตรงกัน ผู้พูดมีจุดมุ่งหมายที่ต้องการสื่อความหมายไปยังผู้ฟังเพื่อให้เข้าใจเรื่องราวต่าง ๆ ผู้ฟังก็มีความตั้งใจฟังสิ่งที่ผู้พูดสื่อความหมายให้ออกเสียงพูดให้ชัดเจน ดังพอประมาณ อย่าตะโกนหรืออย่าพูดค่อยเกินไป สีหน้า ท่าทางยิ้มแย้มแจ่มใส เป็นกันเอง ไม่เคร่งเครียด ท่าทางในการยืน นั่ง ควรสง่าผ่าเผย การใช้ท่าทางประกอบการพูดก็มีความสำคัญ เช่น การใช้มือ นิ้ว จะช่วยให้ผู้ฟังเข้าใจเรื่องราวได้ง่ายยิ่งขึ้น ต้องรักษามารยาทการพูดให้เคร่งครัดในระยะเวลาในการพูด พูดตรงเวลาและจบทันเวลา พูดเรื่องใกล้ตัวให้ทุกคนรู้เรื่อง เป็นเรื่องสนุกสนานแต่มีสาระ และพูดด้วยท่าทางและกิริยานุ่มนวล เวลาพูดต้องสบตาผู้ฟังด้วย ไม่ควรพูดเรื่องเชื้อชาติ ศาสนา การเมือง โดยไม่จำเป็น และไม่ควรพูดแต่เรื่องของตัวเอง ไม่พูดคำหยาบ นินทาผู้อื่น ไม่พูดแซงขณะผู้อื่นพูดอยู่ และไม่ชี้หน้าคู่สนทนา

มารยาทของการพูด เป็นการพูดที่ดีไม่ว่าจะเป็นการพูดในโอกาสใด หรือประเภทใด ผู้พูดต้องคำนึงถึงมารยาทในการพูด ซึ่งจะมีส่วนส่งเสริมให้ผู้พูดได้รับการชื่นชมจากผู้ฟัง ซึ่งจะช่วยให้ประสบผลสำเร็จในการพูด เช่น พูดด้วยวาจาสุภาพ แสดงหน้าตาที่ยิ้มแย้มแจ่มใส ไม่พูดอวดตนข่มผู้อื่น และยอมรับฟังความคิดของผู้อื่นเป็นสำคัญ ไม่กล่าววาจาเสียดแทง ก้าวร้าว หรือพูดขัดคอบุคคลอื่น ควรใช้วิธีที่สุภาพเมื่อต้องการแสดงความคิดเห็น รักษาอารมณ์ในขณะที่พูดให้เป็นปกติ ไม่นำเรื่องส่วนตัวของผู้อื่นมาพูด หากนำคำกล่าวของบุคคลอื่นมากล่าว ต้อง

ระบุนามหรือแหล่งที่มา เป็นการให้เกียรติบุคคลที่กล่าวถึงหากพูดในขณะที่ผู้อื่นยังพูดไม่จบ ควรกล่าวคำขอโทษไม่พูดคุยกันข้ามศีรษะผู้อื่น

การพูดที่ดี คือ กระบวนการสื่อสารความคิดจากคนหนึ่ง ไปยังอีกคนหนึ่งหรือกลุ่มหนึ่ง โดยมีภาษา น้ำเสียงและอากัปกิริยา เป็นสื่อการ ใช้ถ้อยคำน้ำเสียง รวมทั้งกิริยาอาการอย่างมีประสิทธิภาพ ถูกต้อง ตามจรรยาบรรณและประเพณีนิยมของสังคม เพื่อถ่ายทอดอารมณ์ ความรู้สึกนึกคิด ความรู้ ประสบการณ์ และความต้องการที่เป็นคุณประโยชน์แก่ผู้ฟัง เพื่อให้เกิดการรับรู้และเกิดผลการตอบสนองอย่างสัมฤทธิ์ผลตามความมุ่งหมายของผู้พูด^{๓๓} เป็นการพูดจาด้วยถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวาน พูดด้วยความจริงใจ ไม่พูดหยาบคายก้าวร้าว พูดในสิ่งที่เป็นประโยชน์เหมาะสำหรับกาลเทศะ พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับการพูดเป็นอย่างยิ่ง เพราะการพูดเป็นบันไดขั้นแรกที่จะสร้างมนุษย์สัมพันธ์อันดีให้เกิดขึ้น วิธีการที่จะพูดให้เป็นปียาวจานั้น จะต้องพูดโดยยึดถือหลักเกณฑ์ดังต่อไปนี้

เว้นจากการพูดเท็จ ถ้าเราพูดเท็จ หรือโกหก

เว้นจากการพูดส่อเสียด บางคนใช้วาจาเป็นอาวุธ เหน็บแนม กระแทกกระเทียบ ถากถาง เย้ยหยันให้ผู้อื่นได้รับความเสียใจ คับแค้นใจ ชื่นเคือง เมื่อถามว่าเมื่อทำให้คนอื่นไม่พอใจแล้วมิตรภาพจะได้อยู่หรือไม่ วิธีแก้ไขก็หัดพูดชมเชยคนให้เป็น พูดแต่เรื่องดีของกลุ่มสนทนา

เว้นจากการพูดคำหยาบ ผรุสวาจา คือคำพูดที่หยาบ ได้แก่ การด่า การแข่ง ด้วยความไม่พอใจ หรือด้วยความโกรธเคืองเพราะสาเหตุใดๆ ก็ตาม ย่อมทำให้ความเดือดร้อนแผ่ขยายออกไป เพราะเป็นคำพูดที่เปล่งออกมาจากใจที่มีความเร่าร้อน ผู้ใดได้ฟังเข้าแล้วก็จะทนอยู่ไม่ได้ ย่อมทำให้เกิดความไม่สบายใจเจ็บแค้นใจเหมือนบุคคลเป็นผีหัวใหญ่ที่อึกเสบ แถมยังถูกบีบให้แตกปะทุขึ้นมา ฉะนั้นเราต้องฝึกพูดเพราะ ๑.ให้บ่อย ไปไหนก็มีแต่คนรัก

เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ การพูดเพ้อเจ้อ ได้แก่ พูดเรื่องที่เกินไปไม่ได้ รู้ทั้งรู้ว่ามันไม่มีทางเป็นไปได้ หรือบางทีตัวเองก็ไม่แน่ใจ แต่ก็ผินใจพูดออกไปให้คนอื่นเชื่อ เหมือนการโฆษณาชวนเชื่อ แบบนี้ท่านเรียกว่า พูดเพ้อเจ้อ ข้อนี้วิธีแก้ไข ก็ควรพูดให้สร้างสรรค์ พูดสิ่งที่เป็นประโยชน์ มีข้อเท็จจริง มีเหตุมีผล การพูดการกล่าวที่ให้ความรักนั้น พูดได้อย่างไร การพูดให้เพราะในที่นี้ มิใช่ไปบอกรัก ไปพรอตรักกับเขา การพูดในที่นี้หมายถึงพูดดี การพูดดีของปียาวจานั้น พูดได้เช่นไร ลำดับแรกเราต้องเริ่มที่ตัวเราเองก่อน ว่าเราพูดดีแล้วหรือยัง แต่การพูดดีของเรานั้น มิใช่แค่พูดแต่ปาก ต้องมาจากจิตใจ ดังคนโบราณท่านได้กล่าวไว้ว่า “จิตเป็นนาย กายเป็นบ่าว”^{๓๔} ไม่ว่าจะทำอะไรก็ต้องมีจิตใจคอยบงการคอยสั่งการของเราอยู่เสมอ การพูดก็เป็นการกระทำอย่างหนึ่ง

^{๓๓} ทินวัฒน์ มฤคพิทักษ์, **พูดได้ พูดเป็น**, (กรุงเทพมหานคร : โอ เอส พริ้นติ้ง เฮาส์, ๒๕๒๙), หน้า ๑๐.

^{๓๔} <http://www.madchima.org/forum/index.php?topic=2124.0> [๒๑ กรกฎาคม ๒๕๕๔]

ดังนั้น เราต้องทำจิตใจของเราให้ดีเสียก่อน เมื่อจิตของเราดีแล้ว ก็จะสั่งการกระทำของเราออกมาดีด้วย การที่จะทำจิตใจให้ดีขึ้น กระทำได้เช่นไร เราจะต้องรู้จักการนั่งบำเพ็ญเพียรภาวนา รู้จักกราบไหว้พระสวดมนต์ นั่งสมาธิ เพื่อทำจิตใจของเราให้บริสุทธิ์ ผ่องใส การที่ทำให้ใจของเราบริสุทธิ์ผ่องใสแล้ว เราสงบ เป็นสุข รู้สึกเย็น เมื่อเรารู้สึกเช่นนี้ การกระทำของเราก็จะออกมาในทิศทางที่ดี การพูดของเราก็เช่นกัน การพูดดีก็อย่างขาดเสียมิได้นั้นคือ สติ สติมีไว้ทำไม ก็มีไว้เพื่อเป็นเครื่องฉกฉวย ยังคิด คนที่ไม่มีสติ จะพูด จะทำอะไร ย่อมเป็นที่ขวางหู ขว้างตาของคนทั่วไป ย่อมทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน การที่เราขาดสติเป็นสิ่งที่ไม่ควรทำ คนเราส่วนใหญ่ ไม่ทราบ่ว่าตัวเองเป็นคนขาดสติ เช่นการไปดื่มน้ำเมา ไปเสพยาเสพติด ก็ทำให้คนเราขาดสติได้ เมื่อขาดสติก็จะคุมตัวเองไม่อยู่ พอคุมตัวเองไม่อยู่ก็ไปอาละวาดใส่คนอื่น ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน ผลสุดท้ายก็จะกลับมายังเรา และเราควรมีสติจดจ่ออยู่เสมอของที่ทำให้เราขาดสติ ของที่ทำให้เรามีสติดี ทำให้เราไม่มีเครื่องรังเหี่ยวจิตใจไว้ ถ้าเรามีสติเราก็ทำได้ในสิ่งที่ดี ถ้าเราไม่มีสติ เราก็จะทำในสิ่งที่ไม่ดีออกไป

การพูดที่ดีนั้น ทุก ๆ ท่านยังนึกว่า การพูดที่ดีควรเป็นเช่นไร การพูดที่ดีก็ต้องไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดเพื่อเจ้า ไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด กับใคร การพูดทั้ง ๔ อย่างนี้ ทุก ๆ ท่านคงจะคิดว่า บางครั้งเราพูดส่อเสียดนิดหน่อยคงไม่รู้สึกละไร แต่การพูดส่อเสียดเป็นการทำร้ายจิตใจผู้ฟังเป็นอย่างมาก ผู้โดนพูดส่อเสียด กับผู้โดนว่าจริง ๆ จัง ๆ ตรง ๆ จะรู้สึกเจ็บใจ ทุกข์ใจอยู่ข้างในตลอด ก็จะเกิดสังขม ต่อมาจะเกิดความแค้น ความโกรธ มาโทษกัน มาทะเลาะกันอีก ก่อการวิวาทกันทั่ว ทำให้เราไม่มีสิทธิ์คุมตัวเองได้เลย เพราะเราขาดสติ ขาดการพูดที่ดี การเจรจาถ้อยคำซึ่งเป็นที่รักเป็นที่จับใจแก่กันและกัน อันเป็นถ้อยคำสุภาพ เพราะวาทะที่พูดออกไปนั้น ถ้าเป็นวาทะที่ไม่สุภาพไม่เป็นที่รักที่พอใจ ก็เป็นวาทะที่อาจเสียดแทงหัวใจของผู้อื่น ทำให้ผู้อื่นเสียใจ เจ็บใจ ไม่สบายใจ เพราะฉะนั้นจึงสมควรที่ทุกคนจะต้องมีสติควบคุมใจ ควบคุมวาทะ ที่จะพูดออกไปให้เป็นวาทะที่สุภาพ ที่เหมาะสม แม้ว่าในบางคราวต้องทำงานเหน็ดเหนื่อยก็ตาม สิ่งที่จะเป็นเครื่องในการควบคุมการพูดของเราให้ไพเราะก็คือสตินั่นเอง ดังนั้นการพูดหรือการแสดงออกทุกครั้งต้องมีสติอยู่เสมอ

สัมมาวาทา การพูดในทางที่ชอบซึ่งเป็นวจีสุจริต^{๔๔} คือ

- ก. เว้นจากการพูดปด
- ข. เว้นจากการพูดส่อเสียด คือ ยุยงให้เขาแตกร้างกัน
- ค. เว้นจากพูดคำหยาบคาย
- ง. เว้นจากพูดจาเหลวไหลไม่เป็นสาระ

^{๔๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๖๒๘ – ๖๒๙.

มนุษย์เป็นผู้ประเสริฐกว่าสัตว์ดิรัจฉานหลายทาง ประการแรกที่เราเห็นได้ง่ายก็คือพูดกันได้ดีกว่า สัตว์ดิรัจฉาน การพูดของคนอาศัย ปาก ลิ้น และสมอง เป็นผู้บ่งการ เรื่องของการพูดเป็นเรื่องสำคัญของชีวิตมาก เขาจึงกล่าวไว้ว่า ปากเป็นเอก สิ่งอื่นเป็นเพียงรองลงไปเท่านั้น

การพูดจึงมีทั้งคุณ และโทษ นำสุขทุกข์มาให้แก่ตนได้มากทีเดียว คนเรายังได้รับความรักความชังจากคนอื่น ๆ ก็อยู่ที่การพูดจาสนทนานี้เอง ดังคำสุนทรภู่ที่ว่า ถึงบางพูดพูดดีเป็นศรีศักดิ์ มีคนรักสรรถ้อยร้อยจิต คนรักเราก็เพราะคำพูด และในทางตรงกันข้าม คนเกลียดเราก็เพราะคำพูดอีกเหมือนกัน เรื่องของการพูดจึงเป็นเรื่องสำคัญอยู่มาก คำพูดของคนย่อมสื่อถึงน้ำใจของเขา ดังคำว่า วาจาเช่นกับน้ำใจ คนใดมีวาจาประการใด ใจของเขาก็เป็นเช่นนั้น วาจาจึงเป็นเครื่องวัดราคา ของคนได้เป็นอย่างดี เราจึงรู้จักคนว่าเป็นคนภาษาใด ก็ฟังได้จากวาจาที่เขาแสดงออกมา ในทางพุทธศาสนาได้กล่าวถึงปากของคนไว้ ๓ พวก^{๔๖} คือ

๑. คุณภาณิ คนปากเหม็น
๒. ปุปผภาณิ คนปากหอม
๓. มธฺภาณิ คนปากหวาน

คนปากเหม็น คนแบบนี้ในเวลาเข้าสภาก็ดี เข้าสู่ชุมนุมชนก็ดี เข้าหมู่ญาติ เข้าหมู่ข้าราชการ เข้าหมู่ของเจ้าของนายก็ดี ถูกนำไปตัวไปชักถามเป็นพยาน ก็มักพูดในทางที่ว่า ไม่รู้ กับบอกว่ารู้ ไม่เห็น กับบอกว่าเห็น หรือรู้บอกว่าไม่รู้ เห็นบอกว่าไม่เห็น เป็นคนกล่าวเท็จทั้งรู้ ๆ อยู่ เพราะเห็น แก่ตนบ้าง เพราะเห็นแก่ผู้อื่นบ้าง เพราะเห็นแก่ทรัพย์สินสมบัติบ้าง

อีกประการหนึ่ง เขาเกิดความโกรธความเกลียดขึ้นในใจแล้ว กล่าวคำที่ไม่ควรกล่าวในชุมนุมชน กล่าวคำกระทบตน กระทบท่าน ทำคนให้เข้าใจผิด เกิดผิดพ้องหมองใจกัน อย่างนี้เป็นคน ปากเหม็น ไม่มีใครอยากนั่งใกล้ไม่มีใครอยากฟังคำพูดของเขา

คนปากหอม คือ คนที่พูดแต่ตามความจริง เขาได้เห็นมาอย่างใดก็พูดไปอย่างนั้น ได้รู้มาอย่างใด ก็บอกไปตามรู้เข้าใจอย่างใดก็บอกไปตามความเข้าใจ ไม่กล่าวคำที่ไม่ควรกล่าวไม่กล่าวคำที่กระทบกระเทือนใจใคร ๆ แม้แต่น้อย เป็นคนระวังในการที่จะพูดออกไปเป็นอย่างดีเสมอ การพูดแบบนี้เป็นการพูดปากหอม ใคร ๆ ก็อยากฟังอยากนั่งใกล้ อยากให้เขาพูดนาน ๆ ถ้าเขาพูดจบแล้วก็มีความเสียดาย อยากให้เขาพูดกันต่อไป

คนปากหวาน เป็นคนพูดคำที่สบายหู ดุดดื่ม จับใจ เป็นคำของชาวเมือง เป็นคำที่ทำให้เกิด ความรักความใคร่ พอใจของคนหมู่มาก กล่าวแต่คำจริง คำแท้ เป็นประโยชน์ทั้งผู้พูดและผู้ฟังอย่างนี้ เป็นคนปากหวาน ยิ่งเป็นคนมีหน้าที่ติดต่อกับสังคมด้วยแล้ว ควรหาคน

^{๔๖} http://202.143.152.227/Activity08/khow/Activity_03/Khow03_1.pdf [๓๐ กรกฎาคม

ปากหวาน ๆ สักหน่อยอย่าเอา ปากเปรี้ยว ไปติดต่อการทำงานเป็นอันขาด จักเป็นการเดือดร้อน ภายหลังให้ทำหน้าที่ดังกล่าวโอกาสจะประสบความสำเร็จย่อมมีมาก

นี่ลักษณะปากของคน ๓ จำพวก ตัวท่านเป็นคนจำพวกไหน ลองสอบถามตนเองดู ถ้าเป็นคนปากเหม็นเอาธรรมชาติของปากของท่านเสีย แล้วเปลี่ยนให้เป็นคนปากหอม ปากหวาน เพราะชาวโลก ย่อมชอบแต่คำที่ออกมาจากปากหวาน ปากหอมเท่านั้น

อันคนเราสวดนิมเพียงลมปาก จะได้ยากโหยหิวเพราะชีวหา นี่เป็นคำเตือนใจให้ เข้าใจ ความจริง ว่าเสน่ห์ของคนนั้นอยู่ที่ปาก ถ้าพูดดีก็เป็นเสน่ห์จับใจคน ถ้าพูดไม่ดีก็เป็นยา พิษทำลายใจคน ยาพิษทำคนให้ตาย เสน่ห์ทำคนให้เป็นที่รัก

คำพูดที่ดี ๆ เพียง ๒-๓ คำเท่านั้น อิทธิพลเหนือใจคนมาก อาจทำคนที่อ่อนแอให้ เกิดความคึกคักแข็งแรงขึ้นอาจทำคนขลาดให้กลายเป็นคนกล้าขึ้นมาได้ อาจทำคนที่หมดหวัง กลายเป็นคนมีหวังขึ้นมาก็ได้ บางคนเจ็บมากเพราะคิดว่าโรคนี้ร้าย ตนอาจตายโดยเร็ว แต่ คำพูดของหมอเพียง ๒-๓ คำ ทำให้คนไข้เกิดกำลังใจขึ้นมาอีก และอยู่ต่อไปอีกหลายวัน

การพูดที่สมควรนั้น คือ พูดตามที่มันเป็นจริง คำพูดที่เกินสมควรนั้น หมายถึงคำพูด ที่เกินความจริง หรือพูดให้เห็นเป็นมากไปจากจำนวนเดิม บางทีเรื่องนิดเดียว แต่เราไปพูด ขยายให้มันยาวใหญ่ออกไปจากเดิมมาก ๆ เรื่องนี้มักเป็นพวกสร้างเรื่องปั้นข่าว ปั่นน้ำให้เป็น ตัว แบบเด็กเลี้ยงแกะ หลอกชาวบ้านว่าเสือมากินลูกแกะแต่เสือไม่มีไม่ได้มากินชาวบ้านก็ว่า จริงก็ตกใจ ชวนกันมาช่วย ก็ได้ ถูกหัวเราะกลับไป ครั้นเสือมากินจริง ๆ ก็ไม่มีใครมาช่วย เลย ต้องนั่งเป็นทุกข์อีกอย่างหนึ่ง เรื่องมีจริง ๆ แต่ไม่ถึงขนาดที่เขานำมากล่าวผู้กล่าว ๆ เพิ่มให้เกิด ความตื่นเต้น ซึ่งเราได้รับข่าวกันอยู่เสมอเป็นการพูดทำให้คนแปลกใจ เกิดสนใจเป็นอุบายหา กินของคนพวกหนึ่ง พวกนี้จักหา กินอยู่ได้ตราบเท่าที่คนยังไม่รู้ พอรู้เข้าก็คงไม่มีใครเชื่อต่อไป

ลักษณะของการพูดเท็จ หรือเรียกว่า มุสา โกหก ได้แก่ การพูดเรื่องไม่เป็นความจริง พูดไม่ตรงตามที่เรารู้ได้เห็นมาด้วยตา ได้ยินมาด้วยหู มีความมุ่งหมายทางวาจาโดยตรง แต่ก็มี สิ่งที่แทนคำพูด แทนวาจาได้ เช่น

- ทางกาย ที่แสดงกิริยาท่าทางแทนการพูดให้คนดูเข้าใจผิด
- การเขียนหนังสือ เขียนจดหมายโกหก รายงานเท็จ
- การทำเครื่องหมายให้คนดูหลงเชื่อ เข้าใจผิด
- การทำหลักฐานปลอม
- การบยุบไปให้คนอื่นหลงเชื่อ เข้าใจผิด รวมถึงการสันนิษฐาน พยายามหาการบอกมือ

แทนคำพูด ทั้งหมดนี้กำหนดที่เจตนา ถ้าเจตนาต้องการมุสา โกหกแม้จะไม่เปล่งเสียงออกมาก็ ถือว่าผิดศีลทุกกรณี

ลักษณะของการพูดคำหยาบ คือ คำหยาบคาย คำคำที่ระคายเคืองหูพูดสัปดน (การ พูดที่เกี่ยวกับทางเพศอย่างเปิดเผยโดยมิใช่ทางวิชาการ) คำที่คนอื่นฟังแล้วเก็บไปคิดทุกข์ ทรมาณใจ คำพูดที่สังคมไม่นิยมพูดกัน

ลักษณะของการพูดเพื่อเจ้อ คือ พูดไม่ได้ความ พูดไม่ถูกเวลา พูดถึงเรื่องที่ไม่เป็นจริง พูดถึงสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ พูดไม่เป็นธรรม พูดไม่เป็นวินัย พูดไม่เป็นหลักฐาน

ลักษณะของการพูดส่อเสียด คือ พูดเรื่องจริงที่ให้ร้ายคนอื่น ได้แก่ นำคำติเตียนที่ได้ยินไปบอกเขา ยุยงเขา เป็นเหตุให้เขาโกรธกัน พูดเสียดสีพาดพิงให้คนอื่นเจ็บแค้นแทงใจดำ

การพูดจารุนแรง เป็นเรื่องของการไม่รู้จักใช้ถ้อยคำที่ควรใช้ เรื่องเล็กก็กลายเป็นเรื่องใหญ่ เรื่องเบา ก็กลายเป็นเรื่องหนัก บางทีใครคนหนึ่งมีการกระทำผิดแต่เพียงเล็กน้อย ผู้บังคับบัญชา เรียกมาต่อว่าต่อขานเป็นการใหญ่ โดยใช้ถ้อยคำที่รุนแรง ทำให้ผู้ฟังเกิดน้อยเนื้อต่ำใจเลยกลายเป็น เรื่องเสียผู้เสียคนไปก็มี

พูดผิดเวลา เรื่องเวลาเป็นเรื่องสำคัญ หรือพูดอีกอย่างหนึ่งว่า จังหวะของการที่จะพูดเป็นสิ่งสำคัญมาก ถ้อยคำบางอย่างพูดในเวลาหนึ่งได้ผล นำไปพูดอีกเวลาหนึ่งกลับไม่ได้ผล การพูดของเราจึงต้องรู้จักเวลาว่าควรพูดหรือไม่ควรพูด ถ้าควรพูดก็อย่าพูดเก็บไว้ก่อนรอจนถึงเวลาจึงจะพูดได้สมมติว่าท่านเห็นเพื่อนของท่านเป็นคนชอบดื่มเหล้าท่านอยากจะช่วยเพื่อนของท่านให้เลิกดื่ม พอท่านเห็นเพื่อนของท่านไปสู่ร้านเหล้า กำลังมีนอยอยู่กับแก้วและขวดกับพวกเพื่อน ๆ ท่านรักเพื่อนก็เข้าไป บอกว่า การกินเหล้าไม่ดี อย่างโน้นอย่างนี้ เพื่อนของท่านกำลังเมาและกำลังเห็นน้ำเมาเป็นน้ำทิพย์ เขาเห็นว่าท่านพูดกวนโทสะของเขา เขาโกรธและชกปากท่าน นี่คือการไม่รู้จักเวลา ถ้าท่านรอหาโอกาสไปก่อนพอเพื่อนของท่านได้รับทุกข์หนัก อันเกิดจากการดื่มเหล้า นั้นแหละเป็นโอกาสของท่านแล้ว ที่จักชี้แจงแสดงโทษของการดื่มน้ำเมาให้เพื่อนเข้าใจ และได้ผลทีเดียว เวลาหรือจังหวะจึงสำคัญ คนโบราณจึงบอกไว้ว่า น้ำเชี่ยวอย่าขวางเรือ ช้างกำลังเล่นอย่าไปจุด ต้องรออีกหน่อยจึงจะทำได้ จังหวะที่พอดี สำคัญมาก

สมมติว่าเราจักใช้คนลองพูดคำหยาบดู แม้เขาทำให้ก็เพราะกลัวเท่านั้น แต่ถ้าพูดคำอ่อนหวาน เขาทำให้โดยความรัก สุนทรภู่กล่าวไว้ว่า อันอ้อยตาลหวานลิ้นแล้วสิ้นซาก แต่ลมปากหวานหูมิรู้หาย แต่ทว่าบางคนปากหวานใจเปรี้ยว หรือปากหวานกินตาย เป็นผู้ที่หวานเพื่อจะเอาผลประโยชน์อย่างเดียว คนโบราณจึงเตือนไว้ว่า ระวังคนปากหวานให้มากหน่อย ที่เขากล่าวเช่นนั้นก็เพราะว่า ปากหวานอย่างเดียวไม่ ต้องมีคำที่เป็นประโยชน์ด้วย เหมือนผลไม้บางอย่างหวานแต่เมา บางอย่างหวานกินได้ไม่เมา คำพูดของคนก็เป็นเช่นเดียวกัน ต้องหวานและเป็นประโยชน์ด้วยจึงจักดีที่ว่าเป็นประโยชน์นั้นหมายถึง ผู้ฟัง ฟังแล้วได้อะไรใหม่ ๆ ขึ้นในชีวิตของเขา เช่น ทำให้เขาเป็นคนก้าวหน้า ให้เป็นคนขยัน ให้เป็นคนฉลาดขึ้นกว่าเดิม อย่างนี้เรียกว่า ได้ประโยชน์ ถ้าเพียงแต่พูดพล่อย ๆ ทิ้ง ๆ โดยไม่เป็นสาระอย่างนี้เรียกว่า เพื่อเจ้อ ไม่เข้าเรื่อง วาจาที่เป็นประโยชน์คำเดียว ดีกว่าวาจาที่ไม่เป็นประโยชน์ตั้งแสนคำ

คนเราก็กล่าววาจาที่เป็นประโยชน์ได้ ก็เพราะเป็นผู้มีใจประกอบด้วยความเมตตา กรุณา เป็นผู้เห็นอกเขาอกเรา เป็นผู้หวังความสุขความเจริญแก่ผู้อื่น เมื่อใจประกอบด้วยธรรมอยู่ การพูดการกระทำก็ย่อมมุ่งต่อประโยชน์เป็นส่วนใหญ่ ท่านจึงตั้งองค์กำกับไว้ข้างท้ายว่า ต้องพูดด้วยเมตตา

การพูดด้วยเมตตาทำให้ผู้ฟังสบายใจ และยินดีรับเอาไปทำตามด้วยดี แต่ถ้าเราพูดเตือนด้วยความโกรธ ความโกรธของเรา เป็นชนวนล่อให้เขาโกรธเสียแล้ว ดวงใจมีติดมอมไม่ เห็นเหตุผล การรับฟังก็ไม่มี เมื่อไม่ฟัง ผลประโยชน์ก็ไม่เกิดแก่เขา เป็นการพูดเปล่า ๆ ไม่มี ทำไรทางด้านจิตใจ

สัมมาวาจา^{๔๗} ยังหมายถึงการเขียนด้วย การพูดกัน เป็นเรื่องทำได้แก่บุคคล ที่อยู่กันเฉพาะหน้า ถ้าอยู่ไกลกันก็ต้องใช้การเขียน ในสมัยนี้การเขียนกับการพูด ต้องเดินทาง ร่วมกันอยู่เสมอ ผู้ที่จะไปพูดทางวิทยุต้องเขียนไปก่อน ไปถึงสถานีก็เอาข้อเขียนมาอ่านให้คน ฟัง หนังสือพิมพ์รายวัน รายอะไรต่าง ๆ ตลอดจนหนังสืออื่น ๆ เป็นสื่อใช้แทนการพูด

ฉะนั้นการเขียนจึงเป็นเสมือนหนึ่งผู้รับใช้การพูดนั่นเอง เราต้องระวังในเรื่องที่พูดให้ เป็น เรื่องดีมีประโยชน์อย่างใด ก็ต้องระวังในเรื่องการเขียนให้ดีเช่นกัน เดียวนี้อิทธิพลของการ เขียนไปไกลกว่าการพูดมาก แต่สังเกตดูมีอยู่ไม่น้อย ที่การเขียนเป็นไปในทางทำลายความ สามัคคีของหมู่คณะ เป็นการกระทบกระเทือนผู้นั้นผู้นี้ รวมทั้งเขียนเกินความจริง เขียนเกิน สมควร เขียนผิดเวลาก็มีอยู่เป็นจำนวนมาก และร้ายที่สุดก็คือ ข้อเขียนที่เป็นไปในเชิงยั่วยุ ให้ เกิดการมารณ โทสะ และพยาบาท อันเป็นผลในทางทำลาย ศีลธรรมให้ทรุดโทรมก็มีอยู่ไม่น้อย

ความเป็นผู้มีวาจาน่ารัก พูดอย่างรักกัน วาจาเป็นที่รัก วาจาพูดดีมีน้ำใจ หรือวาจา ชาบซึ่งใจ คือ กล่าววาจาสุภาพไพเราะ อ่อนหวาน มีหางเสียง สมานสามัคคี ชาบซึ่งใจ ทำให้ เกิดไมตรีรักใคร่นับถือ ตลอดจนคำแสดงประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผลเป็นหลักฐานจงใจให้นิยม ยอมตามพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงตรัสเตือนพระภิกษุให้พยายามหลีกเลี่ยงคำที่ขัดแย้ง กัน พูดจาส่อเสียดเสียดสีกัน อันนำไปสู่การทะเลาะวิวาทกัน พระพุทธองค์ทรงตรัสถึงการพูดที่ ประกอบด้วยประโยชน์ ดังปรากฏในอภัยราชกุมารสูตร ดังนี้^{๔๘}

ตถาคตรู้ว่าวาจาที่ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่ เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าวคำนั้น

ตถาคตรู้ว่าวาจาที่จริง ที่แท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่ เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าวคำนั้น

ตถาคตรู้ว่าวาจาที่จริง ที่แท้ และประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่ เป็นที่ชอบใจของคนอื่นในขณะนั้น ตถาคตรู้กาลที่จะกล่าววาจานั้น

ตถาคตรู้ว่าวาจาที่ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นเป็นที่รักเป็นที่ ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น

^{๔๗} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๑๐๓/๑๙๙.

^{๔๘} ดูรายละเอียดใน ข.ม. (ไทย) ๑๓/๘๓/๘๘.

ตถาคตรู้ว่าจากที่จริง ที่แท้ ที่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจาอันเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนอื่นในข้อนั้น ตถาคตรู้กาลที่จะกล่าววาจาอัน ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะตถาคตมีความเอ็นดูในหมู่สัตว์ทั้งหลาย^{๔๙}

จะเห็นได้ว่าการให้แต่เพียงอย่างเดียวนั้นไม่สามารถที่จะทำให้เป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนทั่วไปได้ จึงต้องรู้จักพูดจาปราศรัยให้ไพเราะนุ่มนวล น่าฟัง เมื่อได้ฟังแล้วเกิดกำลังใจที่จะส่งเสริมสนับสนุนให้ทุกคนอยากทำความดีให้ยิ่งขึ้นไป ไม่พูดจาส่อเสียดอันก่อให้เกิดความแตกแยก พูดแต่คำที่จะทำให้เกิดความสามัคคี เปรียบเสมือนน้ำทิพย์ชโลมใจ ประสานใจทุกๆ ดวงให้เป็นหนึ่งเดียว เหมือนน้ำฝนประสานดินเหนียวที่แตกกระแหงให้เป็นผืนแผ่นดินเดียวกัน เช่น โทณพราหมณ์ ได้พูดให้พวกทูต ๘ นคร ยับยั้งโทษในการที่จะรบกัน เพราะแย่งพระธาตุกันได้

พระพุทธองค์ทรงพูดกับองคฺลิมาลโจร เพียง ๒-๓ คำ องคฺลิมาลเลิกจากความเป็นโจรได้ ถ้าพูดถึงอิทธิพลแล้ว นับว่าสำคัญมาก ศาสตราที่ลัทธิคมกริบหรือยาพิษที่ร้าย ๆ ก็หาได้ทำให้ตก ไปในทันทีได้เหมือนวาจาที่พูดไม่ เพราะฉะนั้นบัณฑิตควรรักษาวาจาทั้งในกาลและมีไช้กาล ไม่ควรพูดอะไรให้พรั่นพร้อไม่เป็นเวล่ำเวลาคนโบราณเขาจึงเรียกว่า ปากคน ยาวกว่าปากกา ปากกาไม่ดั่ง เท้าใด แต่ปากคนดั่งมาก พูดออกมาแล้วก็ดั่งไปไกล คำพูดบางชนิด ฆ่าคนพูดให้ถึงตายหรือเสียหายไปก็ได้ เช่น

๑. พูดเกินสมควร
๒. พูดวาจารุนแรง
๓. พูดผิดเวลา

สมัยนี้ประเทศไทยเรา กำลังอยู่ในระยะของการสร้างชาติสร้างประเทศ ถ้าเราชวนกันพูดให้ เป็นสัมมาวาจา ก้าวหน้าได้สมหมาย

สัมมาวาจา พูดเป็นธรรมชี้แนวทางดี เป็นส่วนที่ว่าพูดเป็นบุญมหาศาลนั้น คือพูดตรงหลักบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ "การพูดไม่เป็นเท็จ" นับว่าเป็นศีลมัย บุญสำเร็จด้วยการถือศีล

การพูดสอนให้ผู้อื่นทำดีหนีบาปอกุศล และไปสวรรค์นิพพาน นับว่าเป็น ธรรมเทศนามัย บุญสำเร็จด้วยการสั่งสอนคุณธรรมแก่ผู้อื่น ข้อนี้ ถ้าสงเคราะห์เข้าในบุญกิริยาวัตถุ ๓ ก็เป็นทานมัย บุญสำเร็จด้วยการให้

บุคคลทุกเพศ ทุกวัย ทุกฐานะ ไม่จำกัดว่า จน มี ผู้ดี โพร่ เด็ก ผู้ใหญ่ หนุ่มสาว เฒ่าแก่ มาช่วยกันสอน ช่วยกันแนะทางสวรรค์นิพพาน ให้เพื่อนร่วมโลก คุณพ่อคุณแม่ ธิบสอนลูกหลาน ของตนตั้งแต่วินนี้ ให้ลูกหลานพูดด้วยเมตตาต่อกัน พูดตามหลักการพูดแบบพุทธอย่าพูดแบบพาล หลักการพูดที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่อภัยราชกุมารในอภัยราชกุมารความว่า

^{๔๙} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๕/๘๖.

^{๕๐} ตูรายละเอียดยใน ม.ม. (บาลี) ๑๓/๘๖/๖๓-๔, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๖/๘๗-๘๘.

๑. วาจาใด ไม่จริง ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และ ไม่เป็นที่รักชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่พูดวาจานั้น

๒. วาจาใดจริง แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ทั้งไม่เป็นที่รักชอบใจของคนอื่นด้วย ตถาคตไม่พูดวาจานั้น

๓. ส่วน วาจาใด จริงแท้ ประกอบด้วยประโยชน์ แต่ไม่เป็นที่รักชอบใจของคนอื่น ตถาคตย่อมเป็นผู้รู้จักกาลอันควร หรือไม่ควรที่จะพูดวาจานั้น

๔. วาจาใด ไม่จริง ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ถึงเป็นที่รักชอบใจ ของคนอื่น ตถาคต ไม่พูดวาจานั้นเด็ดขาด

๕. วาจาใด แม้จริงแท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ถึงเป็นที่รักชอบใจของคนอื่น ตถาคต ก็ไม่พูดวาจานั้น

๖. วาจาใด จริงแท้ด้วย ประกอบด้วยประโยชน์ด้วย ทั้งเป็นที่รักชอบใจของคนอื่นด้วย ตถาคตย่อมรู้จักกาลที่จะพูดวาจานั้น

อีกประการหนึ่ง พระพุทธองค์ ทรงสอนให้ใช้ปิยวาจา ในการพูดรวมทั้งการเขียน เว้นคำพูดที่จะสร้างสิ่งไม่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นธรรม หากให้พูดแต่คำสุภาพ คำสมัคสมาน สามัคคี คำชี้ประโยชน์ และคำที่ไม่ผิดธรรม สมดังพระพุทธภาษิตว่า

“สจฺเจ อตฺเต จ ฐมฺเม จ อหุ สนฺต ปตฺติจฺจิตา.

ท่านผู้สงบเป็นผู้ตั้งมั่นในสัจจะที่เป็นประโยชน์และเป็นธรรม”^{๕๑}

“กลฺยาณิเมว มุญฺเจยฺย น หิ มุญฺเจยฺย ปาปิกํ

โมกฺโข กลฺยาณิยา สาธุ มุตฺวา ตปฺปติ ปาปิกํ.

พึงเปล่งวาจาดี เท่านั้น ไม่พึงเปล่งวาจาชั่วเลย

การเปล่งวาจาดี ยังประโยชน์ให้สำเร็จดี

คนเปล่งวาจาชั่ว ย่อมเดือดร้อนในภายหลัง”^{๕๒}

พระพุทธภาษิตข้างต้น มีความหมายชัดเจนอยู่แล้ว จึงขอให้ทุกคนมุ่งพูดดี พูดเป็น บุญ เป็นกุศล เป็นประโยชน์ เป็นธรรม พูดเพื่อดำรงรักษาชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และ ความเป็นธรรมในสังคม ขอให้รำลึกเสมอว่า ทำบุญที่ง่ายที่สุด ก็คือ พูดเป็นธรรมชี้แนวทางดี พูดบ่อยๆ ได้บุญบ่อยๆ พูดดีมากๆ ได้บุญมากๆ ผাগไว้ให้คิด

ขอบข่ายและพฤติกรรมการใช้วาจา สัมมาวาจาหรือวจีสุจจริต^{๕๓} หมายถึง การเจรจา ชอบเป็นการใช้วาจาที่เหมาะสมตามกาลเทศะแก่พ่อแม่ ครู-อาจารย์ และเพื่อน ดังนี้

^{๕๑} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๗๘.

^{๕๒} พุ.ชา.เอกก. (บาลี) ๒๗/๒๘.

^{๕๓} อ้างแล้ว. หน้า ๓๘.

๑. ไม่พูดเท็จ หมายถึง พฤติกรรมที่นักเรียน ไม่พูดโกหกทั้งต่อหน้าและลับหลัง ไม่แสดงกิริยาท่าทางแทนคำ พูดให้ผู้อื่นเข้าใจผิด ไม่ใช้การเขียน ทำ หลักฐานที่เป็นเท็จ ไม่พูดให้แตกสามัคคี

๒. ไม่พูดคำ หยาบ หมายถึง พฤติกรรมที่นักเรียนไม่ตะโกนมึงมาพาโว้ย ไม่พูดลามก สัปดน ไม่พูดล้อเลียน ไม่พูดถึงผู้อื่นในด้านไม่ดี ไม่พูดสบถทั้งต่อหน้าและลับหลัง ไม่พูดสิ่งที่ กวนใจผู้อื่น

๓. ไม่พูดเพ้อเจ้อเหลวไหลไร้สาระ หมายถึง พฤติกรรมที่นักเรียนไม่พูดนิทานว่าร้าย ผู้อื่นไม่พูดในสถานที่ที่ไม่ควรพูด ไม่พูดสอดแทรกเวลาผู้อื่นพูด ไม่พูดมากไปหรือน้อยไป ไม่พูด เรื่องที่ไม่มีประโยชน์ไร้สาระ ไม่พูดโดยไม่มีหลักฐานน่าเชื่อถือ

๔. ไม่พูดส่อเสียด หมายถึง พฤติกรรมที่นักเรียนไม่พูดยุแหย่ให้ผู้อื่นแตกแยกกัน โกรธกันเกลียดกัน ไม่พูดความจริงถ้าเป็นผลเสียต่อตนเองและผู้อื่น ไม่พูดกระทบกระเทียบ เปรียบเปรยเสียดสี ไม่พูดแทงใจดำ ผู้อื่นไม่พูดด้วยจิตมีอคติ

ประโยชน์และคุณค่าของการใช้วาจาได้กล่าวถึงประโยชน์ของการใช้วาจา ดังนี้

๑. ประโยชน์ของการไม่พูดเท็จ คนไม่พูดเท็จจะมีแต่ความสุขสงบ มีแต่คนรักใคร่ นับถือเป็นดังเครดิตรหรือหลักประกันประจำตัวให้คนอื่นเชื่อถือไว้วางใจ จะทำการสิ่งใดก็เจริญเพราะ ได้รับการสนับสนุนจากบุคคลทั่วไป มีเกียรติยศชื่อเสียงปรากฏไปทั่ว

๒. ประโยชน์ของการไม่พูดคำหยาบ ไม่ก่อให้เกิดความทุกข์แก่ผู้อื่น ไม่เป็นที่รังเกียจ ของผู้ที่คบหาสมาคมด้วย มีแต่คนรักใคร่ชอบพอ

๓. ประโยชน์ของการไม่พูดส่อเสียด จะก่อให้เกิดความสามัคคีในหมู่คณะรักใคร่เห็น ออกเห็นใจกัน เกิดความพร้อมเพรียงกัน เป็นคนสุภาพเรียบร้อย

๔. ประโยชน์ของการไม่พูดเพ้อเจ้อ ทำให้เป็นคนมีสติจะช่วยให้ได้คิดทุกครั้งที่จะพูด จะทำ คิดว่ารับได้จึงรับ คิดว่ารับไม่ได้ก็ไม่รับ เวลาจะพูดอะไรก็รู้จักยับยั้ง ทำให้พูดถูกเวลา สถานที่ บุคคล มีหลักฐาน เป็นที่เกรงใจของบุคคลทั่วไป ไม่ทำให้ผู้อื่นเกิดความรำคาญ

วาจาที่เป็นสุภาสิต ในมงคลสูตรกล่าวว่า การกล่าววาจาเป็นสุภาสิตเป็นมงคล วาจา ที่เป็นสุภาสิต ได้แก่ วาจาที่ประกอบด้วยองค์ห้า คือ

๑. กล่าวตามเวลา
๒. กล่าวคำที่เป็นจริง
๓. กล่าวคำที่อ่อนหวาน
๔. กล่าวคำที่ประกอบด้วยประโยชน์
๕. กล่าวด้วยเมตตาจิต^{๕๔}

^{๕๔} อด.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๙๘/๒๒๗, อด.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๙๘/๓๓๘.

การพูดที่ประกอบด้วยองค์ ๕ ประการนี้ เป็นการพูดที่ดีเป็นคำพูดที่เป็นมงคล นำความสุขความเจริญมาให้แก่ผู้พูดเสมอ จักเห็นได้ว่าการพูดดีมีสุภาษิตนั้น เริ่มต้นที่เวลา การพูดจึงต้องเหมาะแก่เวลาเสมอ ผิดเวลาไปแล้วพูดไม่เกิดผล บางทีอาจนำผลเสียมาให้ด้วยซ้ำสรุปว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงให้หลักการพูดไว้ดังนี้

๑. ต้องเป็นความจริง
๒. เป็นคำสุภาพไพเราะอ่อนหวาน
๓. พูดแล้วก่อให้เกิดประโยชน์
๔. พูดแล้วเกิดการสมานสามัคคี
๕. พูดด้วยจิตเมตตา
๖. พูดถูกกาลเทศะ คือ ถูกเวลาและสถานที่^{๕๕}

ฉะนั้นใครจักพูดอะไรออกไป ก็ต้องรอเวลาให้พอเหมาะพอควรกันก่อนเมื่อได้เวลาอันเหมาะเจาะแล้ว ก็ควรสรรหาแต่คำที่จริง แท้มาพูดมากล่าว อย่างน่าเชื่อถือมากล่าวเป็นอันขาด เพราะคำเท็จเป็นคำตาย คำจริงเป็นคำไม่ตาย คนเราควรพูดคำที่จริงแท้ไว้เสมอ ไม่ว่าในกาลไหน ๆ ภาษิตของนักปราชญ์มีไว้ว่า เสียชีพอย่า เสียสัตย์ ต้องรักษาคำสัตย์คำจริงไว้เสมอด้วยชีวิต แต่คำจริงแม้จะเป็นประโยชน์ ก็ต้องรู้จักปรุงให้อ่อนหวานสักหน่อย เพราะทุกคนชอบคำอ่อนหวาน อย่างว่าแต่คนเลยแม้สัตว์ดิรัจฉาน ก็ไม่ชอบคำหยาบ คำอ่อนหวานเป็นยากำลัง คำหยาบคายเป็นยาพิษของใจ คนฉลาดผู้ต้องการประโยชน์ จึงควรพูดแต่คำที่อ่อนหวานเสมอ การที่จักสมานไมตรีของใคร ๆ ไว้ได้นั้น อยู่ที่การพูดอ่อนหวานด้วย

ค. อรรถจริยา

ความหมายของอรรถจริยา

อรรถจริยา การประพฤติประโยชน์ ทำประโยชน์แก่เขา หลักธรรมข้อนี้มุ่งสอนตน ๒ ด้าน คือ การทำตนให้เป็นประโยชน์และการทำในสิ่งที่เป็นประโยชน์ ตลอดถึงช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในด้านคุณธรรมและจริยธรรมให้เป็นประโยชน์แก่สังคม เป็นต้น

ประพฤติสิ่งที่ตนเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น ในพระไตรปิฎก ได้กล่าวไว้ว่า อรรถจริยา เป็นการทำประโยชน์แก่เขาคือช่วยเหลือด้วยร่างกาย และชวนช่วยช่วยเหลือกิจการต่าง ๆ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ รวมทั้งช่วยแก้ไขปัญหา และส่งเสริมในด้านจริยธรรม ซึ่งหลักธรรมข้อนี้มุ่งสอนให้คนพัฒนาตนใน ๒ ด้าน คือทำตนให้เป็นประโยชน์ เป็นการทำตนให้มีคุณค่าต่อสังคมที่ตนอาศัยอยู่ เข้าตำราว่า “อยู่บ้านท่าน อย่างนี้ดูตาย บั้นวันบั้นควายให้ลูกท่านเล่น” ทำในสิ่งที่เป็นประโยชน์นี้อาจทำได้หลายวิธี เช่น ตั้งใจเรียนหนังสือ อบรมคนให้เจริญก้าวหน้า เป็นศิษย์อาจารย์ที่ดี เป็นบุตร พ่อ แม่ที่ดีและเป็นคนดีของครอบครัว โรงเรียน ชุมชน สังคมและ

^{๕๕} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๖/๘๗.

ประเทศชาติ รวมทั้งเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีด้วย ความมีน้ำใจในข้อนี้ เป็นการนำพาตนเองช่วยเหลือสังคมด้วยความเมตตา และปรารถนาที่ดีต่อผู้อื่น เช่น เกิดอหิวาต์ วาตภัย หรือภัยอื่น ๆ ก็เข้าช่วยด้วยความมุ่งหวังที่ดี เป็นต้น สิ่งเหล่านี้นับเป็นมณต์มหาเสน่ห์ที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้อื่น และคนในสังคมได้เป็นอย่างดี ซึ่งเป็นการบำเพ็ญตนอาจไม่ต้องเสียเงินหรือสิ่งของ ก็ครองใจผู้อื่นได้เช่นเดียวกัน^{๕๖}

ประเภทของอรรถจริยา

อรรถจริยาสามารถแบ่งออกได้ ๒ ประเภท คือ

๑) การทำตนให้เป็นประโยชน์ หมายถึง ทำตนให้มีคุณค่าในสังคมที่ตนอาศัยอยู่ ด้วยการตั้งใจศึกษาเล่าเรียน ฝึกฝนอบรมตนให้เป็นคนเจริญด้วยความรู้ ความสามารถ มีคุณธรรม เป็นบุตรที่ดีของบิดามารดา เป็นศิษย์ที่ดีของครูอาจารย์เป็นนักเรียนที่ดีของสถานศึกษาเป็นพลเมืองที่ดีของประเทศชาติ ตลอดจนเป็นศาสนิกชนที่ดีของพระพุทธศาสนา^{๕๗}

๒) การทำในสิ่งที่ตนเป็นประโยชน์ คือ เมื่อทำตนให้เป็นประโยชน์แล้วก็ต้องสร้างตนให้เป็นประโยชน์กับผู้อื่นด้วยการให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ไม่นิ่งดูตาย มีน้ำใจไม่ตรีต่อกัน บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ตามสติกำลังความสามารถ^{๕๘}

การบำเพ็ญประโยชน์ช่วยเหลือกันและกันในวงแคบ และบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ในวงกว้าง หลักธรรมข้อนี้มุ่งสอนให้คนพัฒนาตน ๒ ด้าน คือ การทำตนให้เป็นประโยชน์ และทำในสิ่งที่ตนเป็นประโยชน์ การทำตนให้เป็นประโยชน์ หมายถึง ทำตนให้มีคุณค่าในสังคมที่ตนอาศัยอยู่ อย่างคำพังเพยที่ว่า “อยู่บ้านท่านอย่างหนึ่งดูตาย ปั่นวัวปั่นควายให้ลูกท่านเล่น” หรือ “อยู่ก็ให้เขาไว้ใจไปก็ให้เขาคิดถึง” คนที่ไม่นิ่งดูตายมีอะไรพอจะช่วยเหลือคนอื่น และสังคมได้ก็เอาใจใส่ชวนช่วยช่วยเหลือตามสติกำลัง ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า “คนทำหมูกณะให้ดังงาม” อยู่ที่ไหนก็สร้างความเจริญที่นั่น วิธีทำตนให้เป็นประโยชน์และทำในสิ่งที่ตนเป็นประโยชน์ อาจทำได้หลายวิธี เช่น การตั้งใจศึกษาเล่าเรียน ฝึกฝนอบรมตนให้เป็นคนเจริญด้วยความรู้ ความสามารถ เป็นบุตรที่ดีของบิดามารดา เป็นศิษย์ที่ดีของครูอาจารย์เป็นนักเรียนที่ดีของสถานศึกษา เป็นพลเมืองที่ดีของประเทศชาติ ตลอดจนเป็นศาสนิกชนที่ดีของพระพุทธศาสนา

การทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อตนเองและต่อคนทั้งหลาย คนเราเกิดมามีอวัยวะแขนขาเหมือนกัน ใครจะมีค่าตัวมาก หรือน้อยเพียงไรจะเป็นคนสูงหรือต่ำอย่างไร ก็สุดแล้วแต่เขาทำตัวให้มีประโยชน์มากน้อยเพียงไร บุคคลผู้บรรลุประโยชน์ตนแล้วก็ควรทำประโยชน์แก่ผู้อื่น บ้างตามกำลังสามารถ พุทธอีกอย่างหนึ่งก็คือช่วยตนเองได้แล้วก็ควรช่วยผู้อื่นด้วยในการดำเนินชีวิตนั้นควรให้ประโยชน์ตน และประโยชน์ผู้อื่นประสานกัน คือ ให้ได้รับประโยชน์ด้วยกันทั้งสอง

^{๕๖} ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔๐/๑๖๗.

^{๕๗} <http://www.dhammathai.org/park/luangpo4.php> [๒ สิงหาคม ๒๕๕๔]

^{๕๘} <http://www.dhammakaya.org/dhamma/lecture/lecture51.php> [๑๒ สิงหาคม ๒๕๕๔]

ฝ่าย อันที่จริงไม่มีประโยชน์ตนที่ประกอบด้วยกรรม (คือถูกต้อง) อันใดที่ไม่เป็นประโยชน์ผู้อื่น และในทำนองเดียวกัน ไม่มีประโยชน์ผู้อื่นอันใดที่ถูกต้องจะไม่ใช่ประโยชน์ตนด้วย ประโยชน์ทั้งสองย่อมอาศัยซึ่งกันและกันดำเนินไป และในการทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อสถาบัน เช่น โรงพยาบาล มหาวิทยาลัย สังคมที่ตนอาศัยอยู่ ตลอดถึงประเทศชาติสิ่งใดที่เป็นโทษก็ควรละเว้นไม่กระทำ การประพฤติตนให้เป็นประโยชน์สามารถปฏิบัติได้ทั้งกาย วาจา ใจ ในทุกเวลาทุกโอกาส

การบำเพ็ญประโยชน์ ธรรมข้อนี้มุ่งถึงการปรับปรุงตัวเอง ๒ ประเด็น คือ การทำตนให้เป็นคนดีมีประโยชน์ และการทำสิ่งที่เป็นประโยชน์

การทำแต่ในสิ่งที่เป็นคุณประโยชน์ทั้งต่อตนเองและส่วนรวม ไม่ชักนำพวกพ้องไปในทางเสื่อมหรือร่วมมือกันอย่างผิดๆ เช่น คิดเอาเปรียบคนกลุ่มอื่น ประเทศอื่นใช้กำลังที่เหนือกว่า กดขี่ข่มเหงเขาอย่างไม่เป็นธรรม หากหลีกเลี่ยงการประพฤติเช่นนี้ได้ ย่อมมีส่วนช่วยเสริมสร้างสันติสุขและความมั่นคงให้มวลมนุษยชาติทั้งโลกได้อีกทางหนึ่ง ตามกำลังสติปัญญา ความรู้ความสามารถ กำลังทรัพย์และเวลา อย่างนี้ดูตาย อย่าเห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อย

ความเป็นผู้มีน้ำใจ ไม่เห็นแก่ตาย รู้จักสงเคราะห์และช่วยเหลือกิจการของผู้อื่นให้สำเร็จ รู้จักช่วยกระทำกิจอันเป็นประโยชน์บุคคลอื่นหรือแก่สังคมส่วนรวม ตามความเหมาะสมแก่ฐานะและโอกาส ไม่เป็นคนแล้งน้ำใจช่วยใครไม่เป็น คือไม่เป็นคนเห็นแก่ตัว ขณะที่ผู้อื่นหรือสังคมประสบความทุกข์เดือดร้อน

การประพฤติตนให้เป็นประโยชน์แก่เพื่อนบ้านไปจนกระทั่งถึงสังคม เช่น การที่ได้มาร่วมกิจกรรมกัน ซึ่งต่างก็ได้ถือเอาอาหารคาวหวานหรือผลไม้มาถวายแก่พระสงฆ์แล้ว บางส่วนก็นำไปแจกกัน ก็เรียกได้ว่า ได้ทำหน้าที่ที่เป็นประโยชน์แก่ส่วนรวมแล้ว

การทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อสถาบัน เช่น โรงพยาบาล มหาวิทยาลัย สังคมที่ตนอาศัยอยู่ ตลอดถึงประเทศชาติ สิ่งใดที่เป็นโทษก็ควรละเว้นไม่กระทำ การประพฤติตนให้เป็นประโยชน์สามารถปฏิบัติได้ทั้ง กาย วาจา ใจ ในทุกเวลาทุกโอกาส

ลักษณะของอรรถจริยา

อรรถจริยามีลักษณะและรายละเอียดต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

ในการทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ คือ การปฏิบัติงานในแต่ละหน้าที่ แต่ละแผนกเต็มกำลังและความสามารถ^{๕๙} การประพฤติตนของแต่ละบุคคลก็ควรให้เกิดประโยชน์แก่สังคม และครอบคลุมบ้างตามสมควรแก่ฐานะของตนคฤหัสถ์สามารถแยกประโยชน์ออกได้เป็น ๓ อย่างในการปฏิบัติ คือ

๑. อัตตัตถะ จุดหมายเพื่อตน หรือประโยชน์ตน คือประโยชน์ ๓ ข้างตน ซึ่งทำให้เกิดขึ้นแก่ตนหรือพัฒนาชีวิตของตนให้บรรลุถึงเป้าหมายที่ตนพึงปรารถนาแต่สิ่งที่ปรารถนานั้น

^{๕๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๑๐/๑๗๐.

จะต้องเป็นไปตามทำนองคลองธรรม หรือจารีตประเพณีนิยมซึ่งเคยประพฤติปฏิบัติกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

๒. ปรัตตะ จุดหมายเพื่อผู้อื่น หรือประโยชน์ผู้อื่น ซึ่งพึงช่วยเหลือผู้อื่นหรือเพื่อนมนุษย์ให้บรรลุถึงเป้าหมายของชีวิต ด้วยการชักนำสนับสนุนให้เขาพัฒนาชีวิตของเขาเองขึ้นไป จนเข้าถึงการช่วยตนเองและบุคคลอื่นได้ตามลำดับ และให้รู้จักเหตุและผลสิ่งที่ควรไม่ควรเป็นต้น

๓. อุภยัตตะ จุดหมายร่วมกัน หรือประโยชน์ทั้งสองฝ่าย คือประโยชน์สุขและความดีงามร่วมกันของชุมชนหรือสังคม รวมทั้งสภาวะและปัจจัยสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ในท้องถิ่นเป็นสิ่งที่พวกเราในฐานะบุคคลและชุมชนพึงช่วยกันสร้างสรรค์บำรุงรักษา เพื่อเกื้อหนุนให้ทั้งตนและผู้อื่นก้าวไปสู่จุดหมายที่แท้จริงเดียวกัน คือ ประโยชน์สุขของครอบครัวและสังคมคฤหัสถ์หรือในฐานะอุบาสกและอุบาสิกาทั่วไป^{๖๐} และมีผู้เชี่ยวชาญกล่าวถึงการปฏิบัติงานดังนี้

เกทเซลส์ (Getzels) กล่าวว่า การดำเนินงานขององค์กรใดก็ตาม ถ้าจะให้งานดำเนินไปด้วยความเหมาะสมและได้ผล บุคคลที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานนั้น ทุกคนต้องมีความเห็นสอดคล้องตรงกันในการกำหนดบทบาทและหน้าที่รับผิดชอบให้ผู้ปฏิบัติหน้าที่ ซึ่งดำรงตำแหน่งแต่ละตำแหน่งในองค์กรนั้นๆ รับผิดชอบปฏิบัติ หรืออีกนัยหนึ่ง ก็คือ การปฏิบัติงานจะดำเนินไปด้วยดีก็ต่อเมื่อไม่ต้องเผชิญกับสถานการณ์ที่ผู้เกี่ยวข้องฝ่ายใดก็ตาม มีความคิดเห็นขัดแย้งกันในการที่จะกำหนดหรือนึกคิดหรือคาดคะเนให้ผู้ปฏิบัติทำอะไร อย่างไร^{๖๑}

เกทเซลส์ และ กูบา (Getzels and Guba) กล่าวว่า ในการปฏิบัติงานนั้นจะมีผลรวมของความสัมพันธ์ระหว่าง

- ๑) วัฒนธรรมประเพณีและความปรารถนาของสังคมที่ผู้นั้นดำรงตำแหน่ง
- ๒) ลักษณะขององค์กรที่ผู้นั้นดำรงตำแหน่ง
- ๓) ตัวบุคคล บุคลิกภาพ และความต้องการหรือความจำเป็นเฉพาะตัวของแต่ละบุคคล^{๖๒}

การปฏิบัติงานนั้นว่ามีความสำคัญยิ่ง ด้วยส่งผลต่อผลการปฏิบัติงานทั้งต่อบุคคลและองค์กร และองค์กรก็คาดหวังที่จะให้บุคลากรมีผลการปฏิบัติงานที่มีประสิทธิภาพ ด้วยจะส่งให้องค์กรมีประสิทธิภาพด้วย ดังนั้นจึงได้ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับแนวทางการปฏิบัติงานให้มีประสิทธิภาพ ดังนี้

^{๖๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ธรรมญูชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๐), หน้า ๒๒-๒๓.

^{๖๑} J.W. Getzels, **Creativity and Intelligence : Exploration with Gifted Students**, (New York : Wiley, ๑๙๕๗), p. ๑๗๖.

^{๖๒} Jacop W. Getzels and Egon G. Guba, **"Social Behavior and the Administrative Process"**, School Review, Vol. ๖๕, (๑๙๗๓) : ๑๖๔-๑๗๕.

สมพงษ์ เกษมสิน ได้กล่าวถึงแนวคิดของ Harrington Emerson ที่เสนอแนวคิดเกี่ยวกับหลักการทำงานให้มีประสิทธิภาพในหนังสือชื่อ “The Twelve Principles of Efficiency” โดยมีสาระสำคัญดังนี้ คือ

- ๑) ทำความเข้าใจและกำหนดแนวคิดในการทำงานให้กระจ่างแจ้ง
- ๒) ใช้หลักสามัญในการพิจารณาความน่าจะเป็นไปได้ของงาน
- ๓) คำปรึกษาแนะนำต้องสมบูรณ์และถูกต้อง
- ๔) รักษาระเบียบวินัยในการทำงาน
- ๕) ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความยุติธรรม
- ๖) การทำงานต้องเชื่อถือได้ มีความฉับพลัน มีสมรรถภาพและมีการลงทะเบียบเป็น

หลักฐาน

- ๗) งานควรมีลักษณะแจ้งให้ทราบถึงการดำเนินงานอย่างทั่วถึง
- ๘) งานสำเร็จทันเวลา
- ๙) ผลของงานได้มาตรฐาน
- ๑๐) การดำเนินงานสามารถถือเป็นมาตรฐานได้
- ๑๑) กำหนดมาตรฐานที่สามารถใช้เป็นเครื่องมือในการฝึกสอนงานได้
- ๑๒) ให้บำเหน็จรางวัลแก่งานที่ดี^{๖๓}

ธงชัย สันติวงษ์ ได้กล่าวถึงปัจจัยที่มีผลทำให้การกระทำของบุคคลผันแปรได้ มี ๓

ประการ คือ

- ๑) ปัจจัยประกอบตัวบุคคล ได้แก่ ความรู้ ความเข้าใจ การเรียนรู้ ลักษณะของการ
จิตใจ และทัศนคติ
- ๒) ปัจจัยประกอบทางสังคม คือ ลักษณะของการเป็นสมาชิกกลุ่ม
- ๓) ปัจจัยประกอบทางวัฒนธรรม คือ สิ่งที่เกี่ยวข้องกันกับวัฒนธรรม ทั้งที่เป็นส่วน
ใหญ่และส่วนย่อย^{๖๔}

รีดเดอร์ (Reeder) ได้รวบรวมกลุ่มของปัจจัยซึ่งเป็นเหตุทำให้มนุษย์กระทำหรือไม่กระทำสิ่งใด สิ่งหนึ่ง ซึ่งเป็นทฤษฎีที่อธิบายถึงการกระทำทางสังคม (Social Action) ที่ใช้เป็นกรอบในการศึกษาพฤติกรรมของบุคคล รวมไปถึงการศึกษาองค์การต่างไปจากนักสังคมวิทยาทั่วไป โดยที่ Reeder ได้แสดงให้เห็นว่า การกระทำของบุคคลนั้น เป็นผลมาจากการที่บุคคลมีความเชื่อ ในสิ่งนั้นๆ ดังนั้น จากผลงานในการวิจัยเป็นระยะเวลา ๒๕ ปี ของ Reeder พบว่า

^{๖๓} สมพงษ์ เกษมสิน, การบริหาร, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไพบูลย์ สารานุกรม,
๒๕๒๑), หน้า ๓๐.

^{๖๔} ธงชัย สันติวงษ์, หลักการจัดการ, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช,
๒๕๓๗), หน้า ๔๗-๔๘.

ในการตัดสินใจเลือกกระทำพฤติกรรมทางสังคมของบุคคลทุกเรื่องเป็นผลมาจากการที่มีความเชื่อหรือไม่เชื่อดังกล่าว โดยเป็นการศึกษาถึงปัจจัยโดยตรง (Directive Factors) ในเรื่องความเชื่อและไม่เชื่อที่มีผลต่อการกระทำพฤติกรรมทางสังคมของบุคคล ซึ่งในเรื่องการกระทำพฤติกรรมของบุคคลเกี่ยวกับการตัดสินใจนั้น Reeder ได้เสนอแนวความคิด และแนววินิจฉัยในพฤติกรรมโดยที่แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงของปัจจัยต่างๆ โดยที่ปัจจัยเหล่านั้นจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อถือและความไม่เชื่อถือ ซึ่งในการศึกษาครั้งนี้ จะได้แสดงให้เห็นถึงปัจจัยต่างๆหลายรูปแบบ เพราะปัจจัยเหล่านี้จะส่งผลให้เกิดการตัดสินใจและการกระทำพฤติกรรมทางสังคม Reeder ได้แบ่งปัจจัยออกเป็นประเภทต่างๆ รวม ๓ ประเภท คือ ปัจจัยดึง ปัจจัยผลัก และปัจจัยสามารถ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๑) ปัจจัยดึง (Pull Factors) ซึ่งมีองค์ประกอบย่อยๆ ดังนี้ คือ

- เป้าประสงค์ (Goals) ความมุ่งประสงค์ที่จะให้บรรลุผลให้สัมฤทธิ์จุดประสงค์ในการกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งนั้น ผู้กระทำจะกำหนดเป้าหมายหรือจุดประสงค์ไว้ก่อนล่วงหน้าและพยายามที่จะทำทุกวิถีทางเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย

- ความเชื่อ (Belief of Orientation) ความเชื่อนั้น เป็นผลมาจากการที่บุคคลได้รับรู้ไม่ว่าจะเป็นแนวคิดหรือความรู้ ซึ่งความเชื่อเหล่านี้จะมีผลต่อการตัดสินใจของบุคคลและพฤติกรรมทางสังคม ในกรณีที่ว่าบุคคลจะเลือกรูปแบบของพฤติกรรมบนพื้นฐานของความเชื่อถือที่ตนยึดมั่นอยู่ ซึ่งความเชื่อเหล่านี้ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานได้ให้คำนิยามว่า ความเชื่อ คือ การยอมรับข้อเสนอข้อใดข้อหนึ่งว่าเป็นจริง ความเชื่อจะก่อให้เกิดภาวะทางจิตใจในบุคคล ซึ่งอาจเป็นพื้นฐานการกระทำโดยสมัครใจของบุคคลนั้น แต่อย่างไรก็ตามความเชื่อนี้จะทำให้บุคคลได้กระทำหรือไม่กระทำพฤติกรรมก็เป็นได้

- ค่านิยม (Value Standards) เป็นสิ่งที่บุคคลได้ยึดถือเป็นเครื่องช่วยตัดสินใจและกำหนดการกระทำของตนเอง ค่านิยมนั้นเป็นความเชื่ออย่างหนึ่งมีลักษณะถาวรค่านิยมของมนุษย์ จะแสดงออกทางทัศนคติและพฤติกรรมของมนุษย์ในเกือบทุกรูปแบบค่านิยมมีผลต่อการตัดสินใจ ในกรณีที่ว่ากรกระทำทางสังคมของบุคคลพยายามที่จะกระทำให้สอดคล้องกับค่านิยมที่ยึดถืออยู่

- นิสัยและขนบธรรมเนียม (Habit and Customs) คือแบบอย่างพฤติกรรมที่สังคมกำหนดไว้แล้ว สืบต่อกันมาด้วยประเพณี และถ้ามีการละเมิดก็จะถูกบังคับด้วยการที่สังคมไม่เห็นชอบด้วย ในการตัดสินใจที่จะเลือกกระทำพฤติกรรมโดยอย่างหนึ่งของมนุษย์นั้น ส่วนหนึ่งจึงเนื่องมาจากแบบอย่างพฤติกรรมที่สังคมกำหนดไว้ให้แล้ว

๒) ปัจจัยผลัก (Push Factors) ซึ่งมีองค์ประกอบย่อยๆ ดังนี้ คือ

- ความคาดหวัง (Expectation) คือ ทำที่ของบุคคลที่มีต่อพฤติกรรมของบุคคลที่เกี่ยวข้องกับตัวเอง โดยคาดหวังหรือต้องการให้บุคคลนั้นถือ ปฏิบัติและกระทำในสิ่งที่ตน

ต้องการ ดังนั้น ในการเลือกกระทำพฤติกรรม (Social Action) ส่วนหนึ่งจึงขึ้นอยู่กับ การคาดหวัง และท่าทีของบุคคลอื่นด้วย

- ข้อผูกพัน (Commitments) คือ สิ่งที่ผู้กระทำเชื่อว่าเขาถูกผูกมัดที่จะต้องกระทำให้ สอดคล้องกับสภาพการณ์นั้นๆ ข้อผูกพันจะมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจและการกระทำของสังคม เพราะผู้กระทำตั้งใจที่จะกระทำสิ่งนั้นๆ เนื่องจาก เขารู้สึกว่าเขามีข้อผูกพันที่จะต้องกระทำ

- การบังคับ (Force) คือ ตัวที่ช่วยกระตุ้นให้ผู้กระทำตัดสินใจกระทำได้เร็วขึ้นเพราะ ขณะที่ผู้กระทำตั้งใจจะกระทำสิ่งนั้น เขาอาจจะยังไม่แน่ใจว่าจะกระทำพฤติกรรมนั้นดีหรือไม่แต่เมื่อ มีการบังคับก็จะทำให้ตัดสินใจกระทำพฤติกรรมนั้นได้เร็วขึ้น

๓) ปัจจัยสามประการ (Able Factors) ซึ่งมีองค์ประกอบย่อย ดังนี้

- โอกาส (Opportunity) เป็นความคิดของผู้กระทำที่เชื่อว่า สถานการณ์ที่เกิดขึ้นช่วยให้มีโอกาเลือกกระทำ

- ความสามารถ (Ability) การที่ผู้กระทำรู้ถึงความสามารถของตนเองซึ่งก่อให้เกิด ผลสำเร็จในเรื่องนั้นได้ การตระหนักถึงความสามารถนี้จะนำไปสู่การตัดสินใจ และการกระทำ ทางสังคมโดยทั่วไป และการที่บุคคลกระทำพฤติกรรมใดๆ บุคคลจะพิจารณาความสามารถของ ตนเองก่อน

- การสนับสนุน (Support) คือ สิ่งที่ผู้กระทำรู้ว่า จะได้รับหรือคิดว่าจะได้รับจากการ กระทำนั้นๆ^{๖๕}

ธงชัย สันติวงษ์ กล่าวว่า ปัจจัยต่างๆ ที่มีผลกระทบต่อพฤติกรรมการปฏิบัติงานมี ดังต่อไปนี้

๑) ลักษณะนิสัยทำทางของพนักงานลักษณะนิสัยทำทาง หมายถึง ลักษณะนิสัยของ แต่ละบุคคลที่เกี่ยวข้องกับความคิด และการปฏิบัติตัวต่อสภาพแวดล้อมรอบๆ ตัว ซึ่งประกอบ ไปด้วยลักษณะท่าทางเฉพาะของแต่ละบุคคล แรงจูงใจ ทักษะ ค่านิยม ความสามารถ ความรู้สึกนึกคิดของตนเอง อารมณ์ รวมทั้งความเฉลียวฉลาด และลักษณะของพฤติกรรมของ บุคคลอื่นๆ ที่ปรากฏให้เห็น

๒) ความสามารถและเชาว์ปัญญาความสามารถ หมายถึง ความชำนาญเชี่ยวชาญใน ด้านต่าง ซึ่งมีอยู่ในแต่ละบุคคลสำหรับเชาว์ปัญญานั้น หมายถึง แนวโน้มหรือศักยภาพที่ เกี่ยวกับความชำนาญที่สามารถพัฒนาให้มีเพิ่มขึ้นในแต่ละคน ซึ่งคนเราแต่ละคน ล้วนแต่มี ความสามารถและเชาว์ปัญญาแตกต่างกันไปในแต่ละด้าน ความสามารถ ความชำนาญ เชาว์ ปัญญา หรือศักยภาพที่จะเพิ่มพูนความชำนาญนั้น ก็คือ กลไกความนึกคิดและความคิดริเริ่ม ของแต่ละบุคคลนั่นเอง

^{๖๕} William W. Reeder, **Leadership Development in a Mormon Community**, (New York : Wiley, ๑๙๖๘), pp. ๑-๗.

๓) ทักษะ และค่านิยมทักษะ หมายถึง คุณลักษณะที่มีความมั่นคงอย่างต่อเนื่อง ในด้านความคิดความรู้สึกและแนวทางในการปฏิบัติของพฤติกรรมที่มีต่อสิ่งหนึ่งสิ่งใด หรือต่อ ความคิดของแต่ละบุคคลและต่อกลุ่มชน ส่วนค่านิยม หมายถึง ทักษะที่มีลักษณะที่จะพยายาม ประเมินเกี่ยวกับสิ่งของ ความคิด ตัวบุคคล ที่จะประเมินไปในทางใดทางหนึ่ง ว่าเป็นสิ่งที่ดี หรือไม่ดีเสมอ

๔) การจูงใจ หมายถึง ชุดของทักษะที่มีอยู่ในตัวเอง แต่ละบุคคลซึ่งใช้สำหรับ ตอบสนองต่อสิ่งต่างๆ โดยมีเป้าหมายและทิศทางที่แน่นอน แรงจูงใจเป็นสิ่งที่อยู่ในจิตใจของ คนเราซึ่งมีแรงผลักดัน และมีทิศทางที่ใช้กำกับพฤติกรรมของมนุษย์ เพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายที่ ต้องการนั้นๆ อิทธิพลของปัจจัยต่างๆ ที่เกี่ยวกับการสร้างสมประสบการณ์ และเปลี่ยนแปลง ลักษณะของแต่ละบุคคล จะแสดงให้เห็นถึงความสามารถ ทักษะ แรงจูงใจและลักษณะท่าทาง ที่ได้พัฒนาของแต่ละบุคคล ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนแต่ก่อเกิดมาจากอิทธิพลของสภาพแวดล้อม ภายนอก นับตั้งแต่อิทธิพลพื้นฐานด้านครอบครัวของตนเอง การศึกษาในโรงเรียน การเข้า สังคม ตลอดจนเพื่อนฝูง และหน่วยงานต่างๆ ที่ได้เคยร่วมทำงานด้วยกันมา ปัจจัยเหล่านี้ล้วน แต่มีอิทธิพลต่อลักษณะของบุคคล และมีผลกระทบเกี่ยวเนื่องไปถึงกิจกรรมหรือประสิทธิภาพ ของการปฏิบัติงานขององค์กรต่างๆ ด้วย^{๖๖}

ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์ ได้กล่าวถึงปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมการทำงานของ บุคคล โดยระบุว่า ความแตกต่างระหว่างบุคคลย่อมมีผลต่องานที่แตกต่างกัน ดังนั้น ในการ คัดเลือกสรรหา หรือบรรจุบุคคลให้เข้าทำงานในหน้าที่ต่างๆ กันนั้น ต้องมีความสอดคล้องกับ ความสามารถ ความถนัดและความสนใจของบุคคลนั้นๆ ด้วย ซึ่งจุดมุ่งหมายในการทำงานของ แต่ละบุคคลก็มีความแตกต่างกันด้วย ไม่ว่าเรื่องรายได้ ความมั่นคง ชื่อเสียง เกียรติยศ บางคน ต้องการทำให้เพื่อสังคม โดยจุดมุ่งหมายที่แตกต่างกันนี้ย่อมมีผลให้แต่ละบุคคลที่มีความรู้ระดับ เดียวกัน มีเชี่ยวชาญใกล้เคียงกัน ก็ยังมีความแตกต่างในด้านความสามารถในการทำงานที่ไม่ เหมือนกัน ดังนั้นสาเหตุและปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการทำงานของบุคคล ดังนี้

๑) ปัจจัยส่วนบุคคล บุคคลแต่ละบุคคลจะมีลักษณะและคุณสมบัติเฉพาะตัวที่ แตกต่างกันไป ซึ่งสิ่งเหล่านี้ย่อมมีผลต่อพฤติกรรมในการปฏิบัติงานที่แตกต่างกันออกไป ปัจจัย ส่วนบุคคล ได้แก่

๑.๑) ความถนัด เป็นความสามารถ ความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านของแต่ละบุคคลที่ แตกต่างกันออกไป โดยเราสามารถทำการทดสอบความถนัดได้ เพื่อมอบหมายงานได้ตรงกับ ความถนัดของบุคคลนั้นๆ

^{๖๖} ธงชัย สันติวงษ์, การบริหารงานบุคคล, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๗), หน้า ๒๑-๒๔.

๑.๒) ลักษณะทางบุคลิกภาพ ซึ่งมีผลทำให้แสดงลักษณะนิสัยที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละบุคคล

๑.๓) ลักษณะทางกายภาพ เป็นความแตกต่างทางด้านกายภาพ เช่น บุคคลที่มีความแข็งแรงย่อมเหมาะสมกับงานในลักษณะที่แตกต่างจากบุคคลที่มีหน้าตาสวยงาม

๑.๔) ความสนใจและการตั้งใจ ซึ่งในแต่ละบุคคลจะไม่เหมือนกัน โดยความสนใจจะเป็นแรงผลักดันให้บุคคลเลือกงานใช้แรงงานหนัก

๑.๕) อายุ เพศ และวัยต่างๆ ก็มีผลต่อการปฏิบัติงาน เช่น เด็กและผู้หญิย่อมไม่เหมาะแก่การทำงานที่ต้องใช้แรงงานหนัก

๑.๖) การศึกษามีส่วนในการคัดเลือกงานที่แตกต่างกัน ผู้ชำนาญการเฉพาะด้านย่อมต้องการผู้ที่ผ่านการฝึกอบรมในด้านนั้นๆ

๑.๗) ประสบการณ์ การได้เคยเรียนรู้งานนั้นๆ มาก่อนย่อมก่อให้เกิดประสบการณ์ความชำนาญในงานนั้นๆ

๒) ปัจจัยสภาพแวดล้อมเป็นปัจจัยภายนอกที่มีผลต่อพฤติกรรม ในการปฏิบัติงาน ซึ่งสภาพแวดล้อมแบ่งออกเป็น ๒ ปัจจัย คือ

๒.๑) ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับงาน ในองค์การแต่ละแห่งมีงานในลักษณะที่แตกต่างกันออกไปงานบางงานสามารถดำเนินการภายในสำนักงาน เช่น งานด้านธุรการ โดยมีเครื่องจูงใจในการทำงาน คือ เป็นห้องทำงานที่ติดเครื่องปรับอากาศ สถานที่ที่มีความสะดวกสบาย แต่งานบางอย่างเป็นงานที่ทำทลายความสามารถบุคคลบางกลุ่ม ดังนั้น ลักษณะเกี่ยวกับงานจึงแบ่งออกได้ดังนี้

๒.๑.๑) วิธีการปฏิบัติงานเป็นระบบของการทำงานว่ามีขั้นตอนอย่างไรบ้าง มีการติดต่อประสานงานกับหน่วยงานใด และงานนั้นๆ มีความยากลำบากเพียงใด

๒.๑.๒) เครื่องมือเครื่องใช้สำนักงาน ความคล่องตัวของการทำงานมีผลมาจากเครื่องใช้ประจำสำนักงานว่า มีความสะดวกสบาย และทุ่นแรงได้มากเพียงใด

๒.๑.๓) การจัดบริเวณของสถานที่ทำงานให้ดีขึ้น สถานที่ทำงานที่มีขนาดคับแคบ อากาศถ่ายเทไม่สะดวก ร้อนอบอ้าว จะมีผลต่อการปฏิบัติงานของแต่ละบุคคล

๒.๑.๔) ลักษณะทางกายภาพของสิ่งแวดล้อมอื่นๆ เช่น ความสะดวกสบายในการเดินทางมาที่ทำงานการป้องกันการอุบัติเหตุหรืออันตรายต่างๆ ที่มีโอกาสจะเกิดขึ้นในสถานที่ทำงาน

๒.๒) ปัจจัยที่เกี่ยวกับองค์การที่มีผลต่อการตัดสินใจทำงานในทางอ้อม คือ

๒.๒.๑) ลักษณะขององค์การ ซึ่งก็คือ ลักษณะของสถานที่ทำงาน ซึ่งถ้าเป็นงานราชการ และรัฐวิสาหกิจบุคคลจะสนใจเข้าทำงาน เนื่องจากมีความมั่นคงและสวัสดิการที่ดีแต่ถ้าเป็นองค์การเอกชน บุคคลเหล่านั้นก็จะมุ่งหวังรายได้เป็นหลัก

๒.๒.๒) ชนิดการฝึกอบรม และการบังคับบัญชา เป็นการดูว่าสายการบังคับมีขั้นตอนมากน้อยเพียงใด ต้องมีการฝึกอบรมมากเพียงใด และผู้บังคับบัญชามีลักษณะแบบใด

๒.๒.๓) ชนิดของเครื่องจูงใจอื่นๆ เช่น เงินเดือน ค่าครองชีพ โบนัส และสวัสดิการอื่นๆ ของแต่ละองค์การ ซึ่งมีผลต่อการปฏิบัติงานในองค์การ

๒.๒.๔) สภาพแวดล้อมในสังคม ธุรกิจอุตสาหกรรมนั้นมีฐานะอย่างไรในสังคมเป็นที่ยอมรับของบุคคลในสังคมนั้นหรือไม่ มีความน่าเชื่อถือขนาดใด^{๖๗}

สุนันทา เลาहनันท์ ได้กล่าวถึงเรื่องปัจจัยส่วนบุคคลที่มีผลต่อพฤติกรรมการทำงานในองค์การให้มีประสิทธิภาพ ดังต่อไปนี้ คือ

๑) ความแตกต่างระหว่างบุคคล บุคคลแต่ละบุคคลจะมีแตกต่างกันออกไปซึ่งพื้นฐานของความแตกต่างของบุคคลมีดังต่อไปนี้ คือ

๑.๑) บุคคลแต่ละบุคคลมีความสามารถในการต่อสู้ และอดทนต่อความเหน็ดเหนื่อยยากลำบากแตกต่างกันออกไป บางบุคคลเมื่อได้รับงานหนักก็จะเริ่มถอยหนี เนื่องจากสภาพจิตใจและร่างกายไม่พร้อม แต่บางคนสามารถต่อสู้งานหนักได้ทั้งร่างกายและจิตใจของแต่ละบุคคลซึ่งเป็นธรรมชาติของมนุษย์ที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิด

๑.๒) บุคคลที่มีความรักและความสนใจในการปฏิบัติงานแตกต่างกัน บางคนรักงานและชอบทำงาน เขาจะเลือกทำงานที่ท้าทาย มีความหมายหรือน่าสนใจสำหรับเขา ซึ่งเปิดโอกาสให้เขาแสดงออกถึงความสามารถและความรับผิดชอบเฉพาะตัว แต่ในขณะที่บางคนชอบทำงานง่าย ๆ สบาย ๆ ไม่ต้องใช้ความสามารถทางสติปัญญาและความรับผิดชอบมากนัก

๑.๓) บุคคลชอบลักษณะของการเป็นผู้นำแตกต่างกัน บางคนชอบเสรีภาพในการทำงาน เขาก็จะทำงานได้ดีเมื่อเขาอยู่กับผู้นำแบบประชาธิปไตย แต่บางคนอาจชอบผู้นำแบบเผด็จการ ซึ่งเขาจะทำงานได้ดีเมื่อมีการใช้อำนาจควบคุม นอกจากนี้แต่ละบุคคลยังมีความต้องการในระดับการควบคุมที่แตกต่างกันออกไป โดยบางคนชอบการควบคุมอย่างใกล้ชิดในขณะที่บางคนชอบการควบคุมอย่างกว้างๆ

๑.๔) บุคคลมีการติดต่อสื่อสารกับบุคคลอื่นไม่เหมือนกัน บางคนช่างพูดช่างเจรจา มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีต่อผู้อื่น ในขณะที่บางคนมีนิสัยเย็บขริม ชอบที่จะอยู่คนเดียวไม่ค่อยเข้าสังคม ซึ่งเรื่องดังกล่าวเป็นลักษณะเฉพาะของแต่ละบุคคล ดังนั้นแต่ละคนจึงทำงานชนิดเดียวกันย่อมได้ผลไม่เท่ากัน

^{๖๗} ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, จิตวิทยาการบริหารงานบุคคล, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์ดี จำกัด, ๒๕๓๕), หน้า ๘๑-๘๓.

๑.๕) บุคคลมีความรับผิดชอบต่องานที่ได้รับมอบหมายไม่เท่ากัน บางคนมีความรับผิดชอบต่องานสูง เนื่องจากมีแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ในเรื่องของผลงาน โดยมองความก้าวหน้าของตนเอง ในขณะที่บางคนมีความรับผิดชอบต่องานน้อย และไม่มีความกระตือรือร้นพร้อมที่จะทำงาน

๒) แรงจูงใจในการทำงาน ในสมัยก่อนเชื่อกันว่าแรงจูงใจสามารถเกิดขึ้นในแต่ละบุคคลด้วยการให้เงินหรือไม่ก็ทำให้คนนั้นมีความสุข สะดวกสบาย แต่ต่อมาพบว่ายังมีปัจจัยอื่นๆ อีกมากมายที่สามารถเพิ่มแรงจูงใจให้กับบุคคลทำงานได้อีก ดังต่อไปนี้ คือ

๒.๑) การจัดงานที่ท้าทายความสามารถให้แต่ละบุคคลทำ โดยที่งานท้าทายนั้นอาจจะต้องแตกต่างกันไปในแต่ละบุคคล

๒.๒) การเปิดโอกาสให้มีส่วนร่วมรับผิดชอบในการวางแผนขององค์กร ซึ่งหากบุคคลใดได้มีส่วนร่วมในการวางแผนหรือกำหนดสภาพแวดล้อมในการปฏิบัติงานก็จะเป็นแรงจูงใจในการทำงานทางหนึ่ง

๒.๓) การให้การยกย่อง และสถานภาพ บุคคลทุกคนไม่ว่าจะอยู่ในตำแหน่งอะไรก็มีความต้องการได้รับการยอมรับจากกลุ่ม หรือผู้บังคับบัญชาเหมือนกันทุกคน แต่การยกย่องต้องทำด้วยความจริงใจและมีขอบเขต

๒.๔) การให้ความรับผิดชอบและอำนาจมากขึ้นรวมทั้งการเลื่อนขั้นเลื่อนตำแหน่ง ก็จะมีผลทำให้เกิดแรงจูงใจให้คนปฏิบัติงาน ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

๒.๕) การให้ความมั่นคงและความปลอดภัย ความหวาดกลัวต่อสิ่งต่าง ๆ ของแต่ละบุคคล เช่น การไม่ให้งานทำ การสูญเสียตำแหน่งเป็นสิ่งที่แฝงอยู่ในจิตใจของคนเรา ความต้องการในเรื่องความมั่นคงปลอดภัยจึงมีความสำคัญ

๒.๖) การให้ความอิสระในการทำงาน ทุกคนปรารถนาจะมีอิสระในการทำงานด้วยตัวของเขาเอง โดยเฉพาะกลุ่มพนักงานที่มีความเชื่อมั่นในตนเองสูง

๒.๗) การเปิดโอกาสให้เจริญก้าวหน้าทางด้านส่วนตัว การได้มีโอกาสเข้าร่วมการฝึกอบรม ดูงาน การหมุนเปลี่ยนงานที่รับผิดชอบ รวมถึงการสร้างสมประสบการณ์จากการใช้เครื่องมือต่างๆ ล้วนแต่เป็นแรงจูงใจในการปฏิบัติงานทั้งนั้น

๒.๘) การให้เงิน และรางวัลเกี่ยวกับเงิน

๒.๙) การให้โอกาสแข่งขันโดยเฉพาะอย่างยิ่งในตำแหน่งผู้บริหาร ซึ่งจะทำให้เกิดแรงกระตุ้นที่จะสร้างสรรค์แนวคิดใหม่ๆ มาใช้ในการปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ

๓) เรื่องความพึงพอใจของบุคคลที่มีต่องาน ความพึงพอใจต่อการปฏิบัติงานเป็นทัศนคติอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นภาวะความคิดที่มีอยู่ในจิตใจของคนเรา ความพอใจต่องานไม่ใช่สิ่งเดียวกับแรงจูงใจ ในสมัยก่อนเชื่อว่า ความพอใจจะนำไปสู่การปฏิบัติงาน เมื่อคนเรามีความพอใจ เขาก็จะทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ จึงสรุปได้ว่า ความพอใจต่องานนำมาซึ่งการปฏิบัติงาน ในสมัยต่อมามีแนวคิดที่ขัดแย้งกับความคิดเดิม โดยเชื่อว่าการปฏิบัติงานนำมาซึ่ง

ความพึงพอใจ หมายถึง เมื่อคนปฏิบัติงานไปแล้ว บุคคลนั้นจะรู้ว่าตนเองมีความพึงพอใจต่องานหรือไม่ โดยดูจากผลรางวัลที่ตนเองที่คาดหวังไว้ จนกระทั่งปัจจุบันก็ยังไม่มียุติว่าความพอใจต่องานก่อให้เกิดการปฏิบัติงานหรือการปฏิบัติงานก่อให้เกิดความพอใจต่องาน สำหรับแนวคิดเรื่องการทำงานนำไปสู่ความพึงพอใจนั้น มีดังต่อไปนี้

๓.๑) การทำงานนำมาซึ่งรางวัลที่เหมาะสมและเป็นธรรม สามารถนำไปสู่ความพึงพอใจ

๓.๒) ความพึงพอใจเมื่อเสริมด้วยค่าของรางวัลและโอกาสที่จะได้รับจะนำไปสู่ความพยายามในการทำงาน

๓.๓) ความพยายามในความทุ่มเทให้กับงาน ความสามารถและคุณสมบัติส่วนตัว และความเข้าใจในบทบาทของแต่ละบุคคลจะนำไปสู่การปฏิบัติงานที่บรรลุผลสำเร็จ

๔) ขวัญกำลังใจ ในสมัยก่อนกล่าวกันว่า เงินไขจะนำไปสู่ความสำเร็จของการบริหารงาน คือ ถ้าพนักงานมีขวัญกำลังใจในการปฏิบัติงานดี จะทำให้เกิดประสิทธิภาพในการผลิตและผลผลิตที่สูงขึ้น แต่ในกรณีที่มีปัญหาเกิดขึ้นก็จะกล่าวกันว่า เนื่องจากพนักงานขาดขวัญและกำลังใจการปฏิบัติงาน^{๒๔}

องค์การทุกประเภทย่อมมีภารกิจหลักที่จะต้องดำเนินการเพื่อให้บังเกิดผล การที่องค์การจะปฏิบัติบรรลุภารกิจหลักให้ดีมีประสิทธิภาพ และประสิทธิผลนั้น องค์การจะต้องมีบุคลากรที่มีศักยภาพที่สอดคล้องกับงาน บุคลากรจึงเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งในการบริหารงานทุกประเภท และบุคลากรก็เป็น ๑ ใน ๔ ของทรัพยากรการบริหารที่เรียกว่า “๔M's” ซึ่งได้แก่ บุคลากร (Man) เงิน (Money) วัสดุอุปกรณ์ (Materials) และการจัดการ (Management) ซึ่งเป็นองค์ประกอบทั้ง ๔ ประการนี้ ล้วนมีผลโดยตรงต่อการสนับสนุนการปฏิบัติงานภายในองค์การ ดังนั้นรายละเอียดในแต่ละองค์ประกอบสามารถอธิบายได้ดังนี้

๑) บุคลากร (Man)

บุคลากร นับได้ว่าเป็นทรัพยากรที่มีค่า มีความสำคัญมากในองค์การ ดังนั้นการศึกษาเรื่องคนในองค์การ จึงต้องศึกษาพฤติกรรมของคนทั้งบุคคล และกลุ่มบุคคล ซึ่งต้องอาศัยพื้นฐานทางด้านจิตวิทยาสังคม และการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ นอกจากนี้ยังต้องศึกษาในแง่ของปริมาณงาน และคุณภาพของงาน กล่าวคือ ควรมีจำนวนบุคลากรที่พอเพียงกับปริมาณของงานและบุคลากรนั้นควรมีศักยภาพในการทำงาน มีความรู้ความสามารถในงานที่ทำ รวมทั้งควรมีความตั้งใจในงานที่ได้รับมอบหมาย มีขวัญและกำลังใจพอเพียงที่จะต่อสู้กับปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดรวมทั้งปัญหาที่เกิดจากภาวะเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน การพัฒนาทรัพยากรเป็นการมุ่งปลูกฝังแนวความคิด และจิตสำนึกให้มองมนุษย์อย่างมีค่า ที่สามารถสร้างสรรค์ประโยชน์

^{๒๔} สุนันทา เลาหันันท์, การพัฒนาองค์การ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๓๑), หน้า ๘-๑๑.

อย่างมหาศาลต่อองค์กร จึงจำเป็นที่ต้องศึกษาเพื่อให้การปฏิบัติงานเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ประสิทธิภาพ ท่ามกลางสภาพแวดล้อมที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในโลกไร้พรมแดนยุคปัจจุบัน

๒) เงิน (Money)

เงิน นับว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญในการให้การสนับสนุนในการจัดหาทรัพยากร เพื่อเอื้ออำนวยให้กิจกรรมต่างๆ ขององค์กรดำเนินต่อไปได้โดยไม่ติดขัด ควรมีงบประมาณที่เพียงพอกับปริมาณงานที่ทำเพื่อไม่ให้เกิดอุปสรรคในการปฏิบัติงาน

การบริหารจัดการค่าตอบแทนว่าหมายถึงรางวัลภายนอกทั้งหมดซึ่งพนักงานได้รับในการแลกเปลี่ยนกับงาน ประกอบด้วยค่าจ้าง เงินเดือน โบนัส สิ่งจูงใจ และผลประโยชน์อื่น รวมถึงการให้ผลประโยชน์ตอบแทนด้านอื่น เช่น สวัสดิการเรื่องการประกันภัย การลาหยุด การพักร้อน การลาภิก และรายได้พิเศษ เพื่อให้รางวัลแก่พนักงาน ผลประโยชน์เป็นส่วนหนึ่งของการจ่ายค่าตอบแทนที่นอกเหนือจากค่าจ้างแรงงานซึ่งรวมถึงการประกันคุณภาพในบางองค์กร มีการจ่ายส่วนของผลประโยชน์มากกว่า ๓๐ เปอร์เซ็นต์ของเงินเดือน ซึ่งถือว่าเป็นต้นทุนขององค์กร

๓) วัสดุอุปกรณ์ (Materials)

วัสดุอุปกรณ์ คือ เครื่องมือ อุปกรณ์ที่มีความพอเพียง และทันสมัยควรมีความเหมาะสมกับงานที่ทำ เพื่อใช้ในการปฏิบัติงานให้เกิดประโยชน์สูงสุด และคุ้มค่ากับการจัดซื้อและจัดหามาใช้กับการปฏิบัติงานนั้นๆ ในการบริหารงานทรัพยากรมนุษย์ วัสดุอุปกรณ์ก็มีความสำคัญเพราะถ้ามีความพร้อมในด้านอื่นๆ แล้วแต่ขาดความพร้อมในด้านวัสดุอุปกรณ์การทำงานก็จะขาดประสิทธิภาพ เพราะอาจจะทำให้งานล่าช้า สิ้นเปลืองงบประมาณ และอาจพลาดโอกาสทางธุรกิจที่สำคัญไปในเรื่องของวัสดุอุปกรณ์นั้น ในที่นี้มองในแง่ของเครื่องมือในการทำงานซึ่ง ได้แก่ คอมพิวเตอร์ โทรศัพท์ เครื่องแฟกซ์ เครื่องถ่ายเอกสาร เป็นต้น จะเห็นได้ว่าปัจจุบันโลกแข่งขันกันที่ความเร็วใครเร็วกว่าคนนั้นได้เปรียบ และความเร็วนี้ก็ขึ้นอยู่กับวัสดุอุปกรณ์ เครื่องมือเครื่องใช้ที่ใหม่ และทันสมัยนั่นเอง

๔) การบริหารจัดการ (Management)

การบริหารจัดการ เป็นภารกิจของผู้บริหารหรือผู้บังคับบัญชาโดยตรง คือ เป็นกลไกขับเคลื่อน และตัวประสานที่สำคัญที่สุดในการประมวลผลกักตุน และกำกับปัจจัยต่าง ๆ ทั้ง ๓ ประการ ให้สามารถดำเนินไปได้โดยมีประสิทธิภาพ จนบรรลุเป้าหมายของหน่วยงานตามที่ต้องการทรัพยากรในการบริหารทั้ง ๔ ประการนี้มีความสำคัญต่อการทำงานที่มีประสิทธิภาพมากไม่ว่าหน่วยงานใดที่จะประสบผลสำเร็จได้ด้วยดี หากขาดเสียซึ่งการบริหาร ๔M's ที่ดีในข้อหนึ่งข้อใดก็จะทำให้งานนั้นเกิดอุปสรรคและข้อขัดข้องในการปฏิบัติงาน ส่งผลกระทบต่อการปฏิบัติงานในด้านอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องต่อกัน และจะทำให้การทำงานนั้นไม่ตรงตามวัตถุประสงค์ของหน่วยงานนั้นๆ และการทำงานของผู้นับปฏิบัติงานเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับ

ความสามารถของผู้บริหารหรือผู้บังคับบัญชาในหน่วยงานที่จะมีกระบวนการบริหารหรือการจัดการที่ดี และการบริหารจัดการจึงเป็นกระบวนการของกิจกรรมที่ต่อเนื่องและประสานงานกัน ซึ่งผู้บริหารต้องเข้ามาช่วยบริหารเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายขององค์กร กระบวนการเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายขององค์กร โดยมีขั้นตอน ดังนี้ การวางแผน การจัดองค์ การควบคุมการใช้ทรัพยากรต่างๆ ขององค์กร ทรัพยากรประกอบด้วยมนุษย์ สภาพแวดล้อมทางกายภาพ การเงิน ตลอดจนทรัพยากรข้อมูลขององค์กร

สรุปได้ว่า ผู้บริหารเองจะต้องมีความรู้จริงในทุกกระบวนการ แต่การที่จะนำมาใช้นั้นขึ้นอยู่กับความเหมาะสมตามสถานการณ์โลกสมัยนี้

ง. สมานัตตตา

ความหมายของสมานัตตตา

สมานัตตตา การวางตนสม่ำเสมอ^{๖๙} หรือ เอาตัวเข้าสมาน ทำตัวให้เข้ากับเขาได้ ให้ความเสมอภาค ปฏิบัติสม่ำเสมอกับต่อคนทั้งหลาย ไม่เอาเปรียบ และเสมอในสุขทุกข์ คือ ร่วมสุข ร่วมทุกข์ ร่วมแก้ไขปัญหามา เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขร่วมกัน การทำตนเสมอดันเสมอปลาย ตลอดถึงวางตนเหมาะสมแก่ฐานะ ภาวะ บุคคล เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อมในเวลานั้น^{๗๐}

ลักษณะของการปฏิบัติตนเสมอดันเสมอปลาย และการให้ความเสมอภาคในการบริการของโรงพยาบาล หรือหน่วยงานต่าง ๆ รัฐ ต้องประกอบด้วยความเสมอภาคด้านบริการ จัดว่าเป็นความเสมอภาคในโอกาสและเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานที่ประชาชนที่ทุกคนต้องได้รับการที่รัฐจัดให้ในฐานะเป็นพลเมืองของประเทศ และการมีสุขภาพดีถือเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชนทุกคน ในการทบทวนแนวคิดเกี่ยวกับความเสมอภาคด้านการรับบริการ ผู้วิจัยได้ทบทวนความหมายของความเสมอภาค ความเสมอภาคด้านบริการ และคุณภาพบริการ

ประเภทของสมานัตตตา

สมานัตตตาสามารถแบ่งออกได้ ๒ ประเภท คือ

๑) วางตนให้เหมาะสมกับฐานะที่ตนมีอยู่ในสังคม เช่น เป็นหัวหน้าครอบครัว เป็นบิดามารดา เป็นครูอาจารย์ เป็นเพื่อนบ้าน เป็นต้น ตนอยู่ในฐานะอะไรก็วางตนให้เหมาะสมกับฐานะที่เป็นอยู่ และทำอย่างเสมอดันเสมอปลาย

^{๖๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๑๐/๑๗๑.

^{๗๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๗๑.

๒) ปฏิบัติตนอย่างสม่ำเสมอต่อคนทั้งหลาย ให้ความเสมอภาค ไม่เอารัดเอาเปรียบผู้อื่น เสมอในสุขและทุกข์ คือ ร่วมสุขร่วมทุกข์กัน ร่วมรับรู้ปัญหา และร่วมแก้ปัญหาเพื่อประโยชน์ของสังคมและประเทศชาติ ^{๗๑}

ความเป็นคนมีตนเสมอไม่ถือตัว พระเทพวิสุทธิญาณ ได้กล่าวว่า สมานัตตตา แปลว่า ความเป็นคนมีตนสม่ำเสมอ หมายความว่า ไม่ถือตัว คือไม่หยิ่งจองหองในเมื่อได้ดีมีฐานะ และไม่ปล่อยตัว คือ ไม่ประพตติตัวต่ำต้อยน้อยหน้าลงไปมากจนเกินงาม เป็นการวางตนให้สมกับฐานะ เช่น เป็นผู้ใหญ่ก็วางตนให้สมกับเป็นผู้ใหญ่ที่มีเมตตา กรุณาต่อผู้น้อย และเป็นผู้ใหญ่มัมีความรู้มาก ยศสูง ทรัพย์มาก ก็ต้องวางตัวให้เหมาะสมกับการเป็นผู้ใหญ่ เป็นการวางตนใน ๒ ประการคือ วางตนให้เหมาะสมกับฐานะที่ตนมีอยู่ในสังคม กับการปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอต่อคนทั้งหลาย ให้คนเสมอภาคไม่เอารัดเอาเปรียบผู้อื่นในยามสุข ก็สุขด้วยหรือไม่ยามทุกข์ก็ทุกข์ด้วย ซึ่งหลักธรรมคือสังคหวัตถุทั้ง ๔ ประการนี้ เป็นหลักธรรมที่ยึดเหนี่ยว หรือครองใจคนได้ เป็นมนต์มหาเสน่ห์ที่สามารถครองใจของผู้อื่นไว้ได้ ให้เป็นมิตรไมตรีที่ดีต่อกันตลอดไป และตลอดกาล ^{๗๒}

ลักษณะของสมานัตตตา

สมานัตตตามีลักษณะและรายละเอียดต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

ความเสมอภาคเป็นหลักการพื้นฐานอันสำคัญยิ่ง โดยเกี่ยวกับความเสมอภาคพื้นฐานที่รัฐจัดให้กับสมาชิกของสังคม โดยประกาศเป็นกฎหมายในรัฐธรรมนูญ ได้แก่ ความเสมอภาคทางการเมือง ความเสมอภาคทางกฎหมาย ความเสมอภาคทางเศรษฐกิจ ความเสมอภาคทางสังคม และความเสมอภาคในโอกาส ที่ผ่านมามีหน่วยงานและ นักวิชาการสาขาต่างๆ ให้ความหมายของความเสมอภาคไว้ดังนี้

พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้นิยามคำว่า ความเสมอภาค (Equality) หรือสมภาพ คือ ความคล้ายคลึงกันในสถานภาพทางสังคมในสิทธิ ความรับผิดชอบและโอกาส ความเสมอภาคนี้เป็นหลักในอุดมคติ ซึ่งเท่าที่เป็นอยู่ถือว่าเป็นไปได้เฉพาะเป็นหลักการหนึ่งของโครงสร้างทางสังคมเท่านั้น ความเสมอภาคคือการมีโอกาสเท่าเทียมกันที่จะเสมอภาคกับคนอื่น การที่ให้คนมีโอกาสทางสังคมนั้นเป้าประสงค์ก็คือต้องการให้เกิดความเสมอภาค ^{๗๓}

^{๗๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), ธรรมบุญชีวิต, พิมพ์ครั้งที่ ๘๐, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๙.

^{๗๒} พระเทพวิสุทธิญาณ (อุบล นนทโก), ธรรมวิภาค, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๒๙๗.

^{๗๓} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๒)

สุพรรณิ ไชยอำพร & สนิท สมักรการ กล่าวว่า ความเสมอภาค คือ สภาวะที่สมาชิกของสังคมได้รับโอกาสอย่างเท่าเทียมกัน การก่อให้เกิด “ความเสมอภาคในโอกาส” ความแตกต่างทางด้านสังคม เชื้อชาติ ศาสนา สถานภาพของบิดามารดา ไม่ควรเป็นสิ่งที่กีดขวางโอกาสของคนเหล่านี้ได้^{๗๔}

ดุชนิ สุทพรปรียาศรี กล่าวว่า ความเสมอภาค คือ การที่ประชาชนทุกคนมีส่วนร่วมเท่ากัน เท่าเทียมกัน หรือมีฐานะเท่ากันในสิทธิต่างๆ โดยไม่ละเมิดสิทธิของผู้อื่น

วิชัย ศรีรัตน์ กล่าวว่า ความเสมอภาคหรือความเท่าเทียม คือ การไม่เลือกปฏิบัติ ทุกคนมีสิทธิเสรีภาพอย่างเท่าเทียมกัน การดำเนินการใดๆ ของรัฐ เพื่อให้สิทธิหรือประโยชน์แก่ประชาชน ต้องให้โดยอยู่บนพื้นฐานแห่งความเท่าเทียมกัน โดยไม่มีการเลือกปฏิบัติ^{๗๕} ให้ความหมายความเสมอภาค คือ เสมอกัน เท่าเทียมกัน เนื่องจากไม่มีความหมายเฉพาะ ไม่มีนิยามทางกฎหมาย ดังนั้นการให้ความหมายจึงเป็นไปตามความเข้าใจหรือความรู้สึก ของแต่ละคนหรือแล้วแต่วัตถุประสงค์ ที่สำคัญคือ ขึ้นอยู่กับการให้คุณค่าของคนในสังคม ความเสมอภาคที่สอดคล้องกับคุณค่าที่สังคมยึดถือจึงเป็นความเสมอภาคที่เหมาะสม และได้ให้ความหมายของความเสมอภาค ว่า หมายถึงความยุติธรรมทุกอย่างในสังคม เพราะเชื่อว่า ประชาชนทุกคนมีคุณค่าและสมควรที่จะได้รับโอกาสที่ดีในชีวิต

จากลักษณะของความเสมอภาคที่ได้นิยามไว้ข้างต้นนั้น พบว่าความเสมอภาคหรือความเท่าเทียมกันของบุคคล จะถูกมองว่าเป็นความเท่าเทียมในโอกาส เพราะในความเป็นจริงแล้วไม่สามารถทำให้คนทุกคนได้รับหรือมีอะไรที่เท่ากันทุกอย่างได้ แต่สิ่งที่รัฐพึงจะทำได้คือทำให้ประชาชนได้รับโอกาสในด้านต่างๆ อย่างเสมอภาคกันโดยไม่เลือกปฏิบัติ ดังนั้นความเสมอภาคในสังคม โดยนัยยะก็คือ ความเสมอภาคในโอกาสนั่นเอง ในการจะมองว่าบุคคลได้รับความเสมอภาคหรือไม่นั้นขึ้นอยู่กับ การตัดสินใจให้คุณค่าตามมุมมองและความรู้สึกของแต่ละบุคคล

ความเสมอภาคเป็นแนวคิดที่ถูกนำมาใช้ในหน่วยงานต่าง ๆ อย่างแพร่หลายในปัจจุบัน ในเชิงสังคมวิทยาเห็นว่าการก่อให้เกิดความเสมอภาคทางสังคมคือการสร้างความเป็นธรรมแก่ประชาชน โดยแนวคิดความเป็นธรรม สามารถแบ่งได้ ๒ แนวคิด ได้แก่แนวคิดเสรีนิยม แนวคิดนี้จะปฏิเสธความเท่าเทียมกันของทุกคน จะยอมรับก็เพียงมาตรฐานขั้นต่ำเท่านั้น ส่วนที่เกินจากนั้นให้เป็นสิทธิและเสรีภาพของแต่ละคนจะขึ้นอยู่กับความสามารถ เชื่อในการตัดสินใจของแต่ละคนว่าจะสามารถเลือกสิ่งที่ดีที่สุดที่ตนเองต้องการ การทำให้เกิดความเป็นธรรมคือการให้เสรีภาพแก่ทุกคนในการเลือกจึงจะเรียกว่าเกิดความเป็นธรรม กลไกตลาดที่ทำ

^{๗๔} สุพรรณิ ไชยอำพร, & สนิท สมักรการ, การวิเคราะห์ทางสังคมเพื่อการพัฒนา : แนวคิดและวิธีการ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๖)

^{๗๕} วิชัย ศรีรัตน์, สิทธิมนุษยชนและสิทธิเสรีภาพของชนชาวไทย, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราชา, ๒๕๔๒)

ให้เกิดประสิทธิภาพนั้นจะทำให้เกิดความเป็นธรรมได้ด้วย เพราะทุกคนเลือกได้ด้วยตนเอง แนวคิดที่สองได้แก่แนวคิดความเท่าเทียมกัน เห็นว่าทุกคนควรมีความเท่าเทียมกันในทุกๆ ด้าน เริ่มตั้งแต่การมีโอกาสที่เท่าเทียมกัน รวมทั้งควรได้รับสวัสดิการการดูแลจากสังคมอย่างเท่าเทียมกัน และท้ายที่สุดคือการมีผลลัพธ์ด้านสุขภาพใกล้เคียงกัน ผู้ที่เชื่อแนวคิดความเท่าเทียมจะปฏิเสธกลไกการตลาด เพราะเห็นว่าหากอาศัยกลไกตลาด คนที่มีข้อมูลมากกว่าจะใช้โอกาสที่มีมากกว่าสร้างประโยชน์ให้กับตนเอง และกลุ่มนักคิดนี้จะให้ความสำคัญกับสิทธิขั้นพื้นฐานของมนุษย์ที่ควรเท่าเทียมกันด้านโอกาส และการเป็นผู้มีความสม่ำเสมอ หรือมีความประพฤติเสมอดันเสมอปลาย คุณธรรมข้อนี้จะช่วยให้เราเป็นคนมีจิตใจหนักแน่นไม่โลเล รวมทั้งยังเป็นการสร้างความนิยม และไว้วางใจให้แก่ผู้อื่นอีกด้วย โดยการวางตนเสมอดันเสมอปลายหมายถึง การวางตนได้เหมาะสม มีความหมาย ๒ ประการ คือ (๑) วางตนได้เหมาะสมกับฐานะที่ตนมีอยู่ในสังคม เช่น เป็นหัวหน้าครอบครัว เป็นบิดามารดา เป็นครูอาจารย์ เป็นเพื่อนบ้าน เป็นต้น ตนอยู่ในฐานะอะไรก็วางตนให้เหมาะสมกับฐานะที่เป็นอยู่ และทำได้อย่างเสมอดันเสมอปลาย (๒) ปฏิบัติตนอย่างสม่ำเสมอต่อคนทั้งหลาย ให้ความเสมอภาค ไม่เอารัดเอาเปรียบผู้อื่น เสมอในสุขและทุกข์ คือ ร่วมสุขร่วมทุกข์ ร่วมรับปัญหา และร่วมแก้ปัญหาเพื่อประโยชน์ของสังคม

ดังนั้น ความเสมอภาค นอกจากความเสมอภาคตามสิทธิทางกฎหมายแล้วยังคำนึงถึงด้านสังคมที่เป็นธรรม การกระจายภาระค่าใช้จ่ายในลักษณะก้าวหน้า และโอกาสการเข้าถึงบริการที่ได้คุณภาพมาตรฐานเพียงพอเสมอกัน ซึ่งหลักการพื้นฐานที่สำคัญประการหนึ่งของระบบการเมืองการปกครองแบบประชาธิปไตย คือหลักความเสมอภาค อันหมายถึงความเท่าเทียมกันในความเป็นมนุษย์ในฐานะที่แต่ละคนเป็นสมาชิกของสังคม เป็นหน้าที่ของทุกรัฐจะต้องจัดให้แก่ทุกคนในชาติ มีความเท่าเทียมกันในทุกด้านโดยไม่มีการเลือกปฏิบัติหรือให้สิทธิพิเศษแก่บุคคลใด ซึ่งในทางปฏิบัติไม่อาจจะทำให้ทุกคนมีความเท่าเทียมกันในทุกด้าน เพราะส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับความสามารถและศักยภาพของแต่ละบุคคล สิ่งที่รัฐพึงกระทำคือการให้โอกาสที่เท่าเทียมกัน รวมทั้งให้ได้รับการดูแลจากสังคมอย่างมีมาตรฐานเท่าเทียมกัน อย่างน้อยต้องไม่ต่ำกว่ามาตรฐานขั้นพื้นฐานที่มนุษย์จะดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างปกติสุข

ในหลักความเสมอภาคของการใช้หลักสังคหวัตถุ ๔ ในการให้บริการของโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลโนนผึ้งตามการรับรู้ของประชาชนนั้น เพื่อให้ประชาชนมีสิทธิเสมอกันในการเข้าถึงบริการที่มีคุณภาพได้มาตรฐาน จึงได้กำหนดมาตรฐานขั้นต่ำของระบบบริการที่ประชาชนทุกคนควรได้รับ ซึ่งครอบคลุมความจำเป็นขั้นพื้นฐานทั้งด้านการรักษาพยาบาล การส่งเสริมสุขภาพ การป้องกันโรค และการฟื้นฟูสภาพ แล้วกำหนดเป็นชุดสิทธิประโยชน์ตามการให้บริการของโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลโนนผึ้ง นอกจากนั้นยังมีการปรับปรุงพัฒนาสถานบริการในพื้นที่ภูมิลำเนาให้มีประสิทธิภาพและคุณภาพมาตรฐานเดียวกัน เพื่อให้ประชาชนสามารถเข้าถึงการบริการโดยสะดวก และตอบสนองความต้องการด้านสุขภาพของ

ประชาชนอย่างทั่วถึง เพื่อเอื้อต่อการบริหารจัดการให้ตรงกับความต้องการและปัญหาของแต่ละพื้นที่ และจัดกรอบอัตรากำลังใหม่ ให้มีแพทย์ และพยาบาลวิชาชีพไปปฏิบัติงานที่โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพประจำตำบล ทั้งนี้ระบบบริการที่เกิดขึ้นภายใต้การใช้หลักสังกัดหมวด ๔ ในการให้บริการของโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลโนนผึ้ง ต้องเป็นบริการที่ประชาชนเข้าถึงได้ง่าย มีความเป็นธรรมและยอมรับได้ทุกฝ่าย จะเห็นได้ว่ากลไกการดำเนินงานทั้งการกำหนดมาตรฐานสถานบริการ มาตรฐานคุณภาพการบริการ และมาตรฐานด้านบุคลากร เป็นกลไกสำคัญในการกำกับการกระจายทรัพยากรสาธารณสุขสู่ประชาชนกลุ่มต่างๆ เพื่อเป็นทิศทางการพัฒนาระบบบริการที่เหมาะสม รวมทั้งการบริหารจัดการงบประมาณ ซึ่งกลไกการดำเนินงานเหล่านี้จะช่วยสนับสนุนและเอื้ออำนวยให้การจัดบริการแก่ประชาชนอย่างเสมอภาค และมีคุณภาพมาตรฐาน อันจะนำไปสู่การบรรลุเป้าหมายของระบบบริการอย่างเสมอภาค และเท่าเทียมกัน ตลอดจนการทำตนเสมอต้นเสมอปลาย ปฏิบัติตนสม่ำเสมอ และวางตนให้เหมาะสมกับตำแหน่งหน้าที่ เหมาะกับฐานะ เหมาะกับกาลเทศะ ที่ว่าเหมาะสมกับตำแหน่งหน้าที่นั้นหมายความว่า เรามีหน้าที่อย่างไรก็ปฏิบัติไปตามหน้าที่ ที่ว่าเหมาะสมกับฐานะก็คือเข้าใจใช้จ่าย ฟุ้งเพื่อสุรุ่ยสุร่ายเกินไป แต่ก็ไม่ตระหนี่เกินไปจนเข้าขั้นทรนาคตนเอง ที่ว่าเหมาะสมกับกาลเทศะนั้นหมายความว่า ปฏิบัติกิจให้เหมาะสมกับเวลาและสถานที่

สรุป คุณธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ ถือเป็นหัวใจสำคัญของงานบริการเริ่มตั้งแต่โอบ อ้อมอารี วชิไพบระ สงเคราะห์ประชาชน วางตนเหมาะสม เพราะการอยู่ร่วมกันในสังคมนั้นมนุษย์ทุกคนล้วนปรารถนาเป็นที่รักของคนรอบข้าง เป็นที่ยอมรับนับถือของทุก ๆ คนและปรารถนาที่จะได้ยินได้ฟังคำยกย่องสรรเสริญมากกว่าเสียงนินทาว่าร้าย นอกจากนั้นสังกัดหมวด ๔ ยังอำนวยความสะดวกที่มองเห็นได้เป็นรูปธรรมดังต่อไปนี้

๑. ช่วยให้ผู้คลดดำรงตนอยู่ได้ในสังคมด้วยความสุข
๒. เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจ สมานไมตรีระหว่างกัน
๓. เป็นเครื่องส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ภายในครอบครัวหรือหน่วยงาน และองค์กรต่าง ๆ ให้มีความเคารพนับถือกันตามสมควรแก่ฐานะ
๔. เป็นเครื่องประสานองค์ประกอบต่าง ๆ ของสังคมให้คงรูปอยู่และดำเนินไปได้ตามวัฒนธรรมและประเพณีของแต่ละท้องถิ่นนั้น ๆ ตามความเหมาะสม

๒.๒ หลักธรรมที่เกื้อกูลกับสังกัดหมวด ๔

หลักธรรมที่เกื้อกูลกับสังกัดหมวด ๔ ประกอบด้วย พรหมวิหาร ๔ อิทธิบาท ๔ ขรรวาสธรรม ๔ กัลยาณมิตร ๗ และเบญจศีล หรือ ศีล ๕ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ พรหมวิหาร ๔

พรหมวิหาร แปลว่า ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม^{๗๖} ธรรมของพรหม หรือธรรมของท่านผู้เป็นใหญ่ พรหมวิหารเป็นหลักธรรมสำหรับทุกคน เป็นหลักธรรมประจำใจที่จะช่วยให้เราดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างประเสริฐและบริสุทธิ์ หรือปฏิบัติต่อผู้อื่นอย่างถูกต้องโดยสอดคล้องกับสถานการณ์ที่เขาประสบ จึงจะถือว่าดำเนินชีวิตหมดจดและปฏิบัติตนต่อมนุษย์สัตว์ทั้งหลายโดยชอบ หลักธรรมนี้ได้แก่^{๗๗}

๑. เมตตา คือ ความรักใคร่ปรารถนาดีอยากให้เขามีความสุข ความปรารถนาให้ผู้อื่นได้รับสุข สุขเป็นสิ่งที่ทุกคนปรารถนา สุขเกิดขึ้นได้ทั้งกายและใจ^{๗๘} เช่น สุขเกิดจากการมีทรัพย์ สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์เพื่อการบริโภค สุขเกิดจากการไม่เป็นหนี้ และสุขเกิดจากการทำงานที่ปราศจากโทษ เป็นต้น

๒. กรุณา คือ ความสงสารปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ ความปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ ความทุกข์^{๗๙} คือ สิ่งเข้ามาเบียดเบียนให้เกิดความไม่สบายกายไม่สบายใจ และเกิดขึ้นจากปัจจัยหลายประการด้วยกัน พระพุทธองค์ทรงสรุปไว้ว่าความทุกข์มี ๒ กลุ่มใหญ่ๆ ดังนี้

๒.๑ ทุกข์โดยสภาวะ หรือเกิดจากเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติของร่างกาย เช่น การเกิด การเจ็บไข้ ความแก่และความตายสิ่งมีชีวิตทั้งหลายที่เกิดมาในโลกจะต้องประสบกับการเปลี่ยนแปลงทางร่างกายอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งรวมเรียกว่า กายิกทุกข์

๒.๒ ทุกข์จรหรือทุกข์ทางใจ อันเป็นความทุกข์ที่เกิดจากสาเหตุที่อยู่นอกตัวเรา เช่น เมื่อปรารถนาแล้วไม่สมหวังก็เป็นทุกข์ การประสบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์การพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก ก็เป็นทุกข์ รวมเรียกว่า เจตสิกทุกข์

๓. มุทิตา คือ ความยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดีมีสุข มีจิตผ่องใสบันเทิง^{๘๐} คำว่า "ดี" ในที่นี้หมายถึง การมีความสุขหรือมีความเจริญก้าวหน้า ความยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดีจึงหมายถึง ความปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุขความเจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น ไม่มีจิตใริชยา ความริชยา คือ ความ

^{๗๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๕.

^{๗๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๔๘.

^{๗๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๘๕๒.

^{๗๙} เรื่องเดียวกัน.

^{๘๐} ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๖๓-๖๖๔/๔๓๐-๔๓๑.

ไม่สบายใจ ความโกรธ ความฟุ้งซ่านซึ่งมักเกิดขึ้นเมื่อเห็นผู้อื่นได้ดีกว่าตน เช่น เห็นเพื่อนแต่งตัวเรียบร้อยแล้วครุฑมเขยก็เกิดความรู้สึกอิจฉาจึงแกล้งเอาเศษชอล์ก โคลน หรือหมึกไปป้ายตามเสื้อกางเกงของเพื่อนนักเรียนคนนั้นให้สกปรกเลอะเทอะ เราต้องหมั่นฝึกหัดตนให้เป็นคนที่มีมุกิตา เพราะจะสร้างไมตรีและผูกมิตรกับผู้อื่นได้ง่ายและลึกซึ้ง

๔. อุเบกขา คือ ความวางใจเป็นกลาง อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา^{๘๑} หรือการวางใจเป็นกลางเพราะพิจารณาเห็นว่า ใครทำดียอมได้ดี ใครทำชั่วยอมได้ชั่ว ตามกฎแห่งกรรม คือ ใครทำสิ่งใดไว้สิ่งนั้นย่อมตอบสนองคืนบุคคลผู้กระทำ เมื่อเราเห็นใครได้รับผลกระทบในทางที่เป็นโทษเราก็ไม่ควรดีใจหรือคิดซ้ำเติมเขาในเรื่องที่เกิดขึ้น เราควรมีความปรารถนาดี คือพยายามช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ในลักษณะที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม

๒.๒.๒ อิทธิบาท ๔

อิทธิบาท แปลว่า บาทฐานแห่งความสำเร็จ หมายถึง ฐานหรือหนทางสู่ความสำเร็จ^{๘๒} หรือสิ่งซึ่งมีคุณธรรม เครื่องให้ลู่ถึงความสำเร็จตามที่ตนประสงค์ ผู้หวังความสำเร็จในสิ่งใด ต้องทำตนให้สมบูรณ์ ด้วยสิ่งที่เรียกว่า อิทธิบาท ซึ่งจำแนกไว้เป็น ๔ ประการดังนี้

๑. ฉันทะ หมายถึง ความพอใจในฐานะเป็นสิ่งที่ตนถือว่าดีที่สุด ความพอใจในฐานะเป็นสิ่งที่ตนถือว่าดีที่สุดที่มนุษย์เราควรจะได้ ข้อนี้เป็นกำลังใจอันแรกที่ทำให้เกิดคุณธรรม^{๘๓} ที่มนุษย์เราควรจะได้ข้อนี้เป็นกำลังใจอันแรกที่ทำให้เกิดคุณธรรมข้อต่อไป ทุกข้อ

๒. วิริยะ คือ ความเพียร ขยันหมั่นเพียร ทำงานด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อดทน เอาธุระไม่ทอดทิ้งความพากเพียร^{๘๔} หมายถึง การกระทำที่ติดต่อกันไม่ขาดตอนเป็นระยะยาวจนประสบความสำเร็จ คำนี้มีความหมายของคำว่า ความกล้าหาญเจืออยู่ด้วยส่วนหนึ่งความพากเพียรในสิ่งนั้น

๓. จิตตะ หมายถึง ความเอาใจใส่ หรือฝักใฝ่ในการนั้นเสมอ ตรวจสอบแล้วงานได้ทำไปแล้วเท่าไร ยังเหลือเท่าไรจึงจะสำเร็จ ในการทำงานมีอุปสรรคหรือข้อบกพร่องอย่างไร

^{๘๑} ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๗/๓-๖๗/๙/๔๓๑-๔๓๒.

^{๘๒} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๕๖/๓๕๒.

^{๘๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๖๐.

^{๘๔} สมพร เทพสิทธิ, คุณธรรมและจริยธรรม, (กรุงเทพมหานคร : สภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๔๒), หน้า ๒๙.

หรืองานนั้นหาไปได้อย่างราบรื่น จิตตะจะมีมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับฉันทะและวิริยะ ถ้ามีความพอใจมาก ความขยันมาก ความเอาใจใส่ก็มากตามเป็นการมุ่งตรงต่อความสำเร็จอย่างรวดเร็ว^{๔๕} ความไม่ทอดทิ้งสิ่งนั้น ไปจากความรู้สึกรักของตัวทำสิ่ง ซึ่งเป็นวัตถุประสงค์ นั้นให้เด่นชัดอยู่ในใจเสมอ คำนี้ รวมความหมายของคำว่า สมาธิ อยู่ด้วยอย่างเต็มที่

๔. วิมังสา หมายถึง หมั่นตรึงตรองพิจารณาเหตุผล^{๔๖} ความสอดส่องในเหตุและผลแห่งความสำเร็จเกี่ยวกับเรื่องนั้นๆ ให้ลึกซึ้งยิ่งๆ ขึ้นไปตลอดเวลา คำนี้ รวมความหมาย ของคำว่า ปัญญา ไว้อย่างเต็มที่

บุคคลเมื่อประกอบด้วย คุณธรรม ๔ อย่างนี้แล้ว ย่อมประสบความสำเร็จในสิ่งที่ไม่เหลือวิสัยของมนุษย์ ซึ่งโดยตรงทางหมายถึง ความดับทุกข์โดยสิ้นเชิงที่เรียกว่า นิพพาน ส่วนเรื่องอื่น นอกนั้นไปถือว่าเป็นเรื่องพิเศษและไม่มีขอบเขตจำกัด เพราะมีปัญหาเกี่ยวกับเรื่องนอกเหนือวิสัยธรรมดามาก เช่นเรื่องที่ว่า คนเราอาจมีอายุยืนถึงกัลป์ ด้วยอำนาจแห่งอิทธิบาททั้ง ๔ นี้ ซึ่งข้อนี้มิได้มีความหมายขัดกันในข้อที่ว่า อิทธิบาท ๔ นี้ จะเป็นสิ่งที่ทำให้อายุยืนถึงปานนั้นได้หรือไม่ แต่มีปัญหาอยู่ที่ว่าคนเราจะสามารถเจริญอิทธิบาทให้มากถึงเท่านั้นได้หรือไม่ต่างหาก เพราะฉะนั้น ท่านจึงถือว่าหลักเกี่ยวกับอิทธิบาทนี้ มีความหมายไปตามตัวหนังสือ โดยไม่ต้องมีขอบเขตจำกัดว่าอะไรบ้าง

ดังนั้น วิมังสา จึงเป็นการทบทวนในสิ่งที่ได้คิดได้ทำมา อันเกิดจาก ความพอใจ (ฉันทะ) แล้วทำด้วยความมุ่งมั่น (วิริยะ) อย่างใจจดใจจ่อและรับผิดชอบ (จิตตะ) โดยใช้วิจยญาณอย่างรอบรู้และรอบคอบ จึงนำไปสู่การทบทวนตัวเองและทบทวนองค์กร หรือทบทวนขบวนการ ทบทวนในสิ่งที่ได้คิด สิ่งที่ได้ทำผ่านมามีเกิดผลดีผลเสียอย่างไร เพื่อปรับปรุงแก้ไขให้ดียิ่งขึ้น ดังนั้น หลักธรรมวิมังสาข้อนี้จึงรวมความหมายของคำว่า ปัญญา ไว้อย่างเต็มที่

สรุปความสั้นๆ ว่า วิสัยของใครทำให้เขาเจริญอิทธิบาท ได้มากเท่าใด เขาย่อมได้รับผลเต็มกำลังของอิทธิบาทนั้น แม้ในสิ่งที่บางคนถือว่าเป็นของเหลือวิสัย โดยเฉพาะเช่นการบรรลุนิพพาน

^{๔๕} อมร โสภณวิเชษฐวงศ์ และกวี อิศริวรรณ, หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส๐๑๘-ส๐๑๙ พระพุทธศาสนา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑ ฉบับปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๓๓, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๕), หน้า ๑๐๒-๑๐๓.

^{๔๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๙๒.

๒.๒.๓ ฃรวัสสธรรม ๔

ฃรวัสส แปลว่า ผู้ครองเรือนธรรมะของฃรวัสส ๔ ประการ หมายความว่า ผู้ครองเรือนจะต้องมีธรรมะ ๔ ประการนี้ควบคุมใจอยู่เสมอ จะทำให้เกิดความสุข ความเจริญ เกิดความสามัคคีกลมเกลียวกับบุคคลผู้เกี่ยวข้อง ถ้าฃรวัสสขาดธรรมะ ๔ ประการนี้แล้ว การตั้งเป็นครอบครัวก็จะเป็นสุข จะเกิดการทะเลาะแตกแยก การครองเรือนจะไม่ประสบความสำเร็จ ซึ่งหลักของการครองชีวิตของคฤหัสถ์ต้องมีธรรมะสำหรับความเป็นฃรวัสสที่ดี เป็นประชาชนที่ดีหรือเป็นผู้ร่วมงานที่ดีซึ่งมีอยู่ ๔ ข้อด้วยกันคือ^{๘๗}

๑. สัจจะ หมายถึง ความจริง ซื่อสัตย์ จริงใจ พุดจริง ทำจริง^{๘๘} ความซื่อสัตย์ต่อกัน เป็นของคู่กับความจริง ความจริง ได้แก่ วาจาความซื่อสัตย์ได้แก่การกระทำ ความซื่อสัตย์ต่อกัน เป็นคุณธรรมสำคัญที่จะทำให้เกิดความเชื่อใจไว้วางใจกันระหว่างคนใกล้ชิดเป็นต้นไป ได้แก่ สามีภรรยา นายจ้างกับลูกจ้าง มิตรกับมิตร พ่อค้ากับลูกค้าถ้าสองฝ่ายมีความซื่อตรงต่อกัน ความไวเนื้อเชื่อใจก็เกิดขึ้น ความสงบสุขก็จะตามมา โดยสัจจะแบ่งตามศัพท์ได้เป็น ๓ ลักษณะ คือ

- ก. มีความจริง (จริงคือไม่เล่น)
- ข. มีความตรง (ตรงคือความประพฤติทางกาย วาจา ตรง ไม่บิดพลิ้ว ไม่บ่ายเบี่ยง)
- ค. มีความแท้ (แท้คือไม่เหลวไหล)

๒. ทมะ แปลว่า ฝึก หยุด ช่ม หมายถึง พยายามปรับปรุงตนเองให้ดียิ่งขึ้นเรื่อยๆ ขจัดนิสัยที่ไม่ดีออกไปเสียจากตนเอง พยายามฝึกหัดบังคับจิตใจตนเอง โดยเริ่มจากบังคับทีละเล็กทีละน้อย เมื่อทำบ่อยๆ ครั้งก็จะทำให้เกิดเป็นนิสัย^{๘๙} โดยมีรายละเอียดดังนี้

๑) ฝึก เช่น ฝึกทำงานให้เป็น ทำมาหากินเป็น ฝึกเป็นคนมีระเบียบวินัย เคารพกฎหมาย

๒) หยุด คือ รู้จักห้ามใจตนเอง เตือนตนเองอยู่เสมอ มิให้ถล่นไปสู่ความผิด ความทุจริต

^{๘๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๓๕.

^{๘๘} พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), คุณธรรมและจริยธรรมสำหรับเด็กและเยาวชนรุ่นใหม่, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๔๓.

^{๘๙} ทัตตชีโวภิกขุ, ฃรวัสสธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์นิวไวด์, ๒๕๒๙), หน้า ๒๑๐.

๓) ช่ม หมายถึง ช่มใจมิให้กำเริบ คอยระวังมิให้ความอยากได้ อยากมี อยากเป็น มามีอำนาจควบคุมจิตใจตนเอง ทมะ รู้จักช่มใจตนเอง การอยู่ร่วมกันเป็น ครอบครัว คุณธรรมสำคัญอีกข้อหนึ่งก็คือการรู้จักช่มใจตนเอง เพราะคนที่อยู่ร่วมกัน จะมี อธิษาศัยต่างกัน รู้จักช่มใจต่อความโลภ โกรธ หลง ย่อมทำให้ชีวิตมีความสุข

๓. ขันติ คือ ความอดทน ได้แก่ ความอดทนต่อความหนาวร้อน หิวกระหาย ความเจ็บปวด และคำตำราว่าเสียดสีให้เจ็บใจต่าง ๆ ทุกคนได้ประสบ กับความไม่พอใจอยู่เสมอในการทำงาน ถ้าใช้ความอดทนก็จะเป็นคนเข้มแข็งแม้บางครั้งจะต้องเหนื่อยยาก ตรากตรำลำบากเพียงใด ก็จะทำให้เกิดกำลังใจในกิจการนั้น ๆ เพราะสามารถกำจัดความ ท้อแท้อ่อนแอลงได้

ประเภทของความอดทน

- ๑) อดทนต่อความทุกข์ที่เกิดจากการเจ็บป่วย
- ๒) อดทนต่อความเหนื่อยยากตรากตรำ แม่นลำบากลำเค็ญ
- ๓) อดทนต่อความเจ็บใจ
- ๔) อดทนต่อความอยากมี อยากเป็น อยากได้

ประโยชน์ของความอดทน

- ๑) ทำให้ไม่มีศัตรู
- ๒) ทำให้จิตใจเข้มแข็ง
- ๓) ทำให้เป็นคนน่าเคารพนับถือ
- ๔) ทำให้สร้างฐานะได้มั่นคงทำให้จิตใจสงบ มีความเยือกเย็น

๔. จาคะ หมายถึง บริจาคสิ่งของของตนเพื่อประโยชน์คนอื่น^{๙๐} (ความไม่เห็นแก่ตัว) คือ การเห็นแก่ผู้อื่น ได้แก่ เห็นแก่ความทุกข์ ความเดือดร้อนของผู้อื่น เมื่อเห็นผู้อื่นมีความ เดือดร้อนในสิ่งใด ก็เสียสละ ให้อะไรสิ่งของของตนเองแก่ผู้อื่นเป็นการบรรเทาทุกข์ ความ เดือดร้อนของเขาความไม่เห็นแก่ตัว (จาคะ) ในความหมายของคำว่า จาคะ คือ การเสียสละ ที่สูงขึ้นได้ ได้แก่ การบริจาคโดยไม่หวังผลตอบแทน และสิ่งที่บริจาคจะเกิดความสุขแก่ ส่วนรวมยิ่งขึ้น

^{๙๐} ชัยวัฒน์ อัดพัฒนและทวี ผลสมภพ, **หลักพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๙), หน้า ๙๘-๙๙.

สรุปได้ว่า ฆราวาสธรรมเป็นธรรมนามาซึ่งความสุขความเจริญ ความสามัคคีอัน
ควบคุมบุคคลไว้ให้กลมเกลียวกัน และชีวิตของผู้ครองเรือนต้องมีการสมาคม กับคนอื่นต้องมี
ความจริงใจต่อเขาต้องรู้จักข่มจิตของตนเมื่อประสบเหตุการณ์ไม่ดีต้องมีความอดทน เพื่อต่อสู้
กับชีวิตและในบางครั้งต้องบริจาคสมบัติของตนเมื่อเห็นคนอื่นเดือด

๒.๒.๔ กัลยาณมิตร ๗

กัลยาณมิตร” แปลความหมายคำ “กัลยาณ” ว่า หมายถึง งาม ดี และ “มิตร”
หมายถึง เพื่อนรักใคร่ที่สนิทสนมคุ้นเคย ดังนั้น กัลยาณมิตร จึงมีความหมายว่า เพื่อนที่ดี
เพื่อนที่งาม หรือเพื่อนที่รักใคร่คุ้นเคยที่ดี เพื่อนรักใคร่คุ้นเคยที่งาม “กัลยาณมิตร” มีรูปศัพท์
มาจากคำว่า “กัลยาณะ” หมายถึง งาม ดี และคำว่า “มิตร” หมายถึง เพื่อนรักใคร่ที่สนิทสนม
คุ้นเคย^{๓๑} ดังนั้น กัลยาณมิตร จึงมีความหมายว่า เพื่อนที่ดี เพื่อนที่งามหรือเพื่อนที่รักใคร่
คุ้นเคยที่ดี เพื่อนรักใคร่คุ้นเคยที่งาม กัลยาณมิตร มิได้หมายถึงเพื่อนที่ดีตามความหมายทั่วไป
เท่านั้น แต่เป็นผู้เพียบพร้อมด้วยคุณธรรม มีความตั้งใจประพฤติปฏิบัติธรรม ทำหน้าที่ของ
ชาวพุทธที่ดี เพื่อยังประโยชน์ให้ถึงพร้อมทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น ผู้สั่งสอนแนะนำ ชักนำไปใน
หนทางที่ถูกต้องดีงาม ซึ่งองค์ประกอบของกัลยาณมิตรมี ๗ ประการ คือ

๑. ปิโย น่ารัก คือ มีเมตตากรุณา ใส่ใจคนและประโยชน์สุข ของเขา เข้าถึงจิตใจ
สร้างความสนิทสนมเป็นกันเอง

๒. ครุ น่าเคารพ คือ เป็นผู้หนักแน่น ถือหลักการเป็นสำคัญ มีความประพฤติสมควร
แก่ฐานะ ทำให้รู้สึกอบอุ่นใจ เป็นที่พึ่งได้

๓. ภาวนีโย น่าเจริญใจ คือ มีความรู้จริง ทรงภูมิปัญญาแท้จริง เป็นผู้ฝึกฝน
ปรับปรุงตนอยู่เสมอ เป็นที่น่ายกย่องเอาแบบอย่าง

๔. วตฺตา รู้จักพูดให้ได้ผล คือ รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรอะไรอย่างไร คอย
ให้คำแนะนำตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี

๕. วจนฺทโม อดทนต่อถ้อยคำ คือ พร้อมรับฟังคำปรึกษาซักถาม คำล่วงเกิน คำ
ตักเตือน อดทนฟังได้ไม่เสียอารมณ์

๖. คมภิรมฺจ กถ กตฺตา แกล้งเรื่องล้าลึกได้ คือ กล่าวชี้แจงเรื่องต่างๆ ที่ยุ่งยาก
ลึกซึ้งให้เข้าใจได้

^{๓๑} พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๔,
(กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๒๓๔.

๗. โน จฏฐาเน นิโยชเย ไม่ชักนำในอริฐาน คือ ไม่ชักจูงไปในทางที่ เสื่อมเสีย หรือ เรื่องเหลวไหลไม่ควร^{๙๒}

สรุปได้ว่า คุณสมบัติที่สำคัญของกัลยาณมิตรอย่างเลิศไว้มีสองประการ คือ ทำได้ อย่างที่พูดและมีความเป็นอิสระ สำหรับผู้มีความปรารถนาที่จะช่วยเหลือผู้อื่นในฐานะที่เป็น กัลยาณมิตรมีความสำคัญอย่างยิ่ง คือ ต้องมีคุณธรรม ซึ่งเป็นคุณธรรมที่สำคัญที่สุดต่อบุคคล ผู้ทำหน้าที่กัลยาณมิตรคือบุคคลผู้ทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตรจึงต้องประกอบด้วยองค์คุณ หรือ คุณสมบัติของกัลยาณมิตรถึง ๗ ประการ คือ

ปิโย ครุ ภาวนีโย วตฺตา จ วจนกฺขโม

คมภิรณฺจ กถิ กตฺตา โน จฏฐาเน นิโยชเย.^{๙๓}

๒.๒.๕ เบญจศีล หรือ ศีล ๕

ศีล หมายถึง ความปกติ เจตนาเพื่อรักษาความปกติของบุคคล ทั้งทางกาย ทางวาจา กระทั่งสังคมย่อมปกติสุข ในมหานามสูตรอังคุตตรนิกาย อฏฐกนิบาต^{๙๔} พระพุทธเจ้าได้ตรัส เรื่องศีล โดยเฉพาะศีล ๕ โดยทรงมุ่งถึงการรักษากายและวาจาให้เรียบร้อย และการรักษาศีล เบื้องต้นศีลจะเป็นวินัย เพราะศีลเป็นข้อปฏิบัติในเชิงปฏิเสธเพื่อควบคุมความประพฤติทางกาย ทางวาจา ให้สงบเรียบร้อย จนกระทั่งศีลยกระดับไปสู่ระดับธรรมที่เป็นคุณธรรมพื้นฐานของ ผู้รักษาศีล ซึ่งจะเป็นรากฐานในการพัฒนาคุณธรรม ในระดับที่สูงขึ้น โดยเริ่มจากการรักษาศีล ๕ หลักความประพฤติเบื้องต้น อันก่อให้เกิดอานิสงส์อย่างมากแก่ผู้ประพฤติ ทั้งประโยชน์ใน ชีวิต และประโยชน์สูงสุดแห่งชีวิต รวมถึงสังคมย่อมสงบเรียบร้อย

ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของศีลไว้ว่า ศีลคือ ข้อบัญญัติที่กำหนดการปฏิบัติทางกายและวาจา ทางพระพุทธศาสนา เช่น ศีล ๕ ศีล ๘^{๙๕} และ เบญจศีล หรือศีลเป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้นที่ชาวพุทธต้องยึดถือปฏิบัติให้ตนเองเป็นผู้มีชีวิตที่มี ระเบียบและข้อปฏิบัติของศีล ๕ เป็นข้อปฏิบัติที่ชาวพุทธร้องขอจากพระสงฆ์ที่เรียกว่า “อาราธนาศีล” อยู่ทุกครั้งที่มีการพิธีกรรมในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งความเป็นจริงแล้วไม่จำเป็นต้อง ขอ เพราะชาวพุทธสามารถยึดถือปฏิบัติได้เอง ซึ่งพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวว่า ศีล ๕ ได้แก่^{๙๖}

^{๙๒} อัง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๓๔/๓๓.

^{๙๓} อัง. สตตก. (บาลี) ๒๓/๓๗/๒๙.

^{๙๔} อัง. อฏฐก. (ไทย) ๒๓/๒๕/๒๖๙.

^{๙๕} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๙๕๗.

^{๙๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๗๖๙-๗๗๐.

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากปาณาติบาต คือ ไม่ทำลายชีวิต จับเอาสารว่า ความประพฤติหรือการดำเนินชีวิตที่ปราศจากการเบียดเบียนผู้อื่นทางด้านชีวิตร่างกาย

๒. อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากอทินนาทาน คือ ไม่เอาของที่เขามิได้ให้ หรือไม่ลักขโมย จับเอาสารว่า ความประพฤติหรือการดำเนินชีวิตที่ปราศจากการเบียดเบียนผู้อื่นทางด้านทรัพย์สินและกรรมสิทธิ์

๓. กาเมสุมิฉฉาจารา เวรมณี เว้นจากกาเมสุมิฉฉาจาร คือ ไม่ประพฤติผิดในกามทั้งหลาย จับเอาสารว่าความประพฤติหรือการดำเนินชีวิตที่ปราศจากการเบียดเบียนผู้อื่นทางด้านคู่ครอง บุคคลที่รักหวงแหน ไม่ผิดประเพณีทางเพศ ไม่นอกใจคู่ครองของตน

๔. มุสาวาทา เวรมณี เว้นจากมุสาวาท คือ ไม่พูดเท็จ จับเอาสารว่า ความประพฤติหรือการดำเนินชีวิตที่ปราศจากการเบียดเบียนผู้อื่นด้วยวาจาเท็จโกหกหลอกลวงตักตรอน ประโยชน์หรือแกล้งทำลาย

๕. สุราเมรัยมัชฌมาทัญฐานา เวรมณี เว้นจากของเมา คือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท คือไม่เสพของมีนเมา จับเอาสารว่า ความประพฤติหรือการดำเนินชีวิตที่ปราศจากความประมาทพลั้งพลาดมีวเฒาเนื่องจากการใช้สิ่งเสพติดที่ทำให้เสียสติสัมปชัญญะ^{๙๗}

สรุปได้ว่า ศีล ๕ คือ สิ่งที่ทำให้เกิดความเป็นปกติ ข้องตเว้นจากบาปทั้งหลายทั้งปวง สำรวม อดทนอดกลั้นต่อโลภะ โทสะ โมหะ ไม่ล่วงละเมิดผู้อื่นด้วยกาย หรือด้วยวาจา เพื่อให้เกิดความปกติ เรียบร้อย สงบสุขในสังคม ระวังความเดือดเนื้อร้อนใจทั้งตนเองและผู้อื่น เป็นข้อฝึก ข้อปฏิบัติเบื้องต้นในชีวิตประจำวันสำหรับฆราวาสเพื่อควบคุมความประพฤติทางกาย วาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม สงบ และเป็นฐานปฏิบัติธรรมในขั้นสูงต่อไป

ดังนั้น สรุปได้ว่า การนำหลักธรรมสังคหวัตถุ ๔ มาใช้ในบริการของโรงพยาบาล ส่งเสริมสุขภาพตำบลนั้น หากจะให้ประสบความสำเร็จเป็นที่ประทับใจอย่างแท้จริง แพทย์พยาบาล และเจ้าหน้าที่ผู้ให้บริการจะต้องมีพรหมวิหาร ๔ อิทธิบาท ๔ ฆราวาสธรรม ๔ กัลยาณมิตร ๗ และเบญจศีล หรือ ศีล ๕ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่เกี่ยวเนื่องกับสังคหวัตถุ ๔ และเป็นหลักธรรมประจำใจหรือหัวใจของการบริการด้วยซึ่งเป็นหลักธรรมพื้นฐานที่สำคัญของทุกคนเพื่อใช้ควบคุมกาย วาจาและใจให้เป็นปกติในความเป็นมนุษย์ ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน มีเมตตา กรุณาปรานีต่อกัน มีความมุ่งมาดปรารถนาดีอยากให้พวกเขามีความสุข ได้รับการบริการที่ดีๆ และพลอยรู้สึกสดชื่นเบิกบานไปกับประชาชนด้วย เมื่อเห็นพวกเขามีความสุขความสมหวัง กลับไป และการทำงานให้บริการนั้นจะต้องเกิดจากการใส่ใจรักที่จะทำและต้องกระทำด้วยความรอบคอบอย่างมุ่งมั่นเข้มแข็งอดทน ทั้งยังต้องมีการพิจารณาไตร่ตรองเพื่อตรวจสอบหาข้อบกพร่องต่างๆ สำหรับใช้แก้ไขปรับปรุงให้การบริการนั้นเป็นไปอย่างสะดวก รวดเร็ว ถูกต้องต่อไป และการให้บริการตามหลักสังคหวัตถุนั้นออกมาเป็นที่ประทับใจของประชาชนต่อไป

^{๙๗} อด.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๒/๒๕๕-๒๕๕๙.